

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
SOCIALINĖS POLITIKOS FAKULTETO
SOCIALINIO DARBO KATEDRA

LORETA DIRSIENĖ
(SOCIALINIO DARBO PROGRAMA)

RIZIKOS ŠEIMŲ POREIKIŲ TENKINIMAS

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas –
Dr. Jolanta Pivorienė

Vilnius, 2006

TURINYS

Įvadas.....	3
1. RIZIKOS ŠEIMŲ POREIKIAI IR RIZIKOS ŠEIMŲ SOCIALINĖS ATSKIRTIES MAŽINIMAS	8
1.1. Socialinė rizika – veiksnys socialinei atskirčiai atsirasti.....	8
1.2. Poreikis – socialinio aktyvumo skatintojas.....	11
1.3. Šeima - pirminis socializacijos institutas.....	15
1.3.1. Šeimos apibrėžtys ir funkcijos.....	15
1.3.2. Rizikos šeimos apibrėžtys ir rizikos veiksniai.....	19
1.4. Socialinė parama šeimai – socialinės atskirties mažinimo veiksnys.....	24
2. RIZIKOS ŠEIMŲ POREIKIŲ KOKYBINIS TYRIMAS.....	28
2.1. Rizikos šeimų poreikių kokybinio tyrimo organizavimas.....	28
2.1.1. Tyrimo metodika.....	28
2.1.2. Tyrime dalyvavusių respondentų pristatymas.....	30
2.1.3. Tyrimo eiga.....	30
2.2. Rizikos šeimų poreikių kokybinio tyrimo analizė.....	32
2.2.1. Rizikos šeimų baziniai poreikiai, bei šių šeimų požiūris į buitį, darbą ir priklausomybes.....	32
2.2.2. Rizikos šeimų tarpasmeniniai ryšiai ir bendravimo poreikio tenkinimas	41
2.2.3. Respondentų lūkesčiai, atsiminimai, laimės interpretavimas, atskleidžiant įvairius rizikos šeimų poreikius ir jų atsiradimo priežastis	52
2.2.4. Rizikos šeimų savęs vertinimas, teigiamo įvaizdžio formavimas ir socialinės paramos prieinamumas šioms šeimoms	61
Išvados.....	68
Rekomendacijos.....	71
Literatūros sąrašas.....	73
Santrauka.....	77
Summary.....	78
Priedas (respondentų demografiniai duomenys).....	79

IVADAS

Temos aktualumas ir problematika

Miškinis K. (2003) teigė, kad šeima yra sudėtingas ir daugiaaspektis fenomenas. Visuomenė ir valstybė yra tokia, kokia yra šeima. Joje atsinaujina visuomenė, ugdoma jos pamaina.¹

Besikeičianti šeima – vienas šiuolaikinės visuomenės bruožų. Stankūnienė V. (2001) tarp demografinių problemų, susijusių su šeimų funkcionavimu, išskiria tokias:

- daugėja probleminių šeimų ir jose augančių vaikų, o sukurtos paramos sistemos tokioms šeimoms ir jose augantiems vaikams nėra,

- gausėja nepilnų šeimų, kuriose vaikai auga tik su vienu iš tėvų, paprastai su motina. Tokios šeimos turi didelę riziką tapti skurstančiomis, patekti į socialinę atskirtį.²

Kvieskienės G. (2005) teigimu, disfunkcinės, asocialios ir rizikos grupei priklausančios šeimos – viena skaudžiausių modernios visuomenės problemų. Ekonominių permainų laikais tokios šeimos dažnai tampa įvairių neigiamų reiškinių priežastimi.³

Atkreiptinas dėmesys, kad įvairūs autoriai vartoja skirtingus terminus šeimai, kuri susiduria su įvairiomis problemomis, apibūdinti. Tokias šeimas vadina probleminėmis, disfunkcinėmis, asocialiomis, rizikos grupės šeimomis. Šiuo metu tiek oficialiuose teisės aktuose, tiek vaikų teisių apsaugą užtikrinančiose ar socialinę paramą šeimoms teikiančiose institucijose vartojamas „socialinės rizikos šeimos“ terminas. Tačiau šis terminas irgi gali būti skirtingai interpretuojamas, vadinasi ir nevienodai suprantamas.

Vadovaudamiesi, rizikos šeimų apibūdinimu, pateiktu 2006 m. Socialinių paslaugų įstatyme, šiame darbe rizikos šeimą apsibrėžiame taip:

Socialinės rizikos šeima – šeima, kurioje auga vaikų iki 18 metų ir kurioje bent vienas iš tėvų piktnaudžiauja alkoholiu, narkotinėmis, psichotropinėmis ar toksinėmis medžiagomis, yra priklausomas nuo azartinių lošimų, dėl socialinių įgūdžių stokos nemoka ar negali tinkamai prižiūrėti vaikų, naudoja prieš juos psichologinę, fizinę ar seksualinę prievartą, gaunamą valstybės paramą panaudoja ne šeimos interesams ir todėl iškyla pavojus vaikų fiziniam, protiniam, dvasiniam, doroviniam vystymuisi bei saugumui. Socialinės rizikos šeimai priskiriama ir šeima, kurios vaikui įstatymų nustatyta tvarka yra nustatyta laikinoji globa (rūpyba).⁴

¹ Miškinis K. Šeima žmogaus gyvenime. – Kaunas: Aušra, 2003. P. 23.

² Stankūnienė V., Eidukienė V., Ruževskis B. Ir kt. Paramos šeimai politika: samprata ir patyrimas. – Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 2001. P. 123.

³ Kvieskienė G. Pozityvioji socializacija. – Vilnius: Vilniaus Pedagoginis Universitetas, 2005. P. 104.

⁴ Socialinių paslaugų įstatymas // Valstybės žinios. 2006, Nr. 17 - 589

Šiame apibrėžime galime išskirti tokias rizikas, dėl ko šeima, auginanti vaikus iki 18 metų amžiaus, gali būti priskirta rizikos šeimų kategorijai:

- priklausomybė (bent vienas iš tėvų piktnaudžiauja alkoholiu, narkotinėmis, psichotropinėmis ar toksinėmis medžiagomis, yra priklausomas nuo azartinių lošimų),
- atsakomybės (gaunamą valstybės paramą panaudoja ne šeimos interesams) ar socialinių įgūdžių stoka (čia priskirtume ir vaikų nepriežiūrą),
- psichologinė, fizinė ir seksualinė prievarta prieš vaikus.

2004 metų pabaigoje Lietuvoje Vaiko teisių apsaugos tarnybų įskaitoje buvo 16 869 socialinės rizikos šeimos, jose augo 63 895 vaikai.¹ 2005 m. sausio 1d. vien tik dėl tėvų girtavimo, psichotropinių medžiagų vartojimo į įskaitą patekusių socialinės rizikos šeimų skaičius buvo – 12 466, jose augo 27 079 vaikai. Tai sudarė 73,8 proc. bendro socialinės rizikos šeimų skaičiaus, jose augantys vaikai – 73,3 proc. bendro vaikų, augančių socialinės rizikos šeimose, skaičiaus. Tėvų girtavimas ir vaikų nepriežiūra išlieka pagrindine įtraukimo į socialinės rizikos šeimų sąrašą priežastis.²

Nors nuo 2002 metų rizikos šeimų skaičius mažėjo, tačiau daugėjo tėvų globos netekusių vaikų skaičius. Kasmet Lietuvoje savivaldybių administracijos ar teismo sprendimu apie 3 tūkstančiams vaikų nustatoma globa (rūpyba), tačiau vaikų, grąžintų į biologines šeimas, skaičius tesiekia trečdalį. Tai neigiamai atsiliepia tiek Lietuvos Respublikos valstybės biudžetui, tiek savivaldybių biudžetams, nes vieno vaiko išlaikymas institucijoje vidutiniškai kainuoja 1237 litų per mėnesį apskrities pavaldumo globos namuose, 903 litus savivaldybių pavaldumo globos namuose, o problema, dėl kurios vaiką tenka atskirti nuo šeimos, neretai taip ir lieka nesprendžiama. Apribojus tėvų valdžią neterminuotai, šeima išbraukiama iš socialinės rizikos šeimų sąrašo ir su ja socialinio darbo dirbti nebereikia.³

Socialinio darbo svarbą, siekiant užtikrinti socialinės rizikos šeimose gyvenančių vaikų normalias gyvenimo ir vystymosi sąlygas, patvirtina 1995 metais Lietuvos ratifikuotos Jungtinių tautų 1989 metų Vaiko teisių konvencijos 3 straipsnio, 3 dalis:

Valstybės dalyvės rūpinasi, kad tiek už vaikų globą ar apsaugą atsakingos įstaigos, tarnybos ir organai, ypač saugumo, sveikatos apsaugos sritys, jų darbuotojų skaičius bei tinkamumas, tiek kompetentinga jų priežiūra atitiktų kompetentingų organų nustatytas normas.⁴

¹ Apibendrinimas dėl socialinių darbuotojų, atsakingų už vaiko teisių apsaugą seniūnijose. // [http:// vaikams.lrs.lt](http://vaikams.lrs.lt) prisijungimo data: 2006-09-15.

² 2004 metų Socialinis pranešimas. // <http://www.socmin.lt>, prisijungimo data: 2006-06-22.

³ Apibendrinimas dėl socialinių darbuotojų, atsakingų už vaiko teisių apsaugą seniūnijose. // <http:// vaikams.lrs.lt> prisijungimo data: 2006-09-15.

⁴ Jungtinių tautų vaiko teisių konvencija.// Valstybės žinios, 1995. Nr. 60 – 1501.

Nuo 2007 metų sausio 1 dienos visų miestų ir rajonų savivaldybėse įsteigti nauji 556 socialinių darbuotojų, dirbsiančių su socialinės rizikos šeimomis, etatai. Tam skirta 8.041 mln. litų iš valstybės biudžeto.¹

Vaiko teisių apsaugos kontrolierė pabrėžia, kad socialinis darbas su socialinės rizikos šeimomis ir vaikais reikalauja profesinių žinių, todėl su šios grupės asmenimis turi dirbti turintys profesinį specialų pasirengimą specialistai (griežtai atsisakyti praktikos, kai etatą „užima“ seniūnų draugai ir šiaip geri pažįstami, neturintys tuo metu darbo)². Norint, kad darbas būtų sėkmingas, reikia ne tik gerai žinoti socialinio darbo metodus, bet ir kuo geriau pažinti klientų grupę, šiuo atveju socialinės rizikos šeimas ir šių šeimų vaikus (šiuo metu Lietuvoje tik 4 proc. visų socialinių darbuotojų yra atsakingi už darbą su šeima ir vaikais. Kiti 96 proc. dirba su visomis paslaugų gavėjų grupėmis³)

Todėl rizikos šeimų poreikių tyrimas yra ypač aktualus dabar, kai valstybės prioritetinė sritis yra darbas su socialinės rizikos šeimomis, užtikrinant jose augančių vaikų teises. Tikimasi, kad kokybinis rizikos šeimų poreikių tyrimas prisidės prie gilesnio socialinėje atskirtyje atsidūrusių šeimų pažinimo, nes į įvairius reiškinius bus bandoma pažvelgti jų pačių akimis.

Nors šeima tyrinėta daugelio mokslininkų, tačiau daugiausia rizikos šeimų problemų tyrimai liečia vaikus. R. Žukauskienė 2003 metais atliko tyrimą, kurio tikslas – nustatyti galimus tėvų auklėjimo stiliaus ir delinkventinių paauglių elgesio ryšius, lyginant juos su kontroline grupe.⁴ Barkauskienė R. 2005 metais atliko tyrimą, kurio tikslas – nustatyti stresinių šeimos gyvenimo įvykių sąsajas su mokymosi negalių turinčių vaikų elgesio bei emociniais sunkumais, lyginant juos su vidutiniškai besimokančių bendraamžių grupe.⁵ Palavinskienė B. 2001 metais apibendrino užsienio šalių patirtį smurto šeimoje prevencijos srityje.⁶ Kairienė B. 2005 metais atliko tyrimą, kurio metu buvo apklausti mokytojai, siekiant įvertinti agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais pedagoginės korekcijos galimybes.⁷ Vadovaujant Navaičiui G, 2003 metais atliktas vaiko teisių šeimoje tyrimas. Kontent analizės metodu analizuoti laiškai, kuriuos gavo Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga 2002 – 2003 metais ir ekspertų apklausos metodu tirtas vaikų teisių apsaugos specialistų, socialinių darbuotojų požiūris į šeimoje pažeidžiamas vaiko teises. Tyrimo duomenys parodė, kad vaiko teisių pažeidimus dažnai sukelia nedarnūs tėvų,

¹ <https://www.socmin.lt>, prisijungimo data: 2006-10-30

² Ten pat

³ Dromantienė L, Šalaševičiūtė R. Vaiko teisių apsauga Lietuvoje: socialinių darbuotojų vaidmuo. // 2006, Nr. 5(1). P. 79 – 88.

⁴ Žukauskienė R., Kalinauskienė O. Tėvų auklėjimo stiliai ir elgesio problemos: delinkventinių paauglių ir kontrolinės grupės skirtumai // Socialinis darbas. 2003, Nr. 1(3). P. 29.

⁵ Barkauskienė R. Stresinių šeimos gyvenimo įvykių sąsajos su mokymosi negalių turinčių vaikų psichologiniu pažeidžiamumu // Socialinis darbas. 2005, Nr. 4(1). P. 28.

⁶ Palavinskienė B. Smurto šeimoje prevencija: užsienio šalių patirtis // Jurisprudencija. 2001, Nr. 20(12). P. 61.

⁷ Kairienė B. Agresyvus tėvų elgesys su savo vaikais: pedagoginės korekcijos prielaidos. // Socialinis darbas. 2006, Nr. 5(1). P. 89 – 95.

nesugebančių spręsti savo asmeninių problemų, tarpusavio santykiai, nepakankamas šeimų, pirmiausia nepilnų šeimų materialinis aprūpinimas bei vaiko interesų nepaisymas.¹

Šio darbo objektas – rizikos šeimos, **dalykas** – rizikos šeimų poreikiai.

Tikslas: kokybinio tyrimo pagrindu atskleisti rizikos šeimų poreikius, jų netenkinimo priežastis ir teikiamą paramą socialinėje atskirtyje esančioms šeimoms.

Uždaviniai:

1. Analizuoti mokslinę literatūrą rizikos, atskirties, rizikos šeimų ir poreikių klausimais.
2. Ištirti rizikos šeimų poreikius, jų netenkinimo priežastis, atliekant giluminį interviu su rizikos šeimomis.
3. Ištirti rizikos šeimų požiūrį į teikiamą socialinę paramą.
4. Tyrimo duomenų pagrindu teikti rekomendacijas socialiniams darbuotojams dirbantiems ar dirbsiantiems su rizikos šeimomis.

Tyrimo klausimai:

1. Kaip patenkinami rizikos šeimų baziniai poreikiai?
2. Kaip išreikštas poreikis dirbti rizikos šeimose?
3. Kaip priklausomybė nuo alkoholio ar kitų psichotropinių medžiagų įtakoja rizikos šeimų gyvenimą?
4. Kokie rizikos šeimų tarpusavio santykiai ir koks šių šeimų socialinių ryšių tinklas?
5. Kaip rizikos šeimos sprendžia vaikų auklėjimo problemas?
6. Kaip tapimą rizikos šeima lemia vaikystės įvykiai, tėvų šeima?
7. Kaip rizikos šeimos vertina save?
8. Kokią informaciją rizikos šeimos turi apie teikiamą socialinę paramą ir kokią paramą gauna?

Pagrindinės sąvokos:

Socialinė rizika - tikėtini įvykiai (dažniausiai tai pajamų praradimas dėl senatvės, nedarbo, ligos arba papildomos išlaidos vaikams auginti), nuo kurių padarinių yra numatytos socialinės apsaugos priemonės.²

¹ Navaitis G. Vaiko teisių šeimoje pažeidimai: situacijos analizė. // Socialinis darbas. 2003, Nr. 1(3). P. 50 – 56.

² <http://www.socmin.lt>, prisijungimo data: 2006-09-22.

Socialinė atskirtis - visuomenės atsisakymas atskirų savo narių (pavyzdžiui, benamių, narkomanų), jeigu jų gyvenimo būdas neatitinka visuomenės nuostatų arba jie negali palaikyti įprastos socialinės sąveikos, neturėdami tam reikalingų materialinių išteklių, išsilavinimo ir pan. Socialinę atskirtį gali sukelti ir socialinės apsaugos sistemos trūkumai, neleidžiantys daliai gyventojų pasinaudoti šios sistemos galimybėmis.¹

Šeima – mažoji socialinė grupė; susideda iš drauge gyvenančių tėvų ir vaikų, kartais ir kitų giminaičių; pagrįsta santuoka arba kraujo ryšiais; jos nariai tvarko bendrą ūkį, tarpusavio santykius grindžia dorovine atsakomybe, savitarpio supratimu ir pagalba.²

Socialinės rizikos šeima – šeima, kurioje vyrauja krizė dėl to, kad vienas ar keli šeimos nariai piktnaudžiauja alkoholiu, narkotinėmis, psichotropinėmis ar toksinėmis medžiagomis, yra priklausomas nuo azartinių lošimų, dėl socialinių įgūdžių stokos nemoka ar negali tinkamai prižiūrėti vaikų, naudoja prieš juos psichologinę, fizinę ar seksualinę prievartą, gaunamą valstybės paramą panaudoja ne šeimos interesams ir todėl iškyla pavojus vaikų fiziniam, protiniam, dvasiniam, doroviniam vystymuisi bei saugumui.³

Poreikis – individo, socialinės grupės reikmė, socialinio aktyvumo skatintojas.⁴

Tyrimo metodai (plačiau – skyriuje Tyrimo metodika).

Tyrimo metu naudotas etnografinis kokybinio tyrimo tipas. Duomenų rinkimui naudoti du metodai: interviu (grupinis arba individualus) ir stebėjimas. Tyrime dalyvavo aštuonios šeimos, kalbėtasi su 12 respondentų. Keletas klausimų temų buvo numatytos iš anksto, pvz. buvo prašoma respondentų apibūdinti, kas yra laimė, papasakoti ryškiausią vaikystės prisiminimą ir t.t. Tyrimo rezultatams pateikti naudotas interpretacinis metodas.

Tiriamosios šeimos pasirinktos netikimybinės atrankos būdu, t.y. apklaustos tos šeimos, kuriomis rūpinasi valstybinės institucijos: Vaiko teisių apsaugos tarnyba, Pagalbos šeimai tarnyba, Bendruomenės socialinių paslaugų skyrius, Pagalbos namuose tarnyba.

¹ <http://www.socmin.lt>, prisijungimo data: 2006-09-22.

² Leonavičius J. Sociologijos žodynas. – Vilnius: Akademija, 1993. P. 249.

³ Socialinių paslaugų įstatymas // Valstybės žinios. 2006, Nr. 17 – 589.

⁴ Matulionis A.V. Sociologija. – Vilnius: Homo Liber, 2002. P. 196.

1. RIZIKOS ŠEIMŲ POREIKIAI IR RIZIKOS ŠEIMŲ SOCIALINĖS ATSKIRTIES MAŽINIMAS

1.1. Socialinė rizika – veiksnys socialinei atskirčiai atsirasti

Pataruoju metu vis dažniau vartojama sąvokos: socialinė atskirtis ir socialinė rizika. Pateiksime šių sąvokų apibrėžimus, kaip jos yra apibrėžtos Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos tinklalapio žodyne:

Socialinė rizika - tikėtini įvykiai (dažniausiai tai pajamų praradimas dėl senatvės, nedarbo, ligos arba papildomos išlaidos vaikams auginti), nuo kurių padarinių yra numatytos socialinės apsaugos priemonės.¹

Socialinė atskirtis - visuomenės atsisakymas atskirų savo narių (pavyzdžiui, benamių, narkomanų), jeigu jų gyvenimo būdas neatitinka visuomenės nuostatų arba jie negali palaikyti įprastos socialinės sąveikos, neturėdami tam reikalingų materialinių išteklių, išsilavinimo ir pan. Socialinę atskirtį gali sukelti ir socialinės apsaugos sistemos trūkumai, neleidžiantys daliai gyventojų pasinaudoti šios sistemos galimybėmis.²

Iš šių apibūdinimų matyti, kad socialinė rizika sąlygoja socialinę atskirtį. Mikulionienė S. (2005), analizuodama riziką tapti socialiai atskirtam, pateikia estų sociologės Kutsar D. (1997) požiūrį, kuris remiasi trinare gerovės koncepcija. Šios koncepcijos pagrindiniai elementai įvardijami šiomis pagrindinėmis sąvokomis:

- „turėti“ – turimi omeny materialiniai ištekliai ir pajamas kurianti veikla: tokių dalykų, kaip pajamos, būstas, darbas, sveikata, išsilavinimas turėjimas ar neturėjimas,

- „mylėti“ – turimi omeny socialiniai ištekliai: individo socialinių saitų su šeima, draugais, bendruomene (integruotumo į socialines grupes) stiprumas ar silpnumas,

- „būti“ – turimi omeny sociodvasiniai ištekliai: tapatumo, susijusio su elgesio normomis, vertybėmis, socialiniu prestižu, gyvenimo filosofija apibrėžtumas ar neapibrėžtumas.³

Nepriteklius nors vienoje minėtų sričių veikia individo galimybes visavertiškai įsitraukti į visuomenę, t.y. dalyvauti kuriant gerovę ir gaunant iš to naudos.

Bagdonavičius J. (2005) nurodo, kad didesnę riziką patekti į socialinę atskirtį turi tos socialinės grupės, kurios yra menkiau integruotos į visuomenę ir kurios turi mažiau arba visai neturi galimybių dalyvauti politiniame, socialiniame, ekonominiame ir kultūriniame gyvenime.

¹ <http://www.socmin.lt>, prisijungimo data: 2006-09-22.

² Ten pat

³ Mikulionienė S. Socialinė atskirtis : sąvokos samprata ir vartoseną Lietuvoje. // Vilnius 2005, Socialinis darbas. Nr. 4(2). P. 29.

Tuo remiantis, socialinės atskirties priežastis grupuoja į teises, ekonomines, kultūrinės bei psichologines.¹

Luobikienė I. (2004) cituoja Rimkutę J., kuri teigia, kad socialinę atskirtį lemia ne vien nedarbas ar gyvenimas žemiau skurdo ribos: kai kurie žmonės tiesiog turi mažiau sugebėjimų ir galimybių pakeisti jiems nepalankiai susiklosčiusią padėtį. Todėl jiems reikia visuomenės paramos, kitaip jie gali būti pasmerkti užribyje gyventi visą laiką.²

Žalimienė L. (2004) pateikia Maceinos A. socialinės problemos apibūdinimą, kuris iš esmės atitinka dabartinę socialinės atskirties sampratą, kurioje pabrėžiama ne išteklių trūkumas, o santykių aspektai, t.y. nutrūkstantys santykiai tarp individo ir kitų visuomenės narių, negalėjimas, kaip visaverčiams piliečiams dalyvauti visuomenės gyvenime.³

Paplitęs požiūris, kad socialinė atskirtis yra nesavanoriškas reiškiny. Tai liudija ir aukščiau cituotas apibrėžimas, ir kiti Lietuvos teisės aktai. Pvz:

Socialinė atskirtis – nesavanoriškas nutolimas nuo visuomenės vertybių.⁴

Ar gali būti savanoriška atskirtis? Barry B. (1998) tai paneigia: Socialinė atskirtis yra priverstinio, o ne savanoriško (tada būtų izoliacija) pobūdžio.⁵ Mikulionienė S. (2005) pastebi, kad kita atvejų grupė, iš pirmo žvilgsnio atrodanti kaip savanoriškas atsiskyrimas nuo visuomenės, faktiškai yra tik tariamas savanoriškumas. Pažvelgus giliau, neretai paaiškėja, kad jų atsiskyrimas įvertinant galimus ekonominius, politinius, teisinius ir kultūrinius barjerus, visiškai ar iš dalies užkertančius šios kategorijos žmonėms galimybę dalyvauti visuomenės gamybos ir paskirstymo procesuose, greičiau yra padiktuotas sveiko proto (adaptacinių gebėjimų) nei išskirtinio noro priimti socialiai atskirtojo, atstumtojo vaidmenį. Tampa akivaizdu, kad socialinė atskirtis užprogramuota sistemoje ir menkai tepriklauso nuo asmens norų.⁶ Bet kokių atveju, socialinė atskirtis yra neabejotinai neigiamas reiškinys visuomenėje.

Todėl gerovės valstybių socialinės politikos viena pagrindinių sričių yra socialinės atskirties mažinimas. 2000 metais Nicos viršūnių susitikime buvo patvirtinti tikslai socialinės atskirties įveikimui:

- skatinti įdarbinimą ir naudojimąsi visais ištekliais, teisėmis, gėrybėmis ir paslaugomis;
- užkirsti kelią socialinės atskirties rizikai;

¹ Bagdonavičius J. Socialinės sferos sociologija: teorinis metodologinis aspektas. – Vilnius: VPU Socialinių mokslų katedra. P. 25.

² Luobikienė I. Studentų požiūris į elgetaujančius žmones. Vosiųlūtė A. (sud.) Socialinės grupės – nepritekliaus žymės. – Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2004. P.114.

³ Žalimienė L. Skurdo kultūros ypatumai (socialinio darbo aspektai) Vosiųlūtė A (sud.) Socialinės grupės – nepritekliaus žymės. – Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2004. P.46.

⁴ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl vaikų ir jaunimo socializacijos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2004, Nr. 30-995.

⁵ Socialinės grupės – nepritekliaus žymės. (sud.) Vosiųlūtė A. – Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2004. P.6.

⁶ Mikulionienė S. Socialinė atskirtis : savokos samprata ir vartoseną Lietuvoje. // Vilnius 2005, Socialinis darbas. Nr. 4(2). P. 22-23.

- padėti labiausiai pažeidžiamiesiems;
- įtraukti visus suinteresuotus dalyvius.¹

Lietuva į skurdo ir socialinės atskirties mažinimo procesą įsijungė 2002 metais, pasirašiusi su Europos komisija Susitarimo memorandumą, pagal kurį įsipareigojo pradėti perkelti Europos sąjungos bendruosius kovos su skurdu ir socialine atskirtimi tikslus į šalies politiką, t.y. kurti Nacionalinį kovos su skurdu ir socialine atskirtimi veiksmų planą (toliau NVP). NVP Lietuva įvardina savo įsipareigojimus imtis visapusiškų įvairias sritis (užimtumą, švietimą, sveikatos apsaugą, socialinę apsaugą ir kt.) apimančių veiksmų silpniausių gyventojų grupių padėčiai pagerinti, jų galimybėms padidinti bei jų skurdui ir socialinei atskirčiai sumažinti, kartu atsižvelgiant į skirtingą moterų ir vyrų padėtį, problemas ir poreikius.²

NVP aprašomi tokie pagrindiniai trumpalaikės ir ilgalaikės rizikos veiksniai:

- nedarbas,
- švietimo problemos,
- kultūros paslaugų pabrangimas,
- blogėjanti vaikų, ypač mokyklinio amžiaus sveikata,
- pajamų nelygybė ir skurdas,
- benamystė,
- probleminiai regionai,
- socialinio draudimo problemos,
- maža pagalbos reikalingų žmonių aprėptis teikiant socialines paslaugas.

Rizikos veiksnius patirinančių žmonių grupę vadinsime rizikos grupe. Leliūgienė I. (2003) rizikos grupę apibrėžia kaip grupę, kurios nariai yra pažeidžiami arba gali patirti stresą dėl atskirų socialinių aplinkybių, supančios aplinkos poveikio.³ Tyrimai rodo, kad didesne rizika patekti į socialinę atskirtį itin pasižymi žmonės, kurių silpna fizinė arba psichinė sveikata, kurie skursta arba kurių šeimos aplinka yra nesaugi.⁴

NVP išskiriamos socialinės rizikos grupės, kurioms dėl aukščiau išvardintų rizikos veiksnių, gresia skurdas ir socialinė atskirtis:

- Probleminės šeimos, našlaičiai ir tėvų globos netekę vaikai.
- Tautinės mažumos.
- Prieglobsčio prašytojai.

¹ Vaikų skurdas: kas atsakingas. 2005 m. sausio 28 d. Tarptautinė konferencija // <http://www.gelb.vaik.lt/download.php>. Prisijungimo data: 2005-10-20.

² LR 2004-2006 Nacionalinis kovos su skurdu ir socialine atskirtimi veiksmų planas. // <http://www.socmin.lt/index.php?-2041531909>, prisijungimo data: 2005-11-05.

³ Leliūgienė I. Socialinė pedagogika. Kaunas: Technologijos, 2003. P. 46.

⁴ Mikulionienė S. Socialinė atskirtis : savokos samprata ir vartoseną Lietuvoje. // Vilnius 2005, Socialinis darbas. Nr. 4(2). P. 28.

- Smurtą, seksualinę prievartą patyrę asmenys.
- Prekybos žmonėmis aukos, prostitutės.
- Kiti socialinės rizikos asmenys (dažniausiai šie asmenys yra praradę ryšius su šeima, neturi būsto, darbinių įgūdžių, neretai piktnaudžiauja alkoholiu ir narkotikais).¹

Šiame darbe kalbėsime tik apie pirmąją rizikos grupę – šeimą ir, žinoma, vaikus. Žalimienė L. (2004) problemines šeimas su vaikais įvardina, kaip Lietuvoje besiformuojančią skurdo kultūros ir socialinės atskirties grupę.² Šiame darbe kalbėsime apie tokias šeimas vartodami rizikos šeimos sąvoką, nes dabartiniu metu paplitęs būtent šis terminas. Rizikos šeimomis problemų turinčios šeimos vadinamos Lietuvos teisės aktuose, toks terminas vartojamas ir institucijų, kurios dirba su šeima, terminologijoje. Terminas „rizikos šeima“ nurodo, kad šeima dėl vienos ar kelių priežasčių (išvardintų aukščiau), atsidūrė rizikoje, jai reikalinga pagalba, kad nepatektų į socialinę atskirtį.

1.2. Poreikis – socialinio aktyvumo skatintojas

Mokslinėje literatūroje poreikis apibrėžiamas, kaip reikmė ar trūkumas. Pvz.:

Leonavičius J. (1993) poreikį apibrėžia, kaip reikmę, kurią suponuoja vidinių ir išorinių veiklos sąlygų neatitikimas, ko nors stoka ar trūkumas.³ Dar poreikį vadina vidiniu aktyvumo žadintoju, pirmiausia pasireiškiančiu intereso forma.

Matulionis A.V. (2002) poreikio apibrėžimą pateikia apjungdamas reikmės ir aktyvumo skatinimo komponentus. Jis teigia, kad poreikis – individo, socialinės grupės reikmė, socialinio aktyvumo skatintojas.⁴

Kaip matome, poreikis yra ne tik reikmė, bet ir aktyvumo skatintojas, vadinasi pastangos poreikį patenkinti turi tendenciją skatinti žmogų ar grupę keisti kažką savo gyvenime, tobulėti, eiti į priekį. Maslow A. (2006) teigia, kad bet kokio poreikio patenkinimas lemia charakterio formavimąsi (turima omeny ne tik elgesio pokyčiai, bet ir charakterio struktūros pokyčiai). Be to, tikras poreikio patenkinimas patobulina, sustiprina individą, stumteli į priekį sveiką jo vystymąsi. Tad bet kokio poreikio patenkinimas, kiek apie šį poreikį galima kalbėti izoliuotai, yra poslinkis sveikumo link, nutolimas nuo neurotinės tendencijos.⁵ Norėdamas paaiškinti, kaip tai vyksta, Maslow A. (2006) šį reiškinį aiškina taip: pagrindinis bet kokio poreikio patenkinimo padarinys yra tai, kad jis išstumiamas iš sąmonės (submerged) ir iškyla

¹ LR 2004-2006 Nacionalinis kovos su skurdu ir socialine atskirtimi veiksmų planas. // <http://www.socmin.lt/index.php?-2041531909>, prisijungimo data: 2005-11-05.

² Žalimienė L. Skurdo kultūros ypatumai (socialinio darbo aspektai) Vosyliūtė A (sud.) Socialinės grupės – nepritekliaus žymės. – Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2004. P.47.

³ Leonavičius J. Sociologijos žodynas. – Vilnius: Akademia, 1993. P. 173.

⁴ Matulionis A.V. Sociologija. – Vilnius: Homo Liber, 2002. P. 196.

⁵ Maslow A.H. Motyvacija ir asmenybė. – Vilnius: Apostrofa, 2006. P. 95.

naujas ir aukštesnis poreikis.¹ Socialiniame darbe labai svarbu suvokti klientų grupės poreikius, kad būtų įmanoma padėti vyksti teigiamiems pokyčiams, motyvuoti klientą, prisidėti prie sėkmingos kliento ar klientų grupės socializacijos.

Žvelgiant iš kitos pusės, jeigu pagrindiniai poreikiai netenkinami, prasideda dezintegracija – tiek individo, tiek kolektyvinė arba socialinė. Šis neigiamas reiškinys yra nepakankamo žmogaus poreikio tenkinimo tam tikroje istorinėje situacijoje indikatorius. Socialinė dezintegracija paprastai išryškina dvi šio reiškinio puses: atšalimas arba aktyvumo trūkumas (freezing) ir virimas arba per didelis aktyvumas (boiling). Pagrindinio poreikio analizė yra tarsi būdas išvengti socialinės dezintegracijos.²

Tačiau nėra vieningos poreikių klasifikavimo sistemos. Šie aukščiau minėti pagrindiniai poreikiai yra skirtingai pavadinami, todėl tikslinga apžvelgti įvairių mokslininkų siūlomus poreikių klasifikavimus.

Suslavičius A. (1995) poreikius skirsto į biologinius ir socialinius. Biologinių poreikių patenkinimas būtinas gyvybei palaikyti, o socialiniai poreikiai verčia augti žmogų kaip asmenybę. Tai bendravimo, įsitvirtinimo, saviraiškos ir kt. poreikiai.³ Autorius siūlo biologinius vadinti biosocialiniais, nes biologinių poreikių tenkinimo būdą sąlygoja elgesį reguliuojančios socialinės normos, etikos reikalavimas. Todėl žmogus, tenkindamas kurį nors biologinį poreikį, kartu realizuoja ir kai kuriuos socialinius poreikius.

Lapė J. ir Navikas G. (2003) šį skirstymą papildo dar idealiniais poreikiais (susijusiais su pasaulio intelektualiu suvokimu perimant jau turimas kultūrinės vertybes ir ankstesnių kartų įgytas žinias).⁴ Minėti autoriai teigia, kad kiekviena poreikių rūšis gali būti skirstoma į du porūšius: išsaugojimo ir raidos (augimo).

Galtungas J. poreikius skaido į materialinius ir nematerialinius, t.y. dvasinius. Bunge M. poreikius siūlo skaidyti į fizinius ir intelektualinius.⁵

Pumputis A. (2000) skiria pirmojo lygio pagrindinius poreikius (saugumo ir gerovės) ir antrojo lygio pagrindinius poreikius (laisvės, lygybės, minties, sąžinės, religijos ir kt.). Autorius paaiškina, kad pirmojo lygio prigimtiniai poreikiai, susiję su individo egzistencijos išsaugojimu. Jų pagrindu formuojasi kitų lygių pagrindiniai poreikiai. Poreikių lygių sistema priklauso nuo visuomenės ekonominės - socialinės aplinkos ir technologijų kokybės. Atsižvelgiant į šias aplinkybes, kiekvienas kitas žmogaus pagrindinių poreikių lygis tarsi išskaido, detalizuoja prieš tai buvusį. Poreikių tenkinimas apibrėžia individo socialinę prigimtį.⁶

¹ Maslow A.H. Motyvacija ir asmenybė. – Vilnius: Apostrofa, 2006. P. 93.

² Suslavičius A. Socialinė psichologija. – Kaunas: Šviesa, 1995. P. 20.

³ Ten pat

⁴ Lapė J., Navikas G. Psichologijos įvadas. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003. P. 190.

⁵ Pumputis A. Poreikių ir žmogaus teisių sistemos klausimu. // Jurisprudencija. 2000, Nr. 15(7). P. 62.

⁶ Ten pat

Bendravimo psichologijos vadovėlyje atskirai išskirtas bendravimo poreikis. Bendravimas apibūdinamas, kaip savotiškas „žaidimas“, kurį „žaidžia“ bendraujantys žmonės, nesąmoningai provokuodami tam tikrą aplinkinių elgesį.¹

Maslow A.(1954) žmogaus poreikius suskirstė į penkis lygius (nuo žemiausio):

- fiziologiniai poreikiai - reikalingi išgyventi;
- saugumo ir ateities poreikiai - apsauga nuo išorės pavojų ir įsitikinimas, kad fiziniai poreikiai ateityje bus patenkinti;
- socialiniai poreikiai – artimi ryšiai, prisirišimo ir paramos jausmas, noras bendrauti;
- poreikis pagarbai - savigarba, pripažinimas ir kiti;
- savirealizacijos poreikis –savojo potencialo realizavimas, savęs kaip asmenybės įprasminimas.

Nepatenkinęs žemiausiųjų – fiziologinių ir saugumo – poreikių, žmogus nesirūpina aukštesniaisiais. Patenkinus pagrindinius poreikius, iškyla vis nauji, aukštesni poreikiai.

Poreikius galime klasifikuoti į išreikštus ir neišreikštus. Išreikšti poreikiai yra tokie, kurie žmogaus yra lengvai įvardijami. Neišreikšti poreikiai yra žmogaus negalimi įvardinti poreikiai, todėl, kad nėra aiškiai suvokti. Socialinis darbuotojas ir yra tas pagalbininkas, kuris išklausęs klientą, įsigilinęs į jo situaciją, gali padėti tuos poreikius suvokti ir įvardinti.

Atskirai norėtume paminėti Kvieskienės G. (2005) poreikių klasifikaciją. Ji skiria 5 pagrindinius žmogaus poreikius ir tiek pat nurodo pagrindinių socialinių institucijų:

- giminės pratęsimo poreikis – šeimos ir santuokos institucija;
- socialinės tvarkos ir saugos poreikis – politinės institucijos, valstybė;
- poreikis gauti egzistavimo priemonės – ekonominės institucijos, gamyba;
- poreikis perduoti žinias, augančios kartos socializacija – švietimo institucijos;
- poreikis spręsti dvasines, gyvenimo prasmės problemas – religinės institucijos.²

Autorė teigia, kad kiekviena institucija atlieka jai būdingą funkciją; visos socialinės institucijos susiformuoja ir funkcionuoja tenkindamos vieną ar kitą socialinį poreikį. Kai šis poreikis tampa nebereikalingas, institucijos gyvavimas tampa bereikšmis ir ji per tam tikrą laiką sunyksta.

Atskirai reikėtų panagrinėti, kokie poreikiai tenkinami šeimoje. Matulionis A. (2002) teigia, kad esama nuomonės, jog šeimos tyrimas negalimas be poreikų analizės. Šeimoje tenkinami įvairiausi svarbiausi žmogaus poreikiai, pirmiausia seksualiniai, vaikų gimdymo,

¹ Bendravimo psichologija (vadovėlis). – Kaunas: Technologija, 2003. p. 10.

² Kvieskienė G. Pozityvioji socializacija. – Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2005. P. 101.

ūkiniai, vartojimo, emociniai, doroviniai, estetiški, psichologiniai ir pan.¹ Navaitis G. (2002) išskiria sąvoką „šeiminiai poreikiai“ ir pagrindines šeiminių poreikių grupes:

- 1) poreikiai, susiję su materialinių šeimos gyvenimo sąlygų sukūrimu ir palaikymu;
- 2) tėvystės ir motinystės poreikiai;
- 3) seksualiniai – erotiniai poreikiai;
- 4) priklausomybės ryšių prasmingumo, psichologinio intymumo, šeiminio bendravimo poreikiai.²

1) Šeimos ekonominė padėtis daro įtaką jos ryšiams su sociumu ir santykiams tarp šeimos narių. Nuo šeimos pajamų, būsto sąlygų, socialinio šeimos narių saugumo priklauso vaikų skaičius, jų socializacijos ypatumai, šeimos narių kultūrinės galimybės, nedarbingų jos narių globa. Buitinius sunkumus, kaip pagrindinę skyrybų priežastį, 1997-2001 metų apklausos duomenimis nurodė 6,9 proc. šeimų (1992-1994 metais – 1,6 proc. šeimų).³

2) Prie motinystės – tėvystės poreikių, Navaitis G. (2002) priskiria poreikį globoti, kontroliuoti ir kt. Jo teigimu, noras turėti vaikų, ugdyti jų asmenybes yra viena svarbesnių šeimos kūrimo bei jos stabilumo išsaugojimo paskatų. Tėvystės ir motinystės poreikių disfunkcija gali pasireikšti dviem priešingais tėvų elgesio modeliais – vaiko hipergloba, jo aktyvumo, savarankiškumo ribojimu arba vaiko apleistumu, atstūmimu. Be to, didelė dalis disfunkcinių, nepakankamai tenkinančių vaiko poreikius šeimų primeta jam pataloginius vaidmenis, kurie gali komplikuoti jo santykius su aplinkiniais ir mokymo institucijomis, skatinti asocialų elgesį, sukelti psichosomatinių sutrikimų, o vaikui suaugus kliudyti kurti savo šeimą.⁴

3) Seksualinių – erotinių poreikių tenkinimo šeimoje problemos gali būti sėkmingai sprendžiamos derinant šiuos poreikius su šeiminių ekspektacijų pažinimu ir geresniu priklausomybės ryšių prasmingumo, šeiminio bendravimo poreikių tenkinimu.⁵

4) Ketvirtai šeiminių poreikių grupei priskiriama: psichologinė nedarna (skirtingi interesai, nepagarba, charakterių nesutapimas), girtavimas, neištikimybė, faktinis šeimos iširimas. Šeiminio bendravimo poreikio netenkinimas kliudo šeimos nariams išreikšti savo jausmus, kelia vidinius konfliktus. Drauge nyksta aiškaus, šeimos raidą atitinkančio bendravimo galimybės, o tai sukelia šeimos raidos krizes.⁶

Mokslinėje literatūroje išskiriami ne tik šeiminiai, bet ir vaikui būdingi poreikiai.

Leliūgienė M. (2004) pateikia Shenk – Danziger L. sudarytą vaiko pagrindinių poreikių katalogą, kur svarbiausi yra šie:

¹ Matulionis A.V. Sociologija. – Vilnius: Homo Liber, 2002. P. 152-156.

² Navaitis G. Psichologinis šeimos konsultavimas. – Vilnius: Tyto alba, 2002. P. 11.

³ Ten pat P. 16.

⁴ Ten pat P. 18.

⁵ Ten pat P. 20.

⁶ Ten pat P. 21.

- poreikis būti norimam ir pripažintam,
- tėvų dėmesio poreikis,
- identifikacijos poreikis,
- poreikis būti nekonfliktingoje visuomenėje, kurios tikslas suteikti vaikui saugumą,
- jo lūkesčius atitinkančių gyvenimo ir ugdymo pamokų poreikis,
- poreikis būti pripažintam bendraamžių draugijoje,
- poreikis įsitraukti į suaugusių gyvenimą pagal savo sugebėjimus, jėgas ir interesus.¹

Dirbant socialinį darbą, specialistams tenka atsižvelgti ir į specifinius poreikius vaikų patyrusių smurtą, išnaudojimą, seksualinę prievartą. Sutton C. (1999) išskiria distresą patiriančių vaikų reikmes:

- saugumas (viskas, kas palaiko nelaimės ištikto vaiko saugos jausmą, turi būti išsaugota, o tokią saugą geriausia garantuoti vaiko namuose),
- emocinė parama (pagalbioje aplinkoje gali atsirasti sugebėjimas greitai susigražinti dvasines ir fizines jėgas, pasireikšti sunkumų įveikimui strategijos),
- suprasti, kas atsitiko (reikia padėti vaikams suprasti, kas atsitiko),
- kontrolės išlaikymas (svarbu, kad vaikai ir jaunuoliai dalyvautų planuojant jų ateitį).²

Žmogus savo gyvenime tenkina daugybę įvairiausių poreikių. Vieni gali būti svarbesni, kiti mažiau svarbūs. Pagrindiniai žmogaus poreikiai tarpusavyje yra glaudžiai susiję, todėl juos gana sudėtinga suskaldyti į grupes. Neabejojame, kad poreikiams būdinga hierarchinė tvarka, t.y. patenkinus žemesnius poreikius, atsiranda aukštesnio lygio poreikiai. Kai kurie iš jų gali būti patenkinami tik šeimoje. Vaiko poreikių tenkinimas - pagrindinis veiksnys lemiantis jo integraciją į visuomenę. O kadangi vaiko poreikiai pirmiausia tenkinami šeimoje, galime teigti, kad šeima – pirminis socializacijos institutas. Nepatenkinti šeimos ar vaiko poreikiai gali lemti patekimą į riziką, o ši, savo ruožtu, gali lemti atsidūrimą socialinėje atskirtyje.

1.3. Šeima – pirminis socializacijos institutas

1.3.1. Šeimos apibrėžtis ir funkcijos

Normatyvinė šeimos samprata sietina su Murdocko G.P. (1949) pasiūlytu branduolinės šeimos apibrėžimu. Pasak jo, „branduolinę šeimą paprastai sudaro susituokę vyras ir moteris bei jų palikuonys“.³ Vėliau autorius pridūrė, kad visi tokios šeimos asmenys gyvena drauge, kad sutuoktinius sieja intymūs ryšiai ir kad tėvai rūpinasi savo vaikais.

¹ Leliūgienė M., Klemkaitė J. Dailės terapija socialiniame darbe su vaikais. – Vilnius: AB Spauda, 2004. P. 18.

² Sutton C. Socialinis darbas, bendruomenės veikla ir psichologija. – Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija, 1999. P. 114-116.

³ Juozeliūnienė I. Janas Trostas ir šeimos sociologija. – Vilnius: Garnelis, 2003. P. 41.

Giminingumas – kaip viena iš šeimos sąlygų, pabrėžiamas ir kitų sociologų apibrėžimuose:

Matulionis A. V. (2002) šeimą apibrėžia, kaip „santuoka ir kraujo ryšiu besiremiantį socialinį junginį, turintį istoriškai apibrėžtą atitinkamą organizaciją, kurios nariai susieti bendro ūkio, abipusės moralinės atsakomybės ir savitarpio pagalbos“.¹

Pruskaus V. (2004) šeimos apibrėžimas panašus, papildytas įvaikinimo aspektu:

Šeima yra giminingumu, santuoka arba įvaikinimu paremtas susivienijimas (socialinė grupė) žmonių, susietų bendra buitimi ir vienodai atsakingų vaikų auklėjimu.²

Leonas P. (1995) akcentuoja ne santuoką, o narių tarpusavio ryšį:

Šeima yra gerai organizuotas ir labai solidarus kolektyvas, nuolat veikias ir daras įtakos savo nariams, o dėl to ir visuomenei. Be to, šeimos turi bendrus interesus, kuriuos jos energingai gina.³

Kvieskienė G. (2005) apibrėždama šeimą, išryškina socializacijos svarbą:

Šeima – tai unikali socialinė institucija, nes joje pratęsiama gyvybė, individas tampa tam tikros grupės narys; čia prasideda ankstyvoji jo socializacija.⁴

LR teisės aktuose, pvz. : LR išmokų vaikams įstatyme, dabartiniu metu nebeakcentuojamas santuokos būtinumas (sparčiai plintant kohabitacijai Lietuvoje daugelis šeimų atsidurtų už šeimos apibrėžties ribų), bet detalizuojama šeimos sudėtis teisiniu požiūriu:

Šeima – sutuoktiniai arba bendrai gyvenantys asmenys, taip pat susituokęs asmuo, su kuriuo teismo sprendimu dėl sutuoktinių gyvenimo skyrium yra likę gyventi jų vaikai, arba vienas iš tėvų, jų vaikai ir įvaikiai iki 18 metų. Į šeimos sudėtį taip pat įskaitomi nedirbantys mokymo įstaigų dieninių skyrių nesusituokę ir su kitu asmeniu bendrai negyvenantys moksleiviai bei studentai nuo 18 iki 24 metų.⁵

Švedijos sociologas Trostas J. (2003) skatina atsisakyti požiūrio į branduolinę šeimą kaip normatyvinę. Jo manymu, laikant branduolinę šeimą privilegijuota ir suteikiant jai normatyvinę reikšmę, tapatinant ją su namų ūkiu, žvelgiant į šeimą pirmiausia kaip į visuomenės reprodukcijos buveinę, ignoruojamos šeimų problemos. Todėl Trostas J. šeimą laiko diadų visuma. Jo nuomone, apibrėžiant šeimas „iš šalies“, kitaip tariant, orientuojantis į visuotinai priimtina modelį, daugelis šeimų gali būti laikomis deviacijomis. Tuo tarpu pasitelkus diadinį požiūrį, kiekvieną diadą galima laikyti šeima. Tai reiškia, kad du asmenys, pavyzdžiui vienas iš tėvų ir vaikas, yra šeima. Šeimos sampratą grindžiant paties veikėjo apibūdinimais, galima

¹ Matulionis A. V. Sociologija. – Vilnius: Homo Liber, 2002. P. 152.

² Pruskus V. Sociologija. – Vilnius: Vilniaus teisės ir verslo kolegija, 2004. P. 117.

³ Leonas P. Sociologijos paskaitos. – Vilnius: Pozicija, 1995. P. 114.

⁴ Kvieskienė G. Pozityvioji socializacija. – Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2005. p. 102.

⁵ LR išmokų vaikams įstatymas // Valstybės žinios. 1994, Nr. 89 – 621.

fiksuoti pokyčius. Kintant šeimos narių tarpusavio santykiams, keičiasi ir šeimos samprata. Galimybė apibūdinti šeimą, kaip diadą, arba porą, leidžia nagrinėti bet kokią šeimos tipo grupę.¹

Leonavičius V. (2003) pažymi, kad šeima yra „multifunkcinis institutas“ ir jos funkcijos yra esminės šeimos nariams ir visuomenei.²

Miškinio K. (2003) aiškinimu, šeimos funkcijas suprantame, kaip sutuoktinių ar kitų jos narių (vaikų, senelių) poreikių tenkinimą ir pareigų vienų kitiems (tėvų vaikams, vaikų tėvams ir kt.) atlikimą. Bendriausia šeimos funkcija yra laimės siekimas.³ Navaitis G. (1996) teigia, kad šeimos funkcijų apibrėžimo problema galėtų būti sprendžiama tiksliai apibūdinant šeimos tenkinamus poreikius. Jis pritaria Solovjovui N. rašiusiam, kad „kad šeimos funkcijų yra tiek, kiek poreikių rūšių ji tenkina nuolat pasikartojančia forma“⁴.

Miškinis K. (2003) skiria tokias šeimos funkcijas: žmonių giminės tęsimas, vaikų socializacija ir auklėjimas, ūkinė – ekonominė šeimos funkcija, rekreacija, bendravimas, lytinių poreikių tenkinimas ir tautos etoso tęstinumas.⁵

Bajoriūnas Z. (2004) išvardina net keliolika šeimos funkcijų:

- vaikų gimdymo ir sutuoktinių seksualinio gyvenimo visavertiškumo užtikrinimo (rūpinimosi kūno poreikiais,
- vaikų auginimo ir ugdymo (taip pat ir pačių tėvų socializacijos ir ugdymo),
- visuomeninių, etinių, religinių ir dvasinių vertybių,
- gėrybių, esminių šeimos nariams ir visuomenės raidai ir gerovei, perteikimas,
- turto kaupimo, kaip prielaidos apsisaugoti nuo pavojų, materialinių nuostolių, nusikaltimų, netekčių,
- šeimos saugumo, gynybos ir išankstinio rūpinimosi,
- tautos etoso puoselėjimo ir šeimos gyvenimo tradicijų tęsimo ir atnaujinimo,
- kultūrinimo (civilizuotumo),
- rekreacinė,
- komunikacinė,
- reguliuojančioji,
- darbo ir draugystės,
- meilės šeimoje ir solidarumo užtikrinimo,
- specialaus rūpinimosi senyvo amžiaus šeimos nariais ir neįgaliais asmenimis,
- turto vaikams perdavimo ir tt.⁶

¹ Juozeliūnienė I. Janas Trostas ir šeimos sociologija. – Vilnius : garmelis, 2003. P. 34 – 42.

² Sociologija (sud.) Leonavičius V. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2003. P. 237.

³ Miškinis K. Šeima žmogaus gyvenime. – Kaunas: Aušra, 2003. P. 20.

⁴ Seliokienė I. Šeimos pedagogika. – Marijampolė: Marijampolės kolegijos leidybos centras, 2004. P. 23.

⁵ Miškinis K. Šeima žmogaus gyvenime. – Kaunas: Aušra, 2003. P. 20.

⁶ Bajoriūnas Z. Šeimos ugdymo mokslas ir praktika. – Vilnius: Kronta, 2004. P. 13.

Norėjęsi paminėti Purvaneckienės G (2001) 2000 metais atliktą Lietuvos gyventojų nuostatų šeimos atžvilgiu tyrimą, kuris atskleidė, kokias šeimos funkcijas svarbiausiomis laiko vyrai, kokias moterys.

Svarbiausios šeimos funkcijos moterims (procentais): vaikai – 43, emociniai ryšiai su sutuoktiniu – 10, materialinis aprūpinimas – 17.

Svarbiausios šeimos funkcijos vyrams (procentais): materialinis aprūpinimas – 24, vaikai – 23, emociniai ryšiai su sutuoktiniu – 17.¹

Moterims, svarbiausia šeimos funkcija, kaip ir seniau, išlieka vaikų ugdymas ir auklėjimas. Kaip teigė, Bajoriūnas Z. (1997), vaikų ugdymo šeimoje proceso esmė, dėsniumai ir tendencijos slypi šeimos gyvenimo pagrinduose.² Nuo šeimos gyvenimo kokybės labai priklauso asmens likimas kartu gyventi, džiaugtis, kentėti, laukti, apsisprendimas gimdyti vaikus ir juos ugdyti.³

Sutton C. (1999) teigė, kad viena pagrindinių šeimos funkcijų – aprūpinti mažus vaikus saugos sistema, t.y. priklausomybės ryšių tinklu, kuriame jis galėtų augti. Ji remiasi Rutteriu (1975), kuris apibūdino pagrindinius tėvų vaidmenis ir atsakomybę:

- teigiamų ryšių ir nuostatų teikimas,
- saugos teikimas,
- vaidmens modelių teikimas,
- vaiko bendruomenėje ir kultūroje galiojančios gyvenimo patirties teikimas,
- disciplinos ir aiškaus komunikacijos tinklo teikimas.⁴

Jei ši normali šeimos dinamika tampa pažeista, netenkinami tiek vaiko, tiek pačios šeimos poreikiai. Broom L. (1992) teigė, kad šeimos gyvenimo intensyvumas ir intymumas neapsaugo šeimos narių vieno nuo kito, todėl šeimyniniai santykiai gali būti ir griaunantys, ir skatinantys asmenybės vystymąsi. Negalėdama patenkinti savo narių giliausių asmeninių poreikių, šeima kartais tampa kalėjimu, kuriame asmeninė gerovė ar saugumas yra pavojuje. Šeimų būna panašių į ginkluotas stovyklas, kuriose didesnę laiko dalį jos nariai budi.⁵ Tokias šeimas galime vadinti rizikos šeimomis.

¹ Purvaneckienė G., Purvaneckas A. Moteris Lietuvos visuomenėje. – Vilnius: Danielius, 2001. P. 30.

² Bajoriūnas Z. Šeimos edukologija. – Vilnius: Jošara, 1997. P. 235-284.

³ Bajoriūnas Z. Šeimos ugdymo mokslas ir praktika. – Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2004. P. 40.

⁴ Sutton C. Socialinis darbas, bendruomenės veikla ir psichologija. – Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija, 1999. P.82.

⁵ Broom L., Bonjean C., Broom D. Sociologija: esminiai tekstai ir pavyzdžiai. – Kaunas: Litera Universitatis Vytauti Magni, 1992. P. 176.

1.3.2. Rizikos šeimos apibrėžtys ir rizikos veiksniai

Sociologų darbuose sutinkami įvairūs rizikos šeimų apibūdinimai: probleminės, nedarnios, disfunkcinės, asocialios (dabar nebevertojamas terminas), aprašomos įvairios rizikos, su kuriomis susiduria šios šeimos, ypač dažnai nagrinėjamos vaikų ugdymo problemos. Mokslinėje literatūroje pasigendama pačios „rizikos šeimos“ sąvokos apibrėžimų.

Pateiksime pora rizikos šeimų apibūdinimų, pateikiamų skirtinguose Lietuvos teisės aktuose:

1. Socialinės rizikos šeima – šeima, kurioje auga vaikų iki 18 metų ir kurioje bent vienas iš tėvų piktnaudžiauja alkoholiu, narkotinėmis, psichotropinėmis ar toksinėmis medžiagomis, yra priklausomas nuo azartinių lošimų, dėl socialinių įgūdžių stokos nemoka ar negali tinkamai prižiūrėti vaikų, naudoja prieš juos psichologinę, fizinę ar seksualinę prievartą, gaunamą valstybės paramą panaudoja ne šeimos interesams ir todėl iškyla pavojus vaikų fiziniam, protiniam, dvasiniam, doroviniam vystymuisi bei saugumui. Socialinės rizikos šeimai priskiriama ir šeima, kurios vaikui įstatymų nustatyta tvarka yra nustatyta laikinoji globa (rūpyba).¹

2. Socialinės rizikos šeima – tai šeima, kurioje narių bendradarbiavimas ir emocinis bendravimas yra sutrikę ir kurios neigiama aplinka neskatina sveiko ir produktyvaus asmenybės augimo ir vystymosi. Tokios šeimos nesugeba tenkinti vaiko emocinių ir fizinių reikmių, be to, bendravimo būdas tokiose šeimose žymiai apriboja vaiko galimybes išreikšti poreikius ir jausmus. Vaikai, augantys tokiose šeimose, turi labai žemą savęs vertinimą, nesitiki, kad jų poreikiai yra svarbūs ir gali būti patenkinti, neturi tinkamų socialinių įgūdžių.²

Socialinės apsaugos ir darbo ministro patvirtintose Metodinėse rekomendacijose darbui su rizikos šeimomis išskiriami šie socialinės rizikos šeimų tipai:

- vienas arba abu tėvai turi žalingų įpročių ar kompulsijų (neįveikiamų potraukių) – vartoja kvaišalus, demonstruoja palaidą seksualinį elgesį, lošia azartinius žaidimus, serga bulimija ar anoreksija, per daug laiko praleidžia darbe;

- vienas ar abu tėvai grasina ar naudoja fizines bausmes, kaip pagrindinę disciplinos priemonę. Vaikai gali būti fizinio smurto liudininkais arba priversti dalyvauti baudžiant brolius ir seseris, arba gyvena baimėje dėl galimų agresijos protrūkių;

¹ Socialinių paslaugų įstatymas // Valstybės žinios. 2006, Nr. 17 – 589.

² LR Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl darbo su socialinės rizikos šeimomis metodinių rekomendacijų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2004, Nr. A1-207.

- vienas arba abu tėvai naudoja vaikus kaip savo nuosavybę, kurios pagrindinis tikslas tenkinti tėvų fizinius ir emocinius poreikius (pvz., depresiška mama niekur neleidžia vaiko, nes jai liūdna vienai);

- vienas arba abu tėvai netenkina arba grasina netenkinti vaiko gyvybiškai svarbių poreikių (aprūpinti valgiu, drabužiais, neleisti ilsėtis);

- vienas arba abu tėvai naudoja stiprią autoritarinę kontrolę, kaip auklėjimo priemonę;

- šeima fanatiškai seka tam tikrais tikėjimais ar stereotipais (religiniais, finansiniais, politiniais ir pan.), besąlygiškai reikalaujama vaiko paklusimo.¹

Antrajame apibrėžime yra ir tokių rizikų, kurios pasireiškia išskirtinai šeimos viduje (pvz.: autoritarinė vaiko kontrolė, depresiška mama), sunkiai pastebimos, be to neužtenka specialistų, kad tokioms problemoms būtų skiriama pakankamai dėmesio. Todėl šiame darbe remsimės pirmuoju rizikos šeimos apibrėžimu, kuriame išvardintos rizikos aiškiau nustatomos.

Kaip minėta įvade, pirmajame rizikos šeimų apibrėžime galime išskirti tokias rizikas, dėl ko šeima, auginanti vaikus iki 18 metų amžiaus, gali būti priskirta rizikos šeimų kategorijai:

- priklausomybė ir dažniausiai tokias šeimas lydinti dar viena rizika – skurdas,
- atsakomybės ar socialinių įgūdžių stoka (čia priskirtume ir vaikų nepriežiūrą),
- psichologinė, fizinė ir seksualinė prievarta prieš vaikus.

Nors čia nėra išskirtas nei tėvų, nei vaikų nusikalstamumas, vis tik nusikalstamumą priskirtume prie svarbių rizikos veiksnių, galinčių lemti šeimos socialinę atskirtį. 2005 metais buvo parengtas LR Nepilnamečių minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymo projektas, kuriame numatomi pokyčiai darbo su nepilnamečiais srityje. Nepilnamečių priežiūra čia apibrėžiama, kaip nepilnamečiams teikiama socialinė pedagoginė, psichologinė, specialioji pedagoginė, informacinė arba kita pagalba, kuria siekiama teigiamų jų elgesio pokyčių.²

Metodiniuose nurodymuose darbui su rizikos šeimomis išvardinti rizikos veiksniai, kuriuos turi įvertinti socialinis darbuotojas, dirbantis su šeima. Čia jie skirstomi į:

1) Veiksnius, susijusius su vaiku:

- amžius (negali savęs apsaugoti ir savimi pasirūpinti);
- fiziniai ir protiniai sugebėjimai;
- baziniai poreikiai (maistas, rūbai, miegas, pastogė) nėra patenkinti;
- vaikas bijo būti namuose;
- vaikas reikalauja būti paimtas iš namų;
- vystymosi poreikiai (mokslas, socializacija) nėra patenkinti;

¹ LR Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl darbo su socialinės rizikos šeimomis metodinių rekomendacijų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2004, Nr. A1-207.

² LR Nepilnamečių minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymo projektas. 2005, Nr. XP-933. Internetinė teisės aktų paieška.

- vaikas emociškai sutrikęs;
- ypatingi poreikiai (pvz., vaikas su negalia) nėra tenkinami;
- vaikas serga, ir tėvai atsisako gydyti;
- socialiniai emociniai poreikiai nėra tenkinami;
- autodestruktyvus vaiko elgesys, kurio tėvai negali sukontroliuoti – pvz., bandymai žudyti, kvaišalų vartojimas;
- ryškūs, akivaizdūs patirto smurto ar nepriežiūros požymiai.

2) *Veiksnius, susijusius su tėvais:*

- žymios problemos socialiniame ir asmeniniame prisitaikyme;
- negali kontroliuoti savo elgesio (pvz., dėl kvaišalų vartojimo, žiaurumo, psichinės būsenos);
- chaotiškas elgesys su vaiku;
- kaltina vaiką dėl savo problemų;
- ypatingai neigiamas požiūris į vaiką (pvz., nekenčia, nepripažįsta savu, šlykštisi ir pan.);
- bijo, kad gali prarasti impulsų kontrolę ir sužaloti vaiką;
- prašo paimti vaiką iš jų;
- motyvacijos stoka rūpintis vaiku;
- vaikų priežiūros žinių ir įgūdžių stoka, nenoras mokytis;
- tėvų buvimo vieta nežinoma ir/arba vaikas pamestas/paliktas;
- nesmurtaujantis tėvas/motina negali apsaugoti vaiko nuo žalojančio elgesio (pvz., nesupranta, kas atsitiko, labai bijo, nes jam/jai yra grasinama, yra labai priklausomas nuo įtariamojo prievarta (ekonomiškai, psichologiškai, pagal religinius įsitikinimus ar kt.);
- nesmurtaujantis tėvas/motina tiki įtariamojo prievarta ir smurtu žodžiais, stengiasi apsaugoti prievartautoją;
- nebendradarbiauja su specialistais, nelinkę vykdyti paramos/gydymo plano;
- netiki vaiku dėl patirtos prievartos (pvz., seksualinio tvirkinimo), kaltina patį vaiką dėl prievartos;
- vaikų prievartos ir nepriežiūros faktai praeityje;
- nepasinaudojo siūloma socialinių tarnybų pagalba praeityje.

3) *Veiksnius, susijusius su šeima/aplinka:*

- šeimoje intensyvūs konfliktai/stresai ar krizės, dėl ko kyla pavojus vaiko gerovei;
- gyvenimo sąlygos, keliančios grėsmę gyvybei ir saugumui;
- lėšų stoka, kad būtų patenkinti baziniai poreikiai;
- vaikas yra pasikartojančio smurto namuose liudininkas;

- galimybė smurtautojui pastoviai būti su vaikais;
- paramos šaltiniai.

4) *Veiksnius, susijusius su žalojančiu elgesiu:*

- vaikas patiria fizinį smurtą, keliantį grėsmę jo sveikatai ir/ar gyvybei;
- vaikas patiria nepriežiūrą ar nepriežiūra kelia grėsmę gyvybei;
- prievarta prieš vaiką;
- pastovi nepriežiūra;
- pavojus dėl prievartos ateityje;
- prievarta praeityje/jos dažnumas;
- neadekvatus tėvų elgesys;
- gąsdinimas fiziniu susidorojimu;
- smurtautojas nesigaili, nesijaučia kaltas;
- tėvai negali paaiškinti atsiradusių sužalojimų;
- smurtautojas įvardytas ar ne, nustatytas ar ne;
- seksualinė prievarta iš artimais ryšiais susijusio žmogaus, tvirkinimas;
- faktai apie praeityje buvusį smurtą, jo lygį;
- atsisakymas naudotis socialine psichologine pagalba;
- žinomi faktai, kad praeityje įtariamasis skriaudė ar tvirkino vaikus;
- žinomi prievartos faktai neigiami.

5) *Veiksnius, susijusius su intervencija:*

- tėvų galimybės pasikeisti;
- tėvai nebendradarbiauja;
- tėvai tinkamai nepasinaudojo anksčiau suteikta pagalba;
- ankstesnės intervencijos (pvz., vaikas jau anksčiau buvo paimtas laikinai globai, tėvai

buvo priverstinai gydomi);

- problemos yra nuolatinės ir chroniškos;
- nepripažįsta problemos, atsisako ką nors keisti;
- neadekvatus/ nerealistiškas situacijos supratimas.¹

Šalaševičiūtės R. (2006) teigimu, Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymo 18 straipsnyje numatyta savivaldybių administracijų teisė tikrinti šeimų gyvenimo sąlygas ir, surašius buities tyrimo aktą, priimti sprendimą laikyti šeimą socialinės rizikos šeima. Tačiau Respublikos mastu nėra vieningos įrašymo į socialinės rizikos šeimų įskaitą metodikos. Kiekviena savivaldybė, priskirdama šeimą socialinei rizikai, vadovaujasi socialinės rizikos

¹ LR Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl darbo su socialinės rizikos šeimomis metodinių rekomendacijų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2004, Nr. A1-207.

šeimoms apibūdinimu, tačiau remdamasi įvairiais kriterijais. Be to, dėl žmogiškųjų resursų stokos darbo su socialinės rizikos šeimomis srityje susiaurinama pati socialinės rizikos šeimoms samprata. Faktiškai dirbama tik su pačiais „blogiausiais“ atvejais, kur problemos yra taip išsisknijusios, kad socialinio darbuotojo darbas jau neduoda jokių rezultatų. Socialinės rizikos šeimoms samprata yra žymiai platesnė, ir kiekvienoje seniūnijos teritorijoje yra šeimų, kurioms reikalinga socialinio darbuotojo pagalba ankstyvojoje problemų užsimezgimo stadijoje. Tik tokiu atveju pagalba bus efektyvi ir galima tikėtis gauti teigiamą darbo rezultatą.¹

Metodiniuose nurodymuose dėl darbo su socialinės rizikos šeimomis išskiriamos dvi darbo kryptys: prevencija ir intervencija:

Prevencija – tai sukūrimas ir stiprinimas tų visuomenės elementų ar struktūrų, kurios skatina šeimoms stiprinimą ir vaikų, kaip individų, galinčių laisvai galvoti ir moraliai veikti, ugdymą. Tai priemonių sistema, kurios padeda šeimai sėkmingai funkcionuoti ir konstruktyviai spręsti jų gyvenime kylančias problemas.² Čia pat pabrėžiama, kad rimta prevencinė strategija turi orientotis į ilgai truksiančią asmens ir visuomenės kaitą, tačiau ji neįmanoma be trumpalaikių ir laiku panaudotų priemonių, t.y. greitos ir neatidėliotinos pagalbos šeimai krizinių išgyvenimų laikotarpiu – skyrybos, darbo praradimas, artimųjų netektis ir kt.

Dėl aukščiau išvardintų veiksnių, intervencija itin svarbi socialinio darbo dalis. Ji apibrėžiama, kaip šeimoms išsaugojimui skirta veikla. Kitaip sakant, tai veiksmai, nukreipti įveikti šeimoms krizę, kuri gali vesti į vaiko atskyrimą nuo šeimos dėl jį žalojančio elgesio arba loginių žingsnių seka, kuri užtikrina, kad klientas (šeima ar smurtą patyręs vaikas) gautų reikalingą kokybišką ir efektyvią pagalbą.³

Praktiniuose socialinio darbo vadovuose išskirta dar viena socialinio darbo sritis – postvencija. Postvencinis darbas - reikalingas susidūrus su jau įvykusių faktų (bandymu nusizudyti, smurto atveju). Tai priemonių visuma neleidžianti krizei peraugti į lėtinį procesą.⁴

Aukščiau išvardinti rizikos veiksniai lemia ne tik priskyrimą rizikos šeimoms kategorijai, bet ir socialinio darbo su konkrečia šeima pobūdį: prevencinį, intervencinį ar postvencinį. Socialiniam darbui su šeima skiriamas ypatingas dėmesys šių dienų socialinės paramos šeimai politikoje.

¹ Apibendrinimas dėl socialinių darbuotojų atsakingų už vaiko teisių apsaugą seniūnijose. // [http:// vaikams.lrs.lt](http://vaikams.lrs.lt), prisijungimo data: 2006-09-15.

² LR Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl darbo su socialinės rizikos šeimomis metodinių rekomendacijų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2004, Nr. A1-207.

³ Ten pat

⁴ Psichikos sveikatos paslaugos bendruomenėje. http://politika.osf.lt/visuomenes_sveikata/dokumentai/Psi-sveikatos-paslaugos-bendruomeneje.pdf, prisijungimo data: 2006-10-25.

1.4. Socialinė parama šeimai – socialinės atskirties mažinimo veiksnys

Kokia socialinė parama yra prieinama šeimai, atsidūrusiai tam tikroje rizikoje.

Suslavičius A. (1995) socialinę paramą apibūdina, kaip teigiamą kito žmogaus ar grupės įtaką probleminių situacijų atveju.¹

Suslavičius A. (1998) socialinę paramą skirsto į suvokiamą ir gaunamą. Suvokiama parama atsispindi asmens įsitikinime, kad probleminėse situacijose jis gaus paramą, o gaunama - konkrečiuose psichiniuose ir fiziologiniuose veiksniuose. Įsitikinimas, kad prireikus pagalba ir parama bus suteikta, dažnai svarbesnis už konkrečią pagalbą.²

Pivorienė J. (2004) remdamasi Vaux (1998) skiria tris socialinės paramos tipus:

- konkreti pagalba (praktiniai patarimai ir materialinė pagalba),
- emocinė parama (išklausa, paskatinimas, pagarba, atjauta),
- informacinė pagalba (patarimai ir pagalba, priimant sprendimus).³

Šie visi trys paramos tipai gali būti tiek formalūs, tiek neformalūs.

Neformali parama gali būti individuali, grupinė ar bendruomeninė. Dažniausiai tokią paramą suteikia artimi žmonės, todėl labai svarbu yra žmogaus ar šeimos socialinių ryšių tinklas. Pati svarbiausia neformalios paramos grandis individui yra sava branduolinė šeima, o šeimai – išplėstinė šeima, t.y. tėvai, seneliai, broliai, seserys. Šiuo metu ypatingas dėmesys skiriamas bendruomenių stiprinimui, bendruomeninėms paramos formoms skatinti.

Formalią paramą teikia valstybė, jos teikiama parama šeimai priklauso nuo valstybės vykdomos šeimos politikos. Leliūgienė I. (1997) išskiria pagrindinius šeimos politikos veiksmų tipus - įstatymus ir normatyvus, pašalpas ir lengvatas, paslaugas, informaciją, mokslinius tyrimus, švietimą ir propagandą.⁴ Bendriausia prasme šeimos politika suprantama kaip įvairios paramos šeimai priemonių sistema.

Paramos šeimai, auginančiai vaikus, sistema jungia tokias priemonių grupes:

1. Pašalpas ir paslaugas
2. Šeimos dimensiją fiskalinėje politikoje (pajamų mokesčio nuolaidas auginantiesiems vaikus tėvams, mokesčio už vaikų priežiūrą ikimokyklinėse įstaigose nuolaida ir pan.)
3. Šeimos dimensiją darbo rinkoje (nėštumo, motinystės, tėvystės, vaiko priežiūros atostogas ir pan.)
4. Ikimokyklinio ugdymo sistemą

¹Suslavičius A. Socialinė psichologija. – Kaunas: Šviesa, 1995. P. 21.

²Suslavičius A. Socialinė psichologija: vadovėlis. – Vilnius: VU, 1998. P. 39.

³Pivorienė J. Sociologijos pagrindai socialiniame darbe. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2004. P. 17.

⁴Leliūgienė I. Žmogus ir socialinė aplinka. – Kaunas: Technologija, 1997. P. 91.

5. Vaiko ir motinos sveikatos priežiūros sistemą
6. Lengvatas įsigyjant būstą (lengvatiniai kreditai ir pan.).
7. Viešojo transporto nuolaidos (vaikams, moksleiviams, studentams ir pan.)

Plačiau panagrinėsime tik pirmąją priemonių grupę: pašalpas ir paslaugas. Šiuo metu valstybės šeimos politikos prioritetinė sritis – paslaugų šeimai prieinamumo ir įvairiapusiškumo didinimas. Tačiau socialiniam darbuotojui, dirbančiam su šeima svarbu žinoti ir pašalpų teikiamų šeimai sistemą. Pašalpų šeimai sistemą sudaro šios pagrindinės pašalpos ir periodinės išmokos (sąrašas nėra baigtinis):

- vienkartinė išmoka nėščiai moteriai,
- vienkartinė pašalpa gimus kūdikiui,
- išmokos šeimai, auginančiai vaiką (us),
- globos (rūpybos) išmoka,
- išmoka privalomosios tarnybos kario vaikui,
- socialinė pašalpa (mažas pajamas gaunančioms šeimoms),
- šalpos našlaičių pensija,
- kompensacija už šildymą, šaltą ir karštą vandenį, kietą kurą ir dujas.¹

Siekiant apsaugoti socialinės rizikos šeimų vaikus ir garantuoti išmokų panaudojimą jų poreikiams, Išmokų vaikams įstatyme, priimtame 2004 metais nustatyta, kad socialinės rizikos šeimoms išmokos teikiamos savivaldybių tarybų nustatyta tvarka. Išmokos socialinės rizikos šeimoms gali būti teikiamos ne tik pinigineis lėšomis, bet ir:

- maisto produktais, drabužiais, avalyne, higienos reikmenimis ir kitomis vaikams būtinomis prekėmis;
- kortelėmis, skirtomis pirkti maisto parduotuvėse;
- talonais maitinimui;
- paslaugomis (kaip numato Socialinių paslaugų įstatymas);
- apmokant vaikų maitinimo išlaidas mokyklose ar dienos centruose;
- apmokant vaikų išlaikymo išlaidas ikimokyklinėse įstaigose;
- kitais savivaldybių nustatytais būdais.²

Kiekvienos savivaldybės taryba nusistato ir pasitvirtina išmokų teikimo socialinės rizikos šeimoms tvarką. Dažniausiai savivaldybėje sudaromos specialios įvairių sričių atstovų komisijos, kurios priima sprendimą laikyti šeimą socialinės rizikos šeima ir parenka išmokų mokėjimo būdą. Tai padeda užtikrinti, kad vaikui skiriamos išmokos iš tiesų atitektų vaikui.

¹ www.spcentras.lt/spc/index.php?m=37, prisijungimo data: 2006-10-17.

² *Išmokų vaikams įstatymas, 17 straipsnis // Valstybės žinios, 2004 Nr. 88-3208.*

Socialinės paslaugos socialinės rizikos šeimai teikiamos padedant ugdyti suaugusių šeimos narių socialinius įgūdžius ir motyvaciją kurti saugią, sveiką ir darnią aplinką savo namuose, šeimoje, palaikyti socialinius ryšius su visuomene ir užtikrinti šioje šeimoje augančių vaikų visapusišką vystymąsi ir ugdymą. Teikiant socialines paslaugas socialinės rizikos šeimai, turi būti užtikrinamas socialinių paslaugų teikimas ir vaikams.¹

Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus siūlymu tėvų švietimą reiktų įtvirtinti kaip naują paramos šeimai kryptį. Valstybės prisiimta pareiga šviesti tėvus apimtų tėvų švietimo programų rengimą ir vykdymą, kurių pagrindą sudarytų tėvų konsultavimas humaniškų santykių svarbos, mokėjimo adekvačiai reikšti jausmus vaikui klausimais, konkrečių žinių apie krizių įveikimą, vaiko vystymąsi, didėjančius jo sugebėjimus ir įgūdžius, būtinus tolesniam gyvenimui, suteikimas ir kt.²

Apžvelgdami socialinių paslaugų rizikos šeimoms įvairovę, vadovausimės tyrimo, „Socialinės paslaugos Vilniaus mieste“ rezultatais. Tyrimas atliktas 2005 metų gruodį – 2006 metų sausį. Paslaugos, teikiamos šeimoms ir vaikams buvo suskirstytos į 4 grupes:

- Probleminės šeimos ir vaikai: pagalba namuose, kaip prevencija stacionariai globai; dienos užimtumo centrai; laikina, trumpalaikė, periodinė globa šeimose (savaitgaliais, atostogų metu ir pan.), stacionari globa.
- Nepilnamečių šeimos ir nepilnametės motinos: informavimas, konsultavimas; laikinas apgyvendinimas; socialinio būsto suteikimas.
- Beglobiai, valkataujantys vaikai: individualus socialinis darbas su vaiku ir/ar šeima; laikinas apgyvendinimas globos namuose; stacionari globa.
- Delinkventiniai vaikai ir paaugliai: dienos, užimtumo centrai; laisvalaikio, sporto paslaugų organizavimas; vasaros stovyklos; šeimų konsultavimas.³

Tačiau reikia paminėti, kad minėtas paslaugas teikia Vilniaus socialinės paramos centras – Vilniaus miesto savivaldybės biudžetinė įstaiga. Nevyriausybinių organizacijų teikia įvairias integravimo paslaugas, kurios daugiau orientuotos į jaunas žmones (vartojančius alkoholį ar narkotines medžiagas, kalėjusius arba buvusius įvairiose socialinės ar psichologinės reabilitacijos įstaigose ar pabėgusius iš jų). Pastebėtina, kad veikia pakankamai gerai išplėtotas telefoninių paslaugų, krizės ištiktiems jauniems žmonėms, tinklas; keliolika organizacijų

¹ Socialinių paslaugų įstatymas, 18 straipsnis. // Valstybės žinios, 2006.02.11. Nr17-589

² Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos 2003 metų veiklos ataskaita. // <http://www.lrs.lt>, prisijungimo data: 2006-09-10.

³ Socialinių paslaugų Vilniaus mieste tyrimo rezultatai // <https://www.spcentras.lt>, prisijungimo data: 2006-10-18.

specializuojasi narkomanų reabilitacijos srityje; kitos jaunų nusikaltėlių resocializacijos ir integracijos srityje ir t.t.¹

Pradėjus įgyvendinti 2002 metais Nevyriausybinų organizacijų vaikų dienos centrų programą, kūrėsi vis daugiau vaikų dienos centrų, kurie teikia ikimokyklinio ir papildomo ugdymo paslaugas vaikams, dirba socialinį darbą su centrus lankančių vaikų šeimomis. Čia vaikai yra užimami tikslinga veikla, padedama jiems pasirengti pamokoms, yra maitinami, formuojami jų darbiniai, socialiniai ir higieniniai įgūdžiai. Teikiama socialinė, pedagoginė, psichologinė pagalba vaikams ir šeimai.

2001 metais buvo patvirtinta Socialinių pedagogų etatų steigimo švietimo įstaigose 2001 – 2005 metų programa ir socialiniai pedagogai pradėjo dirbti mokyklose, sprendžia įvairias problemas susijusias su vaiku, jo šeima, dirba prevencinį darbą.

Vaiko teisių apsaugos tarnybos – institucijos savivaldybės teritorijoje įgyvendinančios pagrindines Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos nuostatas, besirūpinanti vaiko teisių apsauga, įstatymų nustatyta tvarka teisinėmis priemonėmis ginanti ir atstovaujanti vaiko teisėms bei jo teisėtiems interesams.² VTAT-a daugiausia atlieka rizikos šeimų priežiūros ir socialinės kontrolės funkciją, joms talkina policijos komisariatų nepilnamečių reikalų inspektoriai.

Kaip pagalbos šeimai teikėjais minėtini ir psichikos sveikatos centrai, nes šių centrų vienas iš veiklos barų – padėti šeimai, jei joje gyvena psichikos negalią turintis šeimos narys. Nukreipus, turintį psichikos sutrikimų šeimos narį gydytis, geriau funkcionuoja pati šeima. Šalaševičiūtė R. (2006) siūlo rengiant Lietuvos psichikos sveikatos strategiją, vaikų psichikos sveikatos priežiūrą laikyti prioritetine strategijos sritimi.³

Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos 2005 metų veiklos ataskaitoje siūloma skatinti glaudų ir geranorišką tarpžinybinį bendradarbiavimą bei užtikrinti efektyvų ir iniciatyvų vaiko teisių apsaugos srityje koordinavimą, kuriant tarpžinybinio ir/ar komandinio darbo modelius.⁴

2004 metų Socialiniame pranešime pateikiamos išvados ir perspektyvinės sritys darbui su rizikos šeimomis. Viena iš jų – prevencinės programos, jų dėka teikiama pagalba šeimoms ir vaikams ne tik kaip pinigine parama, bet ir sudaromos galimybės vaikų iš socialinės rizikos šeimų užimtumui po pamokų, suteikiamos specialistų konsultacijos tėvams, padedančios išspręsti šeimose susidariusias problemas.

¹ Tyrimo ataskaita „Vaiko teisių padėtis Lietuvos stacionariose globos ir ugdymo įstaigose // <http://www.hrmi.lt/admin/Editor/assets/vaiko%20teisiu%20padetis%20210x210%200620.pdf> Prisijungimo data: 2006-10-18.

² <http://www.kaunas.lt/savivalda/administracija/skyriai/vtat>, prisijungimo data: 2006-02-10.

³ Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos 2005 metų veiklos ataskaita. // <http://www.lrs.lt/> Prisijungimo data: 2006-09-15.

⁴ Ten pat

Paramos teikimas šeimai priklauso nuo valstybės šeimos politikos, finansinių jos galimybių, žmogiškųjų išteklių ir socialinių darbuotojų profesionalumo. Šio tyrimo tikslas yra išsiaiškinti, kokie yra rizikos šeimų poreikiai. Tai padėtų socialiniam darbuotojui prevenciniam ir intervenciniam darbe su rizikos šeima.

2. RIZIKOS ŠEIMŲ POREIKIŲ KOKYBINIS TYRIMAS

2.1. Rizikos šeimų poreikių kokybinio tyrimo organizavimas

2.1.1. Tyrimo metodika

Tyrimo metu naudotas etnografinis kokybinio tyrimo tipas. Etnografija suteikia išsamesnę informaciją apie socialinį gyvenimą, negu dauguma kitų tyrimo metodų.¹ Šis tipas buvo pasirinktas todėl, kad yra tinkamas naudoti, kaip kompleksinio (visuminio) žmonių elgesio supratimo priemonė, be jokių išankstinių skirstymų kategorijomis bei kitų tyrimo erdvės apribojimų². Tai atitiko šio darbo tikslą, nes norint geriau suprasti, kokie yra rizikos šeimų poreikiai, kodėl žmonės veikia taip, o ne kitaip, ir kaip jie jaučiasi visuomenėje, siekta pažiūrėti pačių respondentų požiūriu. Cooley H. (1967) ir socialines problemas traktuoja kaip žmonių sąveikos nesusipratimų išdavas, kurias galima būtų išspręsti, geriau supratęs kitų požiūrius.³

Duomenų rinkimui naudoti du metodai: interviu ir stebėjimas.

Interviu metodas yra geras priartėjimo prie žmonių suvokimo, reikšmių situacijos apibrėžimo ir realybės konstravimo (aiškinimo) būdas. Giluminio interviu metodu atskleidžiamos pašnekovo nuostatos, vertinimai, įsitikinimai, asociacijos, jis leidžia giliau pažvelgti į mąstymo struktūras, išsiaiškinti užslėptus poreikius ar išgvildinti naujus problemų sprendimus. Kartu su interviu buvo naudojamas ir kitas duomenų rinkimo metodas - stebėjimas. Kadangi interviu buvo atliekamas natūralioje respondentų gyvenamoje aplinkoje, stebėjimo metodas leido matyti rizikos šeimų tikrovę tokią, kokia ji yra, fiksuoti emocijas, kai kalbama apie jiems svarbius dalykus. Stebėjimo duomenys pateikiami aprašant aplinką, respondentų bendravimo ypatumus, jie papildė interviu duomenis.

Buvo naudojami dviejų tipų interviu (klasifikuojant pagal interviu atlikimo procedūrą): grupinis (kalbėtasi su šeima, t.y. abiem sutuoktiniais ar sugyventiniais) ir individualus (kalbėtasi su vienu respondentu). Koks iš šių tipų naudotas interviu priklausė tik nuo to, ar namuose buvo

¹ Giddens A. Sociologija. – Kaunas: Morkūnas ir Ko, 2005. P.593.

² Tidikis R. Socialinių mokslų tyrimų metodologija. - Vilnius: LTU, 2003. P.466.

³ Leonavičius V., Norkus Z., Tereškinas A. Sociologijos teorijos. – Kaunas: Vytauto Didžiojo Universitetas, 2005. P. 120 – 121.

rasta šeima, ar vienas respondentas. Norint sukurti laisvą ir pasitikėjimu grįstą aplinką, buvo priimtas sprendimas atsižvelgti į konkrečią situaciją.

Interviu buvo numatytos klausimų temos. Šie klausimai, priklausomai nuo viso interviu konteksto, buvo užduoti beveik visiems respondentams. Iš anksto numatyti klausimai:

- Kokį įsivaizdavote šeimyninį gyvenimą iki sukuriant šeimą?
- Kaip galvojate gyvensite po 10 metų?
- Koks ryškiausias vaikystės prisiminimas?
- Kas yra laimė?
- Jei pavyktų ištraukti auksinę žuvelę, kokius norus išpildyti jos prašytumėte?

Pirmi du klausimai buvo skirti palyginti respondentų požiūrį ir šeiminio gyvenimo viltis gyvenimo tėkmės retrospektyvoje, norint pažiūrėti, kaip galėjo kisti šeiminio gyvenimo poreikiai laike.

Trečiuoju klausimu norėta respondentą grąžinti dar giliau į praeitį ir paieškoti sąsajų tarp vaikystės patirties ir dabartinio gyvenimo būdo.

Ketvirtasis klausimas buvo užduotas norint išsiaiškinti, kaip respondentai supranta, kas yra laimė. Manome, kad laimės siekyje gali atsispindėti patenkinti ar nepatenkinti respondentų poreikiai. Tikėtasi, kad kalbant apie laimę, pokalbio tema galėtų apimti ir savęs vertinimo temą, kaip teigė Valickas G. (1994) savo paties nustatymą kitų žmonių atžvilgiu.¹

Penktasis klausimas apie auksinę žuvelę buvo užduodamas tam, kad respondentai, nors ir klausiami netiesiogiai, savo nepatenkintus poreikius galėtų patys įvardinti.

Pirminiam duomenų apdorojimui naudotas redukcijos metodas, t.y. atrinkti reikalingi duomenys ir suvesti į siauresnes apimtis. Tokiu būdu duomenys tipologizuoti pagal tyrimo klausimus: išskirtos temos ir iš gausybės medžiagos atrinkti vienas kitą papildantys, bet nesikartojantys tekstai.²

Pradiniam duomenų analizės procese naudotas interviu struktūravimo metodas, kuriuo respondentų tekstai išskirstyti pagal temas, atsakančias į iškeltus klausimus. Kai kurios temos buvo numatytos iš anksto, kitos išskirtos pagal rastus bendrumus interviu tekstuose.

Tyrimo rezultatų panašumams ir skirtumams išskirti naudotas pastovus lyginamasis metodas. Tyrimo rezultatams pateikti naudotas interpretacinis metodas, kuris yra skirtas „kitokių“ negu tyrėjo kultūrų analizei.³ Pristatant tyrimą, įtraukta ir mokslinės literatūros

¹ Valickas G. Asmenybės vertinimas pokalbio metodu. Vilnius: Lietuvos mokytojų kvalifikacijos institutas, 1994. P.14.

² Ramanauskaitė E. Šiuolaikinės kultūros fenomenų tyrinėjimai. – Kaunas: Vytauto Didžiojo Universitetas, 2002. P. 114.

³ Ten pat P. 35

apžvalga, bei kiti darbai, kuriais naudotasi, nes aukštas apibendrinimų lygmuo pasiekiamas analizuojant simbolinių veikslių socialinį diskursą, siejant šią analizę su esamomis teorijomis.¹

2.1.2. Tyrime dalyvavusių respondentų pristatymas

Kokybinis tyrimas nepretenduoja būti reprezentatyviu, todėl tiriamosios šeimos pasirinktos netikimybinės atrankos būdu, t.y. apklaustos tos šeimos, kurios yra tam tikrų valstybinių institucijų globoje: dvi šeimos iš Vaikų teisių apsaugos tarnybos, dvi šeimos iš Pagalbos šeimai tarnybos, trys šeimos iš Bendruomenės paslaugų skyriaus ir viena šeima iš Pagalbos namuose tarnybos.

Visi aštuoni interviu atlikti respondentų namuose, jų namų aplinkoje. Kalbėtasi buvo su keturiomis poromis (vyru ir moterimi) ir keturiomis moterimis, viso su dvylika respondentų. Iš aštuonių šeimų dvi šeimos gyvena pas tėvus, penkios – turi atskirą būstą, viena šeima gyvena bendrabutiniame bute, kuris buvo skirtas savivaldybės, kaip socialinis būstas. Visose šeimose yra vaikų iki 18 metų: trys šeimos augina po vieną vaiką, dvi po du ir trys po tris (viso 16 vaikų). Kaip minėta anksčiau, visomis šeimomis rūpinasi valstybinės institucijos.

Detalesni demografiniai duomenys apie tyrime dalyvavusias šeimas pateikiami priede.

Tyrimo rezultatų aprašymuose naudoti žymėjimai:

- skaičiai: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ir 8 nurodo, iš kelinto interviu (kelintos šeimos) yra cituojami respondento žodžiai,
- prie skaičiaus (nuorodos į interviu) rašomos raidės „m.“ ar „v.“ nurodo, kieno konkrečiai, t.y. tos šeimos moters ar vyro, yra pasisakymai.

Pvz.: 1v – reiškia, kad cituojami vyro žodžiai iš pirmojo interviu (pirmosios šeimos interviu).

2.1.3. Tyrimo eiga

Išrinkti galimus respondentus padėjo aukščiau minėtos socialinės tarnybos, kurios pavaldžios Vilniaus miesto Savivaldybės Sveikatos ir socialinės apsaugos departamentui. Tačiau gauti pačių respondentų sutikimą ir suderinti konkretų laiką, kaip ir tikėtasi, buvo sunku, nes rizikos šeimos dažniausiai neturi ryšio priemonių. Iš anksto susitarti telefonu dėl interviu pavyko tik su dviem šeimomis, į vieną šeimą vyкта kartu su Pagalbos šeimai darbuotoja (ši šeima iš anksto žinojo, kas ir dėl kokių problemų aplankys), kitos šeimos aplankytos nesitarus iš anksto.

¹ Ramanauskaitė E. Šiuolaikinės kultūros fenomenų tyrinėjimai. – Kaunas: Vytauto Didžiojo Universitetas, 2002. P. 40.

Visi respondentai rasti savo namuose, tik vienuose namuose teko apsilankyti du kartus, nes pirmą kartą respondentė buvo kursuose. Svarbu laikas, kuriuo imtas interviu. Visi pokalbiai su respondентаis įvyko pirmoje dienos pusėje arba iškart po pietų. Toks sprendimas buvo priimtas atsižvelgiant į tai, kad daugelis respondentų yra priklausomi nuo alkoholio. Tačiau nepaisant siekimo kalbėtis tik su blaiviu respondentu, 3 iš 12 respondentų jautėsi vartoję alkoholį. Ketvirtosios šeimos moteris teigė išgėrusi, nes šventė mirusio tėvo gimtadienį, septintosios šeimos vyriškis buvo išgėręs, nors laukė sutartu laiku atvyksiančios tarnybos spręsti jų problemas. Šeštajam interviu laikas buvo itin kruopščiai bandytas parinkti, nes žinota, kad moteris stipriai geria. Interviu planuota imti po 10 valandos (kad jau būtų atsikėlus, bet dar būtų blaivi). Kol duris atidarė, belstasi itin ilgai, be to, ir duris atidaręs vyriškis, ir kalbinta moteris buvo vartoję alkoholio.

Visiems respondentams buvo paaiškinta, kad tyrimą atlieka Mykolo Romerio Universiteto studentė, kad interviu bus konfidencialus, duomenys darbe bus pateikti tik apibendrintai. Ypatingo priešinimosi kalbėtis nebuvo, nors ir buvo to tikėtasi iš anksto. Tik viena respondentė nenorėjo pokalbio, vangiai leidosi į diskusijas. Pokalbio užmezgimo stadijoje, jos žodžiai buvo ištarti, kaip kaltinimas visai socialinės apsaugos sistemai. „Dabar man lengviau“, - sakė ji. - „Kur jūs visi buvot, kai man tikrai reikėjo pagalbos. Kodėl tada niekas neatvažiavo pas mane ir nepaklausė, kaip aš gyvenu“ (žr. 8 interviu). Daugeliu kitų atvejų, atvirkščiai, jautėsi, kad respondentai nori kalbėti. Pastebėta, kad:

- respondentai nori išsakyti nuoskaudas, jei jų sulaukė iš valstybinių institucijų, bešališkam asmeniui,
- didžiuojasi, kad jų nuomonė yra svarbi, dėl to ir patys jaučiasi reikšmingi,
- tiesiog labai nori bendrauti.

Sunkiau sekėsi gauti leidimą įrašinėti pokalbį. Tačiau išsamiai paaiškinus, kad įrašai bus naudojami vieninteliam tikslui – interviu išrašymui, ir pokalbis įrašinėjant galės vykti nieko nesizymint, visi respondentai sutiko, kad interviu metu mikrofonas būtų įjungtas.

Interviu truko po 1,5 – 2,5 valandas. Kai kurios šeimos ne tik noriai bendravo, bet ir kvietė ateiti pakartotinai, sunkiai išleido.

Norint išlaikyti konfidencialumą, nuspręsta, kad į šio darbo priedus interviu išrašai nebus dedami. Tokio sprendimo buvo priimta suprantant, kad iš ištisinių interviu išrašų, kuriuose yra daug asmeniškų detalių, respondentai galėtų būti identifikuoti.

2.2. Rizikos šeimų poreikių kokybinio tyrimo analizė

2.2.1. Rizikos šeimų baziniai poreikiai, bei šių šeimų požiūris į buitį, darbą ir priklausomybes

Norėdami išsiaiškinti rizikos šeimų poreikius, pirmiausia pažiūrėkime, kaip tyrime dalyvavusiose šeimose, kurios visos priskirtos rizikos šeimų kategorijai, tenkinami baziniai poreikiai. Maslow A. (1954) šiuos poreikius vadina fiziologiniais, skirsto pagal svarbą į penkis lygius ir teigia, kad tik patenkinus vieno lygio poreikius formuojasi kito lygio poreikiai. Kiti autoriai pirminius žmonių poreikius vadina ir kitaip, pvz.: Pumputis A. - pirmojo lygio, Galtungas J. - materialiniais, Bunge M. - fiziniais. (žr. teorinę dalį)

Remiantis stebėjimo duomenimis, galime teigti, kad visų tyrime dalyvavusių šeimų buitis itin skurdi, absoliučiai visų šeimų būstuose reikėtų remonto, visus įprastus patogumus turi tik viena šeima, gyvenanti kartu su motina, jos bute. Viena šeima gyvena bendrabutyje, dvi – su daliniais patogumais, keturios šeimos neturi namuose netgi šalto vandens.

Tačiau rizikos šeimoms būdinga ne tik skurdi buitis, bet ir didelis apsilėidimas, netvarka. Senų sulūžusių daiktų krūvos, net šiukšlių krūvos, išdaužyti langai liudija (žr. stebėjimus), kad skurdas nėra vienintelė rizikos šeimų problema. Apie alkoholizmą, kaip vieną pagrindinių problemų, su kuria susiduria beveik visos tirtos šeimos, kalbėsime šiame skyriuje.

Nei iš vieno respondento neteko išgirsti, kad buitinių sąlygų gerinimas būtų pagrindiniu poreikiu. Šeimos yra pripratusios gyventi be patogumų, todėl to nesureikšmina:

(6m) Tualetą turime, lauke. Vanduo yra, tik žiemą triūbos užšąla, bet vasarą visada yra, nesiskundžiam. Prausiamės bliūde. Vasarą paprasčiau - nuėjai ir nusimaudei (suprask tvenkinyje)

(4m)Tualetas lauke, vanduo lauke. Žiemą tai ant kibiro, po to išnešam. Bet mes pripratę.

(5m) Vandenį atsinešame kibirais iš kolonėlės. Rūbus ir indus plauname vonelėje. Kai aš taip užaugus, man tai vieni niekai.(...) Maudytis važiuojame kartais pas vyro motiną, kartais pas globėją, į pirtį galima. O apsiprausti, tai bliūde. Tualetu nėra, tai į kibirą ir išpilam.

(8m) Vandenį mums vandenvežis du kartus per savaitę atveža. Bačką pastatau ir pripila. Kai žiema, tai susinešam ir laikom namie, o, kai vasara, tai neužšąla. Dujų balionus perkam, malkas irgi reikia pirkti, kad namą pasikurt. Šitie langai tai tik vakar išmušti. Vakara vyras kariavo su vaikais ir išmušė. Šito didžiojo lango senai pas mus nėra, o tie plėvele užkalti, kad šilčiau būtų. Žiemą mes visada užkalam langus plėvele.

Kai kurie tiesiog džiaugiasi, kad neturint visų patogumų, būsto išlaikymas nedaug kainuoja:

- (2m) Namų išlaikymas nedaug kainuoja. Seniau, kai buvo dujos, dujos viryklei, dujos pečiui, pastoviai skolose sėdėdavom. Dabar katilas, kūrenam malkas, anglį.

- (5m) Ir kainuoja nedaug: vanduo per mėnesį 10 litų, kitos paslaugos – 20 litų ir elektros kiek prisuki. Na, dar perkame dujų balioną.

Šeima, kuri gyvena bute su visais patogumais, skundžiasi ne patogumų stoka, o savarankiškumo stoka:

- (1v) Mamos čia tvarka. Jei mano būtų, viską mesčiau lauk. Geriau vieną daiktą nupirkt, bet normalų. Vieną mėnesį pakeisčiau kriauklę, kitą mėnesį integruočiau koki baldą, kad ir ne naują, po biškį ir visai kitaip atrodytų.

Navaičio G. (2002) teigimu, šeimų ekonominę būklę įprasta aiškintis analizuojant požymius, kurie ją kiekybiškai apibūdina, arba tiriant vertinimus ir pasitenkinimą šiuo šeiminio gyvenimo aspektu.¹ Noras gyventi geriau, išreiškiamas tiesioginiu teigimu:

- (1v) Norėčiau padaryti remontą, nusipirkti naujus baldus, gerą mašiną, kad nereikėtų su grabais tokiais važinėti.

-(4m) Mus dabar nori nupirkti. Jau šešis metus bando nupirkti. Jis čia aplinkui visus tokius namus supirkinėja. Vasarą jau sutikau net į Naują Vileiką važiuoti, į 2 kambarių butą(...) Aš prašau tik 2 kambarių buto ir kokių 10 tūkstančių remontui.

-(5) Man dabar labiausiai rūpi to buto reikalai. Mes dabar žiūrime tuos butus, renkamės. Aš turiu tokią teisę. Jeigu ir liksiu čia, padarysiu remontą, o be patogumų aš pripratusi.

-(7m) Remontą, tualetą, kad padarytų. (Ilgai galvoja)

Kituose respondentų teiginiuose irgi jaučiamas nepasitenkinimas esama situacija:

- (8m) Elektra pas mane atjungta(...) Man išskaitinėjo pinigus net iš vaikų pašalpų! Jie neturėjo teisės.

- (3m) Aš negyvenčiau šitam bendrabutį, jis man nereikalingas. Ten kur sudegė, buvo didelis sodas, šalia ežeras ir Vilnius prie pat... Jei aš turėčiau tiek pinigų, aš tikrai išvažiuočiau iš šito bendrabučio. Pletkai čia visoki, dviratį sulaužė, vaiką muša.

-(4m)Jūs pagalvokite, moteriai reikia prinešti vandens iš kolonėlės. Juk šitiek kibirų, ne vieną. Išskalbti reikia poros kibirų vandens, po to išnešti išskalauti po kolonėle. Prinešti malkų, iškūrenti, išvirti valgyti. Namų šeiminkė skaitosi. Namų šeiminkė, kai gyvena užsienyje.

Tačiau pastebėta, kad respondentai labiau akcentuoja ne buitinius gyvenimo nepatogumus, o išgyvenimo klausimą. Kad žmogus norėtų gyventi gražiau ir patogiau, pirmiausia jis turi būti ne alkanas. Galėtume teigti, kad žmogui pavalgyti, apsirengti ir turėti stogą virš galvos yra svarbiau už tai, kokios kokybės jo gyvenamas būstas yra. Būtent egzistuojantį nepatenkintą alkio malšinimo poreikį atspindi šios respondentų mintys:

-(2m) Mama gauna globą už vaiką, tai mums atiduoda tuos pinigus. Pavalgę esam, o kai anksčiau tik iš tos pašalpos - badaudavom.

-(3m) Pas mane problema tokia, aš gaunu tik 93 litus. Čia neįmanoma už tokius pinigus pragyventi. (...) Atvažiuoja vyro motina, duos man 50 litų per savaitę, o mums tai reikia valgyti.

-(6m) Praeitais metais aš nieko negavau.. Tai kur ta pašalpa? Vos išprašiau maisto talonus. (...) Aš kalbu dabar apie miltus, ryžius ir makaronus, kur duoda seniūnijose dabar.(...) Nedavalgiosi, pirmoj eilėj.

-(8m) Kažkuriose seniūnijose yra tokie maisto talonai. Aš nė karto tokių negavau, pas mus turbūt nėra. (...) Nieko aš dabar nebegaunu, pavargau ir vaikščioti ten.

¹ Navaitis G. Psichologinis šeimos konsultavimas. – Vilnius: Tyto alba, 2002. P. 16.

Pažiūrėkime, ar turi sąsajų poreikis gerinti buitines sąlygas su elementariu poreikiu prasimaitinti:

6 – oji ir 8 - oji šeima pabrėžia poreikį prasimaitinti, bet nekalba apie norą keisti buitines sąlygas.

3 - oji šeima susirūpinusi galimybe prasimaitinti, o nepasitenkinimas gyvenimu bendrabutyje išreiškiamas ne dėl blogų buitinių sąlygų, o dėl bendrabučio mikroklimato.

2 - oji šeima džiaugiasi, kad šiuo metu nereikia badauti ir nekalba apie norą tvarkytis buitį.

Tačiau tos šeimos, kuriose maisto pakanka, tiesiogiai ar netiesiogiai pasisako už buities gerinimą (1,4,5,7)

Vadinasi, fiziologinius poreikius taip pat galime skirstyti į lygius (mažiau ar daugiau svarbius). Pumpučio A. (2000) teigimu, „kiekvienas kitas žmogaus pagrindinių poreikių lygis tarsi išskaido, detalizuoja prieš tai buvusį“¹. Buitinių sąlygų gerinimas būtų antrinio lygio fiziologinis poreikis, kuris kyla patenkinus pirminio lygio – prasimaitinimo poreikį.

Darbas yra šeimos egzistencijos pamatas.² Darbas, uždirbamos pajamos padeda tenkinti žmogaus fiziologinius poreikius, yra pagrindinis veiksnys patenkinant antro lygio – saugumo poreikį.

Buvo tirtos 8 šeimos, viso 15 žmonių (viena moteris – našlė). Nors tiesiogiai kalbėtasi buvo tik su 12 respondentų, tačiau tos 3 moterys, kurių vyrai nedalyvavo pokalbyje, pasakojo ne tik apie savo, bet ir apie vyrų darbinę veiklą. Bandant analizuoti tiriamųjų darbinę praktiką, jų požiūrį į darbą, šiame tyrime pirmiausia susidurta su problema, ką laikysime darbu. Jeigu darbu laikysime tik oficialiai pripažįstamą darbinę veiklą, t.y. darbą pagal darbo sutartį, ar darbą su patentu, ar kitokią veiklą, nuo kurios yra mokami mokesčiai valstybei, tai galėsime teigti, kad iš 15 respondentų dirba tik 3 (viena moteris pradėjo dirbti tik visai neseniai). Jeigu darbu laikysime ir neoficialią veiklą, iš kurios prasimano pinigų pragyvenimui, tada dirbančių respondentų turėsime šiek tiek daugiau – 5. Tokių šeimų, kuriose nedirba nei vienas, būtų 3, o tokių, kuriose dirba abu – nebūtų nei vienos.

Nusprendėme ir neoficialią veiklą laikyti darbu dėl to, kad taip galvoja patys respondentai:

-(4m) Pas jį savas biznis (...) Metalą renka ir parduoda. Jis gali per dieną atnešti 200 – 300 litų. Per mėnesį tiek neuždirbsi. Nemirsim.

-(7m) Jis tai dirba.(...) Tai vienas paprašo, tai kitas. Va, už dviejų savaitių eis visam mėnesiui. Kaimynei lentas sukrovė, tai ji sakė, jos vyras tris kartus būtų apalpęs. Jėgos turi.

-(8m) Dirba dabar. Netoliese autosąvartyne mašinas ardo, tai gauna kažkiek už dieną.

¹ Pumputis A. Poreikių ir žmogaus teisių sistemos klausimu//Jurisprudencija. 2000, Nr. 15(7) P.62

² Seliokienė L. Šeimos pedagogika. – Marijampolė: Marijampolės kolegijos leidybos centras, 2004. P. 50.

Net respondentė, kuri pati teigė nedirbanti, randa sezoninį užsiėmimą:

-(6m) Aš laikiu miško. Aš iš miško gyvenu. Uogos, gėlės, pataisai. Va dabar tuoj prasidės pataisai, paskiau prasideda pakalnutės, o po pakalnučių eina uogos. Tik netingėk. Tik grybų nerenku. Tai ir visas mano pragyvenimo šaltinis. Miškas mane maitina.

Kad darbas yra būtinybė, teigia:

-(1v) Aš dirbu kontrolieriumi, zuikius gaudau. Minimumą moka, bet priklauso nuo to ką padarai, ką nuveiki. Kas nedirba, tas nevalgo, o ką darysi.

Apklausti respondentai realiai vertina savo galimybes, nekeldami aukštų reikalavimų ne tik darbo užmokesčiui, bet ir darbo pobūdžiui. Respondentams darbas reikalingas, kad turėti nors kokį pragyvenimo šaltinį:

-(3m) Nesvarbu koks, kad minimaliai nors 600 litų gaučiau.

-(1m) Bet kokį. Dar negalvoju apie tai, bet kokį, svarbu išlaikyti vaikus.

-(5m) Pirmiau bandysiu rasti rimtesnį darbą. Pvz.: kokioj rimtoj drabužių parduotuvėje. Bandysiu ieškoti ko nors geresnio, jei nerasiu, eisiu dirbti ir konditere.

Savicka A. (2000) remdamasis empiriniais duomenimis teigia, kad individo pajamos glaudžiai susijusios su darbo svarbos vertinimais.¹ Respondentų išreikštos mintys tik patvirtina šį teiginį. Nors respondentai ir nekelia aukštų reikalavimų potencialiam darbui, tačiau jei darbas negali užtikrinti žmogui pragyvenimo, jis nėra vertinamas:

-(4m) Aš 16 metų atidirbau siuvėja. Nu, nebenoriu aš ja dirbti už tas kapeikas, už 300 – 400 litų.

-(5m) Va, vyro alga seniau buvo 400 – 700 litų, tai mums trims tikrai nepakako. Juk reikia ir pavalgyti, ir apsirengti, ir už butą sumokėti, be to ir cigaretės, ir higienos reikmenys.

-(7m) Dabar paštui reikėjo paštininko. Bet žinot kokia čia teritorija. Už 500 litų. Įsivaizduojat, nuo pusės šešių ryto turi paimti laiškus, nupliuškink tokį toli, po to 9 val. paimek registruotus laiškus ir vėl iš naujo.

-(1v) Kiškis tu čia kur nori, išsk nelindęs. Mokyti, bet tas mokslas nepadės tau daugiau uždirbti, nes nedaug apmokamas darbas Lietuvoj. Kad galėtum uždirbti, kad nereikėtų parduotuvėje žiūrėti į kainas, ieškoti kas pigiau, dar dabar, kai žmona nedirba. Pragyvenk, kad gudrus už tūkstantį litų.

Ši požiūrį galėtų padėti paaiškinti viena iš dviejų pagrindinių skurdo aiškinimo koncepcijų, kuri teigia, kad skurdą sukelia didesnio masto socialiniai procesai, netolygiai paskirstantys išteklius ir sudarantys sąlygas, su kuriomis sunku kovoti. Skurdas – ne individo neatitiktis, bet visuotinio struktūrinio disbalanso padarinys.²

Priežastis, kodėl gali gauti tik mažai apmokamą darbą, bando paaiškinti tik vienas respondentas:

-(1v) Mūsų Lietuvoj, jeigu neturėsi užnugario, tai nerasi ir gero darbo, ir mokslas nepadės. Kaip ir laivyne, niekada nepatapsi kapitonu atėjęs iš kokio kolūkiečio šeimos. Na, nebent padėjėju, gabumų labai daug turėdamas. Taip ir čia. Turi vidurinio sluoksnio ribą, kurios peržengti negali. Durnizmas. Kiek pakelia tau tą minimalų atlyginimą, daug daugiau suryja infliacija.

¹ Savicka A. Darbas. – Matulionis A. (ats. Red.) Europa ir mes. Lietuvos gyventojų vertybės. Vilnius: Gervelė, 2000, 192-212 P. 148

² Giddens A. Sociologija. – Kaunas: Morkūnas ir Ko, 2005. P. 322.

Monografijos Lietuvos socialinė struktūra autoriai teigia, kad visais laikais ir visose šalyse, taip pat ir Lietuvoje, žemesnės visuomenės klasės (nuo sunkiai besiverčiančių piliečių iki gyvenimo dugne atsidūrusių marginalų) aiškiai matomos, jų socialinės raiškos ypatumai abejonių nekelia. Tikėtina, kad šiems sluoksniams priskirtini asmenys neigiamai vertina esamą socialinę sistemą, jiems būdingos pesimistinės nuotaikos, sunku apibrėžti savo vietą ir vertę visuomenėje.¹

Savigarbos motyvas ar, kitaip sakant, poreikis, kad tave kiti gerbtų, taip pat yra reikšmingas individo gyvenime. Lemme B.H. (2003) išvardina poreikius, kurie galimi patenkinti darbu. Vienas iš jų ir yra savigarba.² Jeigu savigarbos poreikis darbe nėra patenkinamas, tai gali paskatinti ir atsisakyti darbo:

-(6m) Buvau įsidarbinusi Zundoj. Bet pamatė, kad jėgos turiu ir pradėjo karti ant manęs. Nu, negaliu aš. Galiu aš kibirą pakelt, bet kiekvieną kartą toks nužeminimas: eina kažkas, spjauna ir pakelti po jo kiekvieną popieriuką. Atsiprašau jau. Maža to, kad aš namuose tualetinį popierių renku, o čia dar po kiekvieno eiti gatvėmis ir rinkti. Čia jau biškį per žemas lygis.

Požiūris, kaip gauti darbą ar rasti kitą pajamų šaltinį irgi skiriasi. Dauguma respondentų mano, kad tai turi padaryti patys:

-(1m) Reiks greitai darbą susirast, mažajai tuoj trys metai.

-(4m) Aš galvoju, gal reikėtų man taro kortomis burti pradėt. Tikrai, turiu tokią dievo dovaną.

-(5m) Bandysiu ieškoti ko nors geresnio (...).

-(3m) Va, išeis reklama ir ieškosiu darbo.

Tačiau sunkioje krizinėje situacijoje atsidūrusiai respondentei išsprūsta:

-(3m) Duokit man darbą, tada dirbsiu! Niekas neduoda jokio darbo.

Nors poreikis gauti pajamų yra neabejotinas, tačiau poreikis dirbti (kalbama ne apie darbą, kuriame žmogus tenkina savirealizacijos poreikį) priklauso nuo pajamų poreikio. Jei žmogus gauna pinigų nedirbdamas, jam darbo gali ir nereikėti:

-(2m) Šiaip esu laiminga, kad galiu planuoti savo laiką, nereikia eiti į darbą. Nuo ryto iki vakaro sėdžiu namie, tik į parduotuvę ir pas mamą(...) Abu gauname invalidumus(...) Šiaip iš pensijos gyvenam. Mama gauna globą už vaiką, tai mums atiduoda tuos pinigus.

Dalyvaudami darbo rinkoje žmonės ne tik užsidirba pinigų pragyvenimui, bet daugiau ar mažiau tenkina saugumo (fizinio, emocinio ir socialinio) poreikius. Dirbantiems suteikiamos socialinės garantijos yra svarbios ne tik užimtumo metu, bet ir ateityje, pasitraukus iš darbo rinkos. Daugelyje industrinio raidos etapo visuomenių susiformuoja reikšmingas individo saugumo užtikrinimo šaltinis – socialinės garantijos iš darbinės veiklos.³ Tačiau tik vienas iš dvylikos respondentų pažymėjo, kad socialinės garantijos jam yra svarbu:

¹ Matulionis A. V., Kasperavičienė V., Kocai E. Ir kt. Lietuvos socialinė struktūra. – Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2005. P. 87.

² Lemme B.H. Darbo esmė. – Lemme B.H. Suaugusiojo raida. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2003. P. 326.

³ Stankūnienė V., Jonkarytė A., Mikulionienė S., Mitrikas A. A., Maslauskaitė A. Šeimos revoliucija? Iššūkiai šeimos politikai. – Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2003. P. 220.

-(1v) Darbą pakeičiau ir ne vieną. Gal nedirbdamas valdiškai pajamų ir daugiau prasimanytum, mašinas krapštytum, bet stažas neis, pensijos negausi, o kas, vaikai po to išlaikys?

Daugumai respondentų socialinės garantijos nėra svarbios:

-(6m) O gal aš nedagyvensiu. Iš kur aš žinau? Aš gyvenu viena dieną. Pas mane nėra į ateitį kažkas ten. Aš neturiu planų.

-(7v) Nedagyvensiu aš iki tos pensijos.

-(7m) Aš tai dagyvensiu. Jau dirbau kažkiek, dar pasitaikys - padirbsiu, užteks tai pensijai.

Interviu metu išryškėjo, kad respondentai nevertina darbo, kaip saugumo garanto. Kodėl taip yra, bandytume paaiškinti keldami įvairias prielaidas:

- Maslow A. poreikių piramide (saugumo poreikis kyla patenkinus pirminius fiziologinius poreikius).

- Daugumos respondentų priklausomybė nuo alkoholio, nes alkoholis pirmiausia veikia tą nervų sistemos dalį, kuri reguliuoja sąmonę ir emocijas. Prasideda jaudinimo stadija, tuo pačiu nuslopsta vidiniai stabdžiai, dėl to savo ruožtu sulėtėja reakcija, sunkiau savikritiškai įvertinti galimybes.¹

- Nesitiki intensyviai vartodami alkoholį sulaukti senatvės (citatos aukščiau).

- Saugumo poreikį patenkina kažkur kitur, ne per darbą.

Pats respondentas būseną, apsvaigus nuo alkoholio, apibūdina taip:

-(1v) Alkoholis kartais koją pakišdavo. O išgėręs žmogus negali sugaudyti visų niuansų, visų galų. O išeiti ir palikti kuriam laikui vienus vaikus...

Net depresija ir naudojami antidepresantai sukelia panašią būseną:

-(2m) Kai yra depresinė nuotaika, tada jau nieko nebėgiu, guli lovoje, verkiu ir atrodo, kad visas pasaulis kažkur išnyko ir aš viena vargšė su savo bėda, ir niekas negali padėti, nei sūnus, nei vyras. Ta katytė skrebena sielą taip, kad tiesiog gyvent nesinori.

Dauguma respondentų arba pateisina alkoholio vartojimą, arba nemato tame problemos:

-(1v) Visi praktiškai yra alkoholikai. Ir žmonės, ir žvėrys visi kažkada apsvaigsta. Bet yra plevėsos, kurie trinasi aplink parduotuvę ir ieško, kaip išgerti ir nieko neveikti. Aš tai negaliu. Man dvi išeiginės yra tragedija, o jei pasitaikys keturios – man tai yra per daug. O išgerti, nebent alų. Važiuoji prie ežero, nors pora buteliukų pasiimi. Vasarą man alus, kaip tonizuojantis gėrimas. O stipresnius gėrimus, nebent per šventes. Šventė yra šventė. Nu, Velykų proga.

-(4m) Per šventes juk visi išgeria. (...) Šventė – tai šventė. Visi mėgsta išgerti. Girta juk nesivolioju kieme. Šiandien išgėriau, nes mano tėvui būtų suėję 65 metai. Gimimo diena.

-(3m) Ai, buvo kaimynės gimtadienis, mes čia biškį pabaliavojom, išgėrėm, šumo biškį pridarėm, (...).

-(6m) Koduotis man sako. Kas čia per kodavimas. Durnystė. Jeigu aš nenoriu, aš negersiu, jeigu aš noriu, aš išgersiu. Aš pažįstu, kurie yra užsikodavę. Tai jie su dievais kalba. Koduotis ne, iš kart sakau. Jeigu aš nenorėsiu, aš negersiu

-(8m) Išgeria. Ir aš išgeriu, ką čia meluot. Va, dabar tuoj mūsų Velykos bus, tai išgersim.

¹ Furst M. Psichologija. – Vilnius: Lumen, 1998. P.269.

Tik viena respondentė nusiteikusi gyventi kitaip negu jos šeima, ir teigia, kad „noriu tik vieno – kad mano vaikas neaugtų, kaip aš. Noriu vaikui normalios padoringos šeimos.“ (žr. 5 interviu). Ši respondentė turi išskirtinai neigiamą požiūrį į alkoholį:

-(5m) Tėvas mušdavo ir mamą, ir mus. Toks bardakas buvo čia, kad siaubas. Pastoviai girtuokliavo čia, pastoviai muštynės. Tikras bomžatnikas, kaip sakant. O mano bute nei karto nebuvo muštynių visus penkis metus. Tėvo pusėj girtuokliaujama, o mano pusėj ne.

Maslow A. šalia poreikių hierarchijos išskyrė ir motyvų hierarchiją. Tai stygiaus motyvacija, kurią sukelia nepatenkinti pagrindiniai poreikiai, ir augimo motyvacija, dėl kurios žmonės nori pakeisti esamą situaciją.¹ Šiai respondentei aiškiai būdinga augimo motyvacija, nes poreikis keisti savo šeimos gyvenimo būdą akivaizdus.

Kodėl susiformavo respondentams toks požiūris į alkoholio vartojimą, pabandėme pažvelgti per respondentų vaikystės patirtį:

-(5m) Kai buvau trylikos metų mirė mama, o tėvas gėrė, tai grynai močiutė mus augino. Kai mama mirė, tėvui buvo atimtos teisės, nes jis tik gėrė, mūsų neprižiūrėjo, tai tuomet močiutė buvo mūsų globėja. Mamytei širdis sustojo. Gėrė daug.

-(6m) Tėvas mėgėjas buvo išgert, paskiau muštynės.

-(7v) Tėvas visą laiką girtas. Ir triazvas tą patį darė (suprask - mušdavosi). Nu va, paskutinį kartą, prieš metus man per galvą trenkė.

-(8m) Nežinau, vyro motina juos viena augino. Trys vaikai ir be vyro. Nelengva buvo. Ji rūkė nuo karo laikų, nuo mažens. Ir išgerti mėgo.

Iš aukščiau pateiktų respondentų pasakojimų matyti, kad alkoholio vartojimas šiose šeimose buvo kasdienybė, be to ir visos iš to sekančios pasekmės. Žinomos įvairios teorijos, bandančios aiškinti alkoholizmą.

Bihevioristinė teorija aiškina, kad alkoholizmas kyla dėl daugkartinių pastiprinimų, kuriuos subjektas gauna vartodamas alkoholį. Alkoholizmo bei kitų narkomanijų atsiradimui, bihevioristų nuomone, didžiausią reikšmę turi įtampa ir nerimas, kurie yra stresinių situacijų, kuriose vyksta pataloginis išmokymas, sudėtinė dalis.² Kitaip tariant biheviorizmo teorija akcentuoja socialinę girtavimo kilmę. Pvz.:

-(5m) Dar nuo vaikystės pamenu, kad iš pradžių tėvai negėrė. Po to, kai tėvas pradėjo gerti, jam stogas važiavo, jis pradėjo mušti mamą. Pamenu, kad nuo to ji ir pradėjo gerti.

Bulotaitė L. (1998) teigia, kad lūkesčiai dėl alkoholio ar kt. medžiagų vartojimo efekto formuojasi stebint tėvų, bendraamžių ar kt. asmenų gėrimo modelius, kultūrinius ritualus, gaunant informaciją per žiniasklaidos priemones bei remiantis asmeniniu patyrimu.³ Pvz.:

-(1v) Mano tėvas buvo dailininkas, daug uždirbdavo, bet ir gerdavo. Juk įkvėpimas šiaip sau neateina.

¹ Furst M. Psichologija. – Vilnius: Lumen, 1998. P.156.

² Bulotaitė L. Priklausomybių psichologiniai aspektai. – Vilnius: Lietuvos informacijos instituto spaustuvė, 1998. P. 16 – 17.

³ Ten pat. P. 21.

Bandūros A. ir Walterso R.H. socialinio išmokymo teorija pagrįsta hipoteze, kad didžioji dalis žmogaus elgesio yra išmokta, ir kad išmokymo principai tą elgesį visiškai paaiškina.¹ Naujai išmoktas reakcijas jie laiko mėgdžiojimu. Bandūra mano, kad tik labai nedidelė dalis socializacijos yra sąlyginiai refleksai, o didžioji jos dalis – informacija, gauta stebint modelius.² Taip išmokstama naujų veiksmų, o išmoktųjų slopinimą arba skatinimą sąlygoja matytos tų veiksmų pasekmės. Būtent išmoktųjų veiksmų slopinimas sutinkamas per visą penktosios šeimos moters interviu (žr. 5 interviu). Tą iliustruoja ir septintos šeimos vyriškio gyvenimiškas pavyzdys, kur jis teigia, kad augo ištisai girtu tėvo mušamas (žr. 7 interviu), o pats:

-(7v) Savo vaikų nesu pirštu palietęs.(...) Mano nuostatos tokios yra – negalima vaikų mušt. O ypač išgėrus.

Plačiai tiriama ir tėvų alkoholizmo įtaka vaikų alkoholizacijai. Mikalkevičius A., Banaitis V., Kurtinaitis A. (1998), nagrinėję alkoholizmo paveldimumo aspektą, teigia, kad didesnę riziką susirgti alkoholizmu turi tie, kurių tėvai sirgo alkoholizmu.³ Tyrimai, atlikti įvairiose pasaulio šalyse, liudija, kad nuo 30 iki 50 % alkoholikų yra iš alkoholikų šeimų. Bulotaitė L. (1998) cituoja mokslininko Goodwin D.W. išvadą, kurioje jis teigia, kad alkoholikų vaikai, lyginant su visa populiacija, keturis kartus turi didesnę tikimybę susirgti alkoholizmu ir tai nepriklauso nuo to, ar jie užaugo savo tėvų šeimose, ar įtėvių, nepiktnaudžiaujančių alkoholiu, šeimose.⁴ Mokslininkas Davidoff L.L. (1987) teigia, kad įvaikinti alkoholikų sūnūs, užaugę šeimoje be alkoholizmo modelio, yra labiau linkę tapti alkoholikais patys nei negeriančių tėvų sūnūs, užauginti geriančių tėvų.⁵

Iš pateiktų teorijų ir tyrimo išvadų matyti, kad nesvarbu, kuria teorija vadovausimės, aiškindami alkoholizmo kilmę, tėvų šeima yra pats svarbiausias faktorius alkoholizmo prevencijai.

Apibendrinami pateiksime Seliokienės L. (2004) išskirtus, priklausomybę nuo alkoholio lemiančius veiksnius :

- Genetiniai. Tyrimai rodo, kad daugelio alkoholikų vienas ar abu tėvai buvo alkoholikai.
- Socialiniai (aplinkos).
- Neurocheminiai (tai, kas vyksta smegenyse, centrinėje nervų sistemoje).⁶

Dviejų respondentų, vyro ir žmonos, kurie serga depresija, mikroklimatas šeimose irgi buvo sudėtingas:

¹ Furst M. Psichologija. – Vilnius: Lumen, 1998. P. 135.

² Ten pat P. 136.

³ Mikalkevičius A., Banaitis V., Kurtinaitis A. Alkoholizmas ir nikotinizmas. – Vilnius: Pradai, 1998. P. 79.

⁴ Bulotaitė L. Priklausomybių psichologiniai aspektai. – Vilnius: Lietuvos informacijos instituto spaustuvė, 1998. P. 36.

⁵ Davidoff L. L. Introdution to psychology. - USA. 1987. P. 504.

⁶ Seliokienė L. Šeimos pedagogika. – Marijampolė: Marijampolės kolegijos leidybos centras, 2004. P. 131.

-(2m) Vyras tėvo neteko būdamas 8 ar 6. Pasikorė. Motina juos abu augino viena ir buvo dar senelis, kuris padėjo auginti. (14 metų motina atidavė jį į karinę žvalgybą)

-(2m) Tėtis išėjo pas kitą moterį, kai man buvo 3 metai. Mama liko viena su trim vaikais. Be manęs dar buvo dvi seserys: 9 ir 6 metų. (...) Mama turėjo daug draugų, bet tas irgi mane traumavo. Mama mumis rūpinosi, išgerdavo tik savaitgaliais, gąsdino, kad atiduos mus į vaikų namus, bet to nepadarė.

Kadangi šie abu sutuoktiniai sunkia depresijos forma susirgo pilnametystėje, galime manyti, kad praeities įvykiai galėjo būti psichinės ligos katalizatoriais. Vilniaus psichiatrijos klinikų išleistoje brošiūroje Depresija pagydoma liga, depresijos priežastys apibūdinamos kaip įvairių biologinių, genetinių, psichologinių ir kitų veiksnių darinys. Čia pat teigiama, kad tam tikros gyvenimo sąlygos (staigus stresas, nelaimė) gali išprovokuoti natūralias psichologines ar biologines depresijos tendencijas.¹

Tačiau negalime teigti, kad visi respondentai užaugo būtent tokiose šeimose. Kiti priešingai, nei žodžiu nepaminėjo, kad jų šeimose buvo naudojamas alkoholis. Jie teigė, kad jų vaikystė buvo puiki:

-(3m) Mano mama turėjo 5 vaikus, mes labai gerai užaugom, mama visą laiką Vilmoj dirbo, gavo net motinos didvyrės medalį. Vieną nėštumą net nusiėmė, kad į dekreto nereikėtų eiti, nes pinigų juk reikėjo. Pavalgė visi buvom.

-(4v) Mes turėjom 104 m² butą. Mama nusprendė padalinti butą. Nupirkom už jį tris butus: man, mamai ir seseriai, ir dar krūva pinigų liko.(...) Tėvas karininkas buvo. Ir ikros, ir lašišos mums netrūkdavo. O anksčiau aš labai gerai gyvenau.

-(7m) Augau kaip inkstas taukuose. Buvom dviese su broliu. Mama dirbo melžėja, tėvas traktoristas. Augau kaime pas diedukus, tėvai turėjo sodybą, gyvulius ten augino, bet aš mažai ten buvau. Tėvai jau seniai išsiskyrę, brolis nevedęs, gyvena su tėčiu. Dėl ko tėvai išsiskyrė, žinojau dar būdama vaikas – motina susirado kitą.

Tačiau net ir kiekviename aukščiau paminėtame teigiamame atvejuje galime išvelgti tam tikrą riziką, kuri galėjo turėti įtakos vaiko formavimosi procese:

3 - osios šeimos moteris užaugo daugiavaikėje šeimoje, kurioje mama dirbo net nėštumo metu, nes „pinigų juk reikėjo“. Matomai trūko ne tik pinigų, bet ir dėmesio, laiko bendrauti su vaikais.

4 - osios šeimos vyriškis užaugo karininko šeimoje, kur materialiai gyveno žymiai geriau už kitas to meto šeimas. Gal gyvenime viskas buvo per daug lengvai pasiekama? Gal gera materialinė padėtis irgi gali lemti tokios pobūdžio problemas?

7 - osios šeimos moterį daugiau augino diedukai, tėvų šeima buvo nedarni. Matomai trūko tėvų meilės ir dėmesio.

3 - osios ir 7 - osios šeimų moterų atvejus gali paaiškinti daugelio mokslininkų atlikti priklausomybių tyrinėjimai. Pastebėta, kad priklausomi asmenys turi daug nuo vaikystės nepatenkintų poreikių. Dažnai jie būna augę šeimose, kurioms būdingi konfliktai, uždarumas,

¹ Depresija pagydoma liga. – Vilnius: Presvika, 1997. P. 12 – 13.

nesutarimai. Tokiose šeimose galioja keturios taisyklės: šaltumo, tylėjimo, neigimo ir izoliacijos. Vaikystėje patirtas nesaugumo jausmas persekioja suaugusį: jis nepalauja ieškojęs kažko, kas leistų pasijusti saugiau.¹ Susimąstyti vertė tai, jog šiais abiem atvejais šeimos situacija buvo apibūdinta, kaip labai gera. Ar respondentams savo situacijos teigiamas vertinimas susiformavo dėl teigiamo pavyzdžio neturėjimo, ar tai tiesiog teigiamo įvaizdžio kūrimas? Bet apie tai kalbėsime paskutiniuose skyriuose.

Šiame skyriuje apžvelgti fiziologiniai rizikos šeimų poreikiai, jų ypatumai, svarba pačioms šeimoms. Atlikto tyrimo rezultatai, aprašyti šiame skyriuje, liudija, kad rizikos šeimų fiziologinių poreikių tenkinimas, o būtent materialios pagalbos poreikis išlieka vienu svarbiausių klausimų valstybės vykdomoje socialinėje šeimos politikoje. Tyrimas liudija ir tai, kad dėl sunkios rizikos šeimų materialinės būklės daugeliu atveju, kalti jie patys, o tiksliau – jų gyvenimiškoji situacija, į kurią įsigilindami, dirbantys su šeima, gali rasti daugiau galimybių padėti konkrečiai šeimai. Darbas – nuvertintas faktorius šiose šeimose, nes net ir dirbdami rizikos šeimų nariai iš jo išgyventi negali dėl labai žemo darbo užmokesčio, mokamo nekvalifikuotiems darbuotojams. Šiame skyriuje galėtume išskirti pagalbos įdarbinant poreikį, nes tai išryškėjo iš respondentų interviu. Priklausomybė nuo alkoholio, kurią, savo ruožtu lemia genetiniai ir socialiniai veiksniai, sąlygoja šeimos smukimą žemyn, todėl viena iš svarbių socialinio darbo sričių – alkoholio prevencija. Kaip neišreikštą rizikos šeimų poreikį galėtume išskirti pagalbą tvarkantis su alkoholizmo problema, bei buities įgūdžių formavimo poreikį. Socialinis darbuotojas galėtų padėti suvokti ir išreikšti klientams savo poreikius, būti pagalbininkas tiems, kurie norėtų pokyčių, bet nežino, kaip jų pasiekti, yra pasimetę. Visi išvardinti veiksniai atskleidžia būtinybę plėtoti socialines paslaugas rizikos šeimoms, kurios galėtų prisidėti prie šių šeimų socialinės atskirties mažinimo.

2.2.2. Rizikos šeimų tarpasmeniniai ryšiai ir bendravimo poreikio tenkinimas

Šiame skyriuje apžvelgsime, kaip patenkinamas rizikos šeimų bendravimo poreikis. Suslavičius A. (1995) bendravimo poreikį, kartu su įsitvirtinimo, saviraiškos ir kt. poreikiais priskiria socialinių poreikių grupei ir teigia, kad šie poreikiai verčia žmogų augti kaip asmenybę.² Kiti autoriai (Lapė J., Navikas G.) įvardina psichologinius ar dvasinius poreikius, kaip atsvarą fiziniams poreikiams ir kartu teigia, kad pagrindiniai žmogaus poreikiai tarpusavyje yra gana glaudžiai susiję ir juos gana sudėtinga suskaldyti į grupes³. Bendravimo psichologijos vadovėlyje (2003) bendravimo poreikis atskirtas nuo kitų poreikių. Bendravimas apibūdinamas,

¹ Seliokienė L. Šeimos pedagogika. – Marijampolė: Marijampolės kolegijos leidybos centras, 2004. P. 132.

² Suslavičius A. Socialinė psichologija. – Kaunas: Šviesa, 1995. P.20.

³ Lapė J., Navikas G. Psichologijos įvadas. – Vilnius: Lietuvos Teisės Universitetas, 2003. P. 191.

kaip savotiški „žaidimai“, kuriuos „žaidžia“ bendraujantys žmonės, nesąmoningai provokuodami tam tikrą aplinkinių elgesį.¹ Kiti autoriai (Stankūnienė V., Jonkarytė A., Mikulionienė S.) išryškina bendravimo svarbą tenkinant saugumo poreikį socialine prasme, kur teigia, kad bet kurio amžiaus žmogus iš prigimties turi poreikį jaustis visaverčiu pirminės grupės, bendruomenės ir plačiausia prasme – visuomenės nariu.² Šie autoriai teigia, kad socialinės teorijos ir kasdienis supratimas tarpasmeniniams santykiams priskiria tėvų ir vaikų santykius, giminystės ryšius, draugystę, tačiau vieni reikšmingiausių suaugusio žmogaus gyvenime yra sutuoktinių ar sugyventinių (partnerių) tarpusavio santykiai.³ Per respondentų tarpasmeninius ryšius ir bandysime pažvelgti, kaip patenkinamas bendravimo poreikis mūsų tiriamoje grupėje.

Pirmiausia žmogus gali patenkinti bendravimo poreikį šeimoje. Navaitis G. (2002) šį poreikį bendrauti pavadina šeiminio bendravimo poreikiu. Jis teigia, kad vienas svarbiausių santuokos motyvų – sąlygų nuolat bendrauti su žmogumi, kuris laikomas artimu, galinčiu suprasti, paremti, pritarti ir pan., sukūrimas.⁴

Iš tirtų 8 šeimų, tik viena moteris gyvena viena, nes vyras miręs. Kitos 7 poros gyvena kartu, tik skiriasi statusas: 3 šeimos susituokę, 4 – ne. Dvi iš keturių šeimų nesituokė, nes gaudavo pinigų už vaikus:

-(3m) Anksčiau už 2 vaikus gaudavau 373 litus. Tai jau galima pragyventi: atiduodi už butą 200 litų, dar dirbi kažkur, darželis. (...) Jis gali pripažinti tėvystę, nors mes sugyventiniai.

-(4m) Nesirašėm, nes gaudavom už vaikus.

7 - oji šeima planuoja susituokti, augina trejų metų berniuką, kuris yra užregistruotas buvusio vyro pavarde. Jie nesirūpina, kad vaikas nešioja ne savo tėvo pavardę, jiems tai nėra svarbu (žr. 7 interviu)

5 - oji šeima nesusituokė, nes tam pasipriešino močiutė – globėja, bandydama apsaugoti savo anūkę nuo skausmingo patyrimo:

-(5m) Nu, mes iki šiol nesusituokę, bet jau ruošiamės tą padaryti, ir visi mus skaito, kaip vyras ir žmona. Vyro tėvai, kai mes atsisakėme daryti abortą, norėjo, kad iš karto susituoktume, bet mano močiutė neleido. Sakė: „dar jauni, o jei išsiskirs, kam viso to reikia“.

2004 m. pabaigoje atlikta reprezentatyvi Lietuvos gyventojų apklausa parodė, kad mažiausia vedusių (ištekęusių) ir vaikus auginančių respondentų dalis buvo žemiausioje klasėje, žemesnioji ir žemiausioji klasės išsiskyrė didesne išsituokusių ir vaikus auginančių respondentų dalimi.⁵ Jei rizikos šeimas laikysime priklausančias žemiausiajai klasei (pagal pajamas, nedarbo

¹ Bendravimo psichologija (vadovėlis). – Kaunas: Technologija, 2003. P. 10.

² Stankūnienė V., Jonkarytė A., Mikulionienė S., Mitrikas A. A., Maslauskaitė A. Šeimos revoliucija? Iššūkiai šeimos politikai. – Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2003. P. 218.

³ Ten pat. P. 122.

⁴ Navaitis G. Psichologinis šeimos konsultavimas. – Vilnius: Tyto alba, 2002. P. 21.

⁵ Matulionis A. V., Kasperavičienė V., Kocai E. Ir kt. Lietuvos socialinė struktūra. – Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2005. P. 35.

lygi, gyvenimo būdą, savivertę, kitų žmonių vertinimą ir t.t.), tai šio tyrimo respondentų demografiniai duomenys neprieštarauja oficialiajai statistikai. Be to, šiame darbe neturėta tikslo išvelgti skirtumų tarp tų rizikos šeimų porų, kurios yra susituokę, ir tarp tų, kurios ne. Nors Nock, S.L. (1995) nustatė, kad susituokę poros yra labiau patenkintos savo tarpusavio santykiais, nei nesusituokę, tačiau tiriant tarpusavio konfliktų dažnumą, nenustatyta ryškesnių skirtumų tarp susituokusių ir nesusituokusių porų.¹

Visos septynios poros nesiskundė tarpusavio santykiais. Vienos atvirai teigė mylinčios savo partnerius:

-(2m) Mes su vyru labai mylime vienas kitą. Žinau, kad kito tokio žmogaus aš nerasčiau. Mes labai esame pavydūs, pavydime vienas kito, net katinui. Jam gali užėti priepuolis, gali sumušti mane, bet aš žinau, kad tai praeis. Kas nesirgęs depresija, tas nežino, kas tai yra.

-(4m) O su juo, manau, meilė suvedė. Turbūt meilė, jei du vaikai yra. (...) Jis mano pirmoji meilė, su juo mokykloje kartu mokėmės.

Kitos džiaugėsi gerais tarpusavio santykiais:

-(3m) Visi mano vaikai nuo jo.(...) Normaliai gyvenom. (...) Jis tai geras, ir sriubą išvirdavo.

-(5m) Būtent šiuo metu, aš esu viskuo patenkinta, nes pas mane dabar viskas yra super. Viskas tikrai labai gerai, ir pas mane jau pusę metų šitaip. (...) Anksčiau būdavo, kad ir pasipykdavom, bet pusę metų, mes neturim net dėl ko pykti

-(7m) Aš tai esu laiminga su juo būdama, nes jaučiu jo atramą. Visur mes abudu, jei susibaram, kitą minutę susitaikom.

Iš aukščiau pateiktų pavyzdžių matome, kad sutuoktinių (sugyventinių) tarpusavio ryšiai tvirti, artimi, todėl galime daryti išvadą, kad tarpusavio bendravimo poreikis yra patenkinamas. Tačiau tyrimo metu pastebėta (žr. stebėjimus ir interviu), kad respondentai vis tik turi didelį poreikį bendrauti:

(2m) Primygtinai prašė dar apsilankyti, kai oras atšils, atvažiuoti kepti lauke šašlykų.

(3m) Atsisveikinant būtinai prašė dar užėti. Sakė, kad lauks.

(4m) Išsiskiriant kvietė dar kada užėti. Siūlėsi, kad gali papasakoti ne tik apie save, bet ir apie visus aplinkinius.

(7m) Atsisveikinant paklausė, ar dar kada užeisiu. Pasakė, kad lauks.

Šis pastebėjimas paskatino giliau paanalizuoti, kodėl vis tik poreikis bendrauti yra toks ryškus.

Kaip matėme ankstesniame skyriuje, respondentų formalūs santykiai yra skurdūs, nes iš 15 respondentų oficialiai dirba tik 3. Juk darbas ne tik pagrindinis šeimos pajamų šaltinis, bet ir

¹ Nock S.L. A Comparison of marriages and cohabitating relationships. // Journal of Family Issues. 1995. P. 53 – 76.

aplinka, kurioje realizuojami svarbūs psichologiniai bei socialiniai (bendravimo, saviraiškos ir t.t.) asmens poreikiai.¹ Pažiūrėkime, kokie yra neformalūs rizikos šeimų tarpusavio santykiai.

Pirmiausia apžvelgsime respondentų santykius su tėvais. Tiesa, daugelio tėvai jau yra mirę, bet ir su gyvaisiais, esamais santykiais nesidžiaugia:

-(1v) Va, mano motina savo tvarką diktuoja.

-(2m) Su mama santykiai aštroki.

-(5m) Dabar tėvas gyvena šalimais su sugyventine, nieko negaliu blogo pasakyti, tik, kai išgeria mušasi. Mes bendraujam, tėvas yra tėvas, tik, kai išgeria, Jėzus Marija, net vaiko neprileidžiu prie jo.

-(6m) Motina anam gale, ji turi atskirą virtuvę, ir kitą įėjimą. (...) Neturiu nei su ja, nei su seserim ryšio.

-(7v) Tėvas norėjo man ūkį užrašyti, bet su juo neįmanoma. Jam kas nors sugenda, tai jis ant manęs visą dieną rėkia.

Arba pabrėžiama materiali pagalba:

-(7m) Aš iš savo kaimo kai išvažiuoju, tai tėvas kiek turi grietinės, kiaušinių krauna, tik vežkis.

-(3m) Atvažiuos vyro motina, duos man 50 litų per savaitę...

-(4v) Mama gyvena priemiestyje, daug mums padeda.

-(8m) Vyro motiną dar žiūriu. Tėvą pasiėmiau, jį irgi reikia prižiūrėti, ir valgi paduoti, ir kibirą išnešti.

Tačiau įprasta, kad šeima žmonės laiko taip pat seseris ir brolius. Apie seseris ir brolius vieni respondentai atsiliepė neigiamai:

-(2m) Viena sesuo gyvena labai blogai, bomžauja jau. Sąvartynuose buvo kurį laiką, o dabar buvo išvažiavę į Čekoslovakiją, juos buvo pardavę, po to jie pabėgo į Prahos kitą pusę ir kažkokiais būdais per ambasadą mama juos susigražino. Tas jos sūnus dabar guli ligoninėje psichiatrinėje, o jinai namuose, kaime. Ji seniai išsiskyrus, turi du sūnus, bet abudu toki... O su kita seserimi ir gi negaliu aš bendrauti, nes jai pirmas reikalas yra pinigai. Aš jai reikalinga, kai nutapau kažką gražaus, ką ji gali pas mane nusipirkti. Ji prekiauja mėsa, veža iš rajonų į Vilnių ir iš tų procentų gyvena. Ji turi du vaikus, tris anūkus, vyrą. Savotiškai jie gyvena – gyvena dėl pinigų.

-(2m) Vyras turi brolių, jis dabar bomžauja, pragėrė savo bendrąbutį per 2 savaites. Atneša kokių lašinių, mes nuperkam iš jo. Bet aš žinau, ką jis po to daro – perka alkoholį. Turi savo chebrą ir su ja gyvena. Kai jis čia pas mus gyvena, iki mano vyro motinos mirties – visko buvo: teko kviesti ir policiją, kai šoko ant manęs su peiliu, su kirviu ant mano vyro, o aš jį dar maitinau. Turi draugę, jau 20 metų, ir abu geria.

-(6m) Su sese nebendraujam. Nors jai 35 tuoj bus, mes su ja nebendraujam. Su ja neturiu jokios kalbos. (...) Visi jos vaikai ten kur ir mano. O du jau kitose rankose.

Kiti teigiamai:

-(5m) Sesuo su manim lanko kursus. Ji už mane pora metų jaunesnė, bet mūsų požiūriai skirtingi, todėl dažnai būna sunku. Aš sesę žadu imti su savim, nes kai dirbsiu, ji man padės vaiką prižiūrėti. O broliai važiuos su tėvu. Jie nori gyventi abu kartu, o tėvas jiems nemaišo. Vienam 23 metai, kitam 19. Mes tikrai labai gražiai bendraujam, nes mes turim tik vienas kitą. Nežinau, kas bus, kai mes persikelsim, bet dabar tikrai esam labai artimi.

-(3m) Vyriausia sesuo apsiženijus, turi 4 vaikus, ji vyr. virėja dirba. Antra sesuo su kunigu gyvena, tai mes su ja nekalbam, nes pasakė, kad nei kalbėt negalima, nei nieko. Aš vidurinė, tėvas labai norėjo berniuko trečio,

¹ Stankūnienė V., Jonkarytė A., Mikulionienė S., Mitrikas A. A., Maslauskaitė A. Šeimos revoliucija? Iššūkiai šeimos politikai. – Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2003. P. 99.

bet neišėjo. Už mane jaunesni yra brolis ir sesuo. Sesuo irgi dirba virėja, brolis gerai gyvena. Va brolis mano, krikšto tėvas vaiko, dviratį nupirko, bet vakar sulaužėm.

-(4v) Sesuo devyniais metais vyresnė, turi vieną sūnų, kuris mokosi chirurgo. Ji buvo mokytoja, bet etatus sumažino, tai dabar pas turtuolius vaikus prižiūri. Jos vyras – taksistas.

Draugai – svarbi neformalių ryšių grandis, ypač kai nėra brolių ir seserų, arba, kai nepalaikomi su jais artimi ryšiai. Ir Sutton C. (1999), teigė kad patenkintų savo didžiausias reikmes, o, tiesą sakant, būtų savimi, žmonėms reikia kitų žmonių. Visiems visų bendruomenių žmonėms labiausiai rūpi užmegzti artimus asmeninius ryšius su kitais suaugusiais. Yra daug įrodymų, kad psichinė sveikata susijusi su kelių draugų turėjimu ir patikimų ryšių palaikymu bent su vienu žmogumi.¹ Čia vėl išsiskyrė teigiami ir neigiami vertinimai. Neigiamai vertina draugus tos šeimos, kuriose sąvoka „draugai“ sutapatinama su sąvoka „sugėrovai“:

-(4m) Draugai yra tada, kai yra pinigų.

-(6m) Turiu. O ką tas draugas? Pati sau draugė. Draugai – tai nelaimė. Geriausia pačiai sau. Ką sugalvojai, tą padarei.

Kiti respondentai džiaugiasi, kad turi draugų:

-(5m) Turim daug draugų, ir statybininkų, galėtų padėti, patarti.

-(1v) Turiu du draugus ir daug pažįstamų. Bet tiems draugams aš galiu patikėti viską.

Šiais stipresniais ryšiai su draugais pasižymi būtent tos šeimos, kuriose vyrai dirba, kuriose alkoholizmas šiuo metu nėra aktualiausia problema.

Viena respondentė pati bando paaiškinti, kodėl su draugais nebėra artimų santykių, nes, matomai, patiria atskirtį:

-(2m) Anksčiau susirinkdavom būdavo, pageriam arbatos, dabar visi labai užimti. Žmonės, kurie dirba, tiesiog negali būti draugais, nes jie laiko nebeturi. Vieną draugę turiu. Dabar pradėjau su ja vaikščioti į cerkvę, melstis, nes jos vaikai irgi į mokyklą nevaikšto.

Nustebino vienos respondentės draugystės supratimas. Draugais ji pavadina tris kartus matytus žmones, kurie pasinaudojo sunkia jos situacija. To ji nesupranta, ir tiesiog atvirai džiaugiasi paskolintais 300 litų:

-(3m) Geri žmonės paskolino, dabar jiems atidavinėsiu po 100 litų. Kiek prašiau kaimynų, nei vienas neskolino, o čia tai tikri draugai. Nors aš juos tik 3 kartus mačiau, bet labai geri žmonės, jie mano žemę nupirko. Ir sakė, nesijaudink, kada galėsi, tada atiduosi. Žemę jie nupirko nebrangiai, dabar girdėjau vienas aras prie Vilniaus kainuoja 1 tūkstantį, tai būtų net 40 tūkstančių, bet tiek įkainavo...

Šis pavyzdys byloja, kokios pažeidžiamos ir silpnos gali būti rizikos šeimos, užklupus nelaimei. Tai patvirtina socialinio darbo būtinumą, kai šeimą ištinka krizė (Šiuo atveju sudegė namas su dviem vaikais).

¹ Sutton C. Socialinis darbas, bendruomenės veikla ir psichologija. – Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija, 1999. P. 52 – 53.

Tirdami respondentų tarpasmeninius santykius, išskyrėme santykius su vaikais. Navaitis G. (2002), kaip atskirą šeiminių poreikių grupę išskyrė tėvystės ir motinystės poreikius, todėl per tėvų ir vaikų tarpasmeninius santykius tyrėme, kaip patenkinami šie poreikiai šeimose.

Visos tirtos šeimos augina vaikus:

- 1 – oje šeimoje auga 2 mažamečiai vaikai,
- 2 – oje – 14 metų sūnus,
- 3 – oje – 12 metų mergaitė ir 2,5 metų berniukas (2 mažamečiai vaikai žuvo gaisre),
- 4 – oje- 2 mažamečiai vaikai ir 16 metų mergaitė iš moters pirmosios santuokos,
- 5 – oje – 5 metų sūnus,
- 6 – oje – 10 metų sūnus (3 mažamečiai vaikai auga globos namuose),
- 7 – oje - 3 metų sūnus ir 16 metų dvynukės mergaitės iš moters pirmosios santuokos,
- 8 – oje – 5 vaikai, tačiau vyriausi iš jų 20 ir 19 metų gyvena beveik atskirai.

Savo mažaisiais vaikais visos šeimos atvirai džiaugėsi, beveik visose šeimose mažieji buvo laukti ir planuoti:

- (1v) O, dukra tai turi gerą galvą.
 - (1m) Gudri kaip laputė, net nėra žodžių apsakyti kaip, supranta viską kuo puikiausiai.
 - (3m) (...) vaiką padarėm, buvom laimingi (...)
 - (4m) Mažoji save princese vadina. O dar tik trys metukai.
 - (5m) Aš norėjau tik berniuko. Net močiutei sakiau, kad jeigu gims mergaitė, paliksiu ją ligoninėje. Man tik berniuko reikėjo.
 - 7(abu) Tai buvusio vyro darbas. Pavydi, kad turime vaiką, nes su savo sugyventine negali vaikų turėt.
- Parašė ant mūsų.

Iš to matyti, kad respondentų tėvystės – motinystės poreikiai yra patenkinami. Tačiau nors ir emociniai santykiai su mažaisiais yra geri, kyla minčių, kad šie vaikai yra tik žaisliukai savo tėvams. Atsakomybės už savo vaikus, respondentai prisiima minimaliai. Gal dėl to vėliau su paaugliais kyla daugybė problemų. Šioje vietoje norėtume remtis vaidmenų teorija. Kaip teigia Navaitis G. (1987), socialinio vaidmens supratimas, gebėjimas jį atlikti suteikia galimybę asmeniui vaidmens apibrėžtose ribose jaustis gerai ir saugiai.¹ Tačiau vaidmens atlikimo samprata priklauso nuo įvairių socialinių, kultūrinių, istorinių ir kt. aplinkos ypatumų. Be to pastebėta, kad nepaisant to, kad kiekvienas žmogus yra unikali būtybė, panašaus socialinio – kultūrinio statuso asmenys socialinius vaidmenis atlieka panašiai. Rupšienės L. (2001) teigimu, vaidmuo lemia tipiškus elgesio ypatumus.² Tai žinodami, socialiniai darbuotojai, dirbantys su rizikos šeimomis, turėtų stengtis ne tik suteikti žinių apie vaikų auklėjimą, bet ir formuoti teigiamus auklėjimo įgūdžius.

¹ Seliokienė L. Šeimos pedagogika. – Marijampolė: Marijampolės kolegijos leidybos centras, 2004. P. 48.

² Ten pat. P. 48.

Kad į vaiko gimimą žiūrima nepakankamai rimtai liudija ir 3 - osios, bei 5 - osios šeimų apsisprendimas „suplanuoti“ vaiką, bandant išspręsti kitas problemas, rasti išeitį iš sudėtingos situacijos:

-(3m) Pas mane sudegė namas su vaikais, 3,5 metų ir 4 mėnesių. Buvau tik į parduotuvę išėjusi. Aš nuėjau pas psichiatrą, ką man daryti, aš galiu išprotėti, nu ką man daryt. Pasakė, reikia jums vaiką mažiuką. Tada aš nerūkiau, nei alaus, nei nieko, vaiką padarėm, buvom laimingi.

-(5m) (...) Savo vaiką pagimdžiau 16 metų, tiksliau be 3 mėnesių septyniolikos. Nelabai žmonės tiki, kad šis vaikas yra planuotas. Aš irgi turbūt nepatikėčiau. O prieš jį su močiute važiauvau kartu pas daktarą, tikrinausi, nes pastoti iš pradžių negalėjau. Mano draugui buvo septyniolika, jis už mane 1 metais vyresnis, ir mes jau septyni metai kartu.

Respondentė, kuri neprižiūrėjo savo vaikų, piktnaudžiavo alkoholiu, ir net trys iš keturių jos vaikų gyvena vaikų globos namuose, teigia:

-(6m) Aš dėl vaikų ir gyvenu. Bet nematau tikslo – jie man jų neatiduos.

Norisi daryti išvadą, kad vaikas yra stiprus akstinas keisti situaciją. Manome, kad dirbant socialinį darbą su šeima, kurios motinystės – tėvystės teisės apribotos, reikia skatinti asmenybės pokyčius, paliekant viltį ir galimybę atgauti vaikus. (Žinoma, tol, kol jie yra neįvaikinti) Kitu būdu negalime tikėtis jokio pokyčio. Moteris apie tai kalbėdama stipriai verkė ir pašnibždom ištarė didžiausią savo norą:

-(6m) Vaikų. Pirmoj eilėj. O paskui viskas su laiku susitvarkytų. Biškį kitaip būtų. Ne taip, kaip anksčiau. Nu, negaliu kalbėt. (Verkia)

Šeimoms, kurių buitinės sąlygos sunkios, be to namuose piktnaudžiuojama alkoholiu, didelį vaidmenį vaidina vaikų dienos globos institucijos – vaikų darželiai. Moteris tuo džiaugiasi:

-(4m) Taip džiaugiuosi, kad mažiukus į darželį atidaviau. Ten užsiima su jais. Šilta ir pamaitinti.

-(5m) Kaip gerai, kad dabar mano vaikas gali lankyti Nendrės nemokamą darželį.

Apžvelgę, kaip tenkinami rizikos šeimų tėvystės – motinystės poreikiai galime teigti, kad tėvams netrūksta meilės savo vaikams, tačiau trūksta elementarių žinių ir įgūdžių auginant vaikus, supratimo, kokios yra tėvų pareigos savo vaikams ir kaip jas reikėtų atlikti gerai. Tai taip pat parodo socialinio darbo galimybes šioje srityje.

Pažiūrėkime, kaip patenkinami šiose šeimose vaikų poreikiai, pirmiausia poreikis būti prižiūreтам ir saugiam:

1 – osios šeimos moteris palikdavo vaikus be priežiūros kelioms paroms, kai užgerdavo su draugais. Dėl to buvo net du teismo procesai.

3 –osios šeimos moteris pasakojo dažnai paliekanti vaiką dešimties metų mergaitei ir pastoviai geriančiam vyrui, kuris naudoja narkotikus: „aš jam palikdavau penkis litus. Tai nueik alaus išgerk, nusipirk ko nors saldaus, tai ne. Jis gali tris mėnesius nenaudot, po to panaudot, ir

vėl nenaudot. Kaip leidosi pati mačiau, bet nebuvo, kad ieškotų, po to drebėtų, taip nebuvo“ (žr. 3 interviu).

Šio interviu metu pastebėta, kad vaikas serga. Tėvas ligoninėje, mama krizinėje situacijoje – niekas nemato, kad vaikui reikalinga pagalba, be to, šiuo metu ji ypač reikalinga ir motinai.

Jei išskirtume vaiko lūkesčius atitinkančių gyvenimo ir ugdymo pamokų poreikį, susidurtume su tėvų auklėjimo įgūdžių stoka. Tai patvirtina aukščiau išsakytas mintis:

-(5m) Pas mus yra kompiuteris, tai jis nelenda prie jo, nes žino, kad tėtis griežtai neleidžia. Žino, kad už šitą dalyką jį tėtis gali užmušti. Nu, ne tai, kad užmušti, bet bus labai blogai.

Tai galima paaiškinti auklėjimo nebuvimu savo šeimoje, be to vaiko susilaukimu labai ankstyvame amžiuje. Kontekstinės šeimos teorijos autoriai Baszormenyi – Nagi I. Ir Ulrichas D. (1981) teigė, kad nauja šeima nėra „tabula rasa“, nes sutuoktiniai atsineša į ją praėjusių kartų palikimą. Pagal šią teoriją daugelio šeimos problemų ištakos glūdi vaikystės patirtyje, kuri yra įgyta tėvų šeimoje.¹ Ir Suslavičius A. (2000) teigė, kad augdamas žmogus „lanko“ įvairias elgesio mokyklas. Mokosi iš asmens, kuriuo seka. Tai modelis.² Teigiamo modelio nebuvimas vaikystėje ir sąlygoja vėliau iš to kylančias problemas. Juk šeima, kaip teigė Grigas R. (1989), efektyviausiai, raiškiau negu bet kuris kitas visuomenės institutas, gali perteikti bręstančiai asmenybei esmines kultūrinio, dvasinio palikimo vertybes bei normas, žmonių tarpusavio bendravimo būdus ir normas, elgsenos dorovingumą.³

Nuolatinis girtavimas vaikų akivaizdoje (3,4,6,7,8 šeimose) nėra vaiko lūkesčius atitinkančios gyvenimo ir ugdymo pamokos. Pagal Eriksoną E., paauglystės amžiaus tarpsniu vyksta savojo tapatumo paieška. Vienas iš neigiamų tapatumo krizės sprendimo variantų – negatyvus tapatumo pasirinkimas.⁴ Kol vaikai maži gali atrodyti, kad tos „pamokos“ jiems nedaro neigiamos įtakos. Tačiau sulaukus paauglystės dažnai problemos išryškėja ir yra skubiai sprendtinės:

-(2m) Jam keturiolika metų, liko antrus metus mokykloje, sakė gerai baigs. O šiandien pavalgė grįžęs, o jaučiu dvelkia alum. Rūko.

-(2v) Su jais ir žolės pirmą kartą parūkė.

-(7m) Vakar girta buvo. (...) Nebuvo mokykloj šiandien, tai dabar rašė žinutę, kad kažkur Pašilaičiuose randasi.

-(8m) Vaikai į mokyklą nebenori eiti. (...) Ir pati į pamokas vedžiojau. Sūnus, kur 16 metų, taip ir liko ketvirtoje klasėje. Pasirašiau, kad sutinku palikti antrus metus, bet jis tada išvis nebėjo į mokyklą. Dabar jis gėdinasi eiti į mokyklą, sako, kaip jis eis į ketvirtą klasę. Iš pradžių, kai nuėjo dukra ten, buvo nieko, bet paskui pradėjo

¹ Baszormenyi – Nagi., Ulrich D. Contextual Kamily Therapy// Handbook of Kamily Therapy, // Handbook of Kamily Therapy, N.Y., 1981, P. 159 – 186.

² Suslavičius A. Paremiamoji psichologija. – Kaunas: Šviesa, 2000. P. 31.

³ Grigas R. Žmogus socialinių psichologinių santykių sistemoje. – Kaunas: Raidė, 1989. P. 26.

⁴ Žukauskienė R. Raidos psichologija. – Vilnius: Aušra, 1998. P. 318.

bėgioti iš mokyklos, praleidinėti pamokas. Ir baudėm, ir pas direktorių važinėjau, bet nusibodo viskas. Taip ir nepabaigė tos mokyklos. Jau jai 17 metų ir niekuo neužsiima.

Kajokienė A. (2003) išskiria socialinius veiksnius, leidžiančius prognozuoti alkoholio vartojimą, bei rūkymą:

- tėvai, vartojantys alkoholį,
- netinkamas šeimos pavyzdys,
- teigiamas tėvų požiūris į alkoholio ir tabako vartojimą,
- vaiko įtraukimas į tėvų girtavimą.¹

Valickas G. (1997) aiškindamas identifikacijos fenomeną, teigė, kad susitapatindama su kitais žmonėmis, asmenybė perima jų elgesio normas ir vertybes, mąstymo, išgyvenimo, konfliktinių situacijų sprendimo būdus ir pan.² Tai suvokiant tampa aišku, kodėl respondentai būtent taip, o ne kitaip, ieško išeities iš susidariusios situacijos. Valickas G. (1997) siūlo pedagogams ir socialiniams darbuotojams ypač skirti dėmesį tiems vaikams, kurių tėvai pateikia asocialaus elgesio modelį. Jo nuomone, reikia sudaryti tokias sąlygas, kad asmenybė kuo dažniau matytų prosocialaus elgesio modelius (tiek realius, tiek simbolinius), ir vaikams iš rizikos šeimų atsirastų galimybė neperimti šeimos pavyzdžio, o susiformuoti prosocialias nuostatas, vertybes ir jų siekti.³

Tėvų gyvenimo būdas gali tapti įprastu, pavyzdiniu. Vaikai gali jam pritarti ir kartoti tėvų gyvenimo scenarijų. Tai patvirtina ir Seliokienė L. (2004) teigdama, kad tėvai auklėja, o vaikai auklėjasi tuo šeimos gyvenimu, kuris susiklosto.⁴ Aplinkoje, kur girtaujama, vyrauja destruktinės elgesio normos ir vertybės, vaikas patiria tiesioginius desocializuojančius poveikius. Šiuo atveju susiduriame su delinkventiniu paauglių elgesiu. Valickas G. (1997) tokį elgesį apibūdina, kaip smulkius nusizengimus, moralinių elgesio normų pažeidimus, kurie nesukelia rimto pavojaus ir nepadarо didelės žalos (pvz., tai gali būti nedisciplinuotas, konfliktiškas elgesys, epizodiškas alkoholio vartojimas, bėgimas iš pamokų ir pan.). Delinkventai – tai faktiškai padidintos rizikos vaikai ir paaugliai, kuriems taikomos visuomeninio poveikio priemonės.⁵ Tai akivaizdžiai liudija 2 - osios šeimos pavyzdys (žr. 2 interviu). 8 - osios šeimos net penki vaikai bando kartoti tėvų gyvenimo scenarijų (žr. 8 interviu ir stebėjimą).

Tačiau delinkventinis elgesys gali būti ir protestas tėvų gyvenimo būdui, su kuo susidurta 7 - oje šeimoje, kur viena iš dvynukių protestuoja prieš šeimos gyvenimo būdą

¹ Kajokienė A. Nepilnamečių piktnaudžiavimas psichoaktyviomis medžiagomis // Nepilnamečių kriminalinė justicija P. 90 – 91.

² Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. – Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997. P. 169.

³ Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. – Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997. P. 179.

⁴ Seliokienė L. Šeimos pedagogika. – Marijampolė: Marijampolės kolegijos leidybos centras, 2004. P. 73.

⁵ Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. – Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997. P. 13.

darydama „tą patį“ (taip pasakė jos sesė, kai mamos nebuvo šalia). Ji ne tik grįžta namo girta, bet net demonstratyviai prašo mamos pinigų degtinei (žr. 7 interviu).

Pastebėtas ir priešingas reiškiny: vaikas tampa ramsčiu grimztančiai šeimai. Jis perdaug anksti subręsta, jam užkraunamos jo amžiaus neatitinkančios užduotys:

-(3m) Mergaitėi 12 metų, mokyklon toli važinėja, bet pati keisti nenori, o berniukui 2,5. Šiandien nenuėjo, nes vaiką žiūrėjo, man reikėjo išeiti buhalteriją sutvarkyti.

Ši mergaitė dalyvavo pokalbyje, gamino arbatą, taisė motiną, tramdė, kai ji pradėdavo keiktis, migdė vaiką. Atrodė, kad ne mama už dukrą jaučiasi atsakinga, o dukra už mamą.

Šį reiškinį aiškina Wegschaid S. (1976, 1981) teigdama, kad kiekvienas alkoholiko šeimos narys prisiima tam tikrą vaidmenį, kuris jam padeda išgyventi. Vaidmuo, kurį prisiima vaikas, priklauso nuo to, kiek laiko tėvai priklausomi (nuo alkoholio ar kitų narkotikų), kiek yra vaikų šeimoje, vaikų padėties šeimoje, jų ryšių su kitais suaugusiais, ne šeimos nariais, ir to, kas iš tėvų yra priklausomas.¹ Mokslininkė aprašo 4 vaidmenis, kurių dažniausiai imasi šeimos nariai:

- 1) Šeimos herojus.
- 2) Atpirkimo ožys.
- 3) Pamištas vaikas.
- 4) Juokdarys.

Minėtos mergaitės atveju, prisiimtas vaidmuo – šeimos herojus, todėl apie jį pakalbėsime plačiau. Pagal Wegschaid S. (1981) šio vaidmens dažniausiai imasi pirmasis vaikas šeimoje (taip ir yra šiuo atveju). Tokio vaidmens atlikėjas gerai mokosi, yra tvarkingas, pareigingas, aplinkiniai juo žavisi. Bet tai tik išorinė išraiška. Šiam herojui būdingi ir tokie vidiniai jausmai, kaip neadekvatumas, pyktis, sumišimas, vienišumas, pažeidžiamumas. Todėl specialistams, dirbantiems su rizikos šeimomis, reikėtų atkreipti dėmesį ir į vaikus, kurie iš išorės yra teigiami ir lyg ir neturi jokių problemų. Kad tai yra svarbu ir nėra tai retas reiškinys, patvirtina tai, kad iš aštuonių interviu, teko sutikti net du tokius atvejus.

Antroji šeimos herojaus vaidmens alikėja sutikta 7 – oje šeimoje. (žr. 7 interviu). Į Vaiko teisių apsaugos tarnybą kreipėsi buvęs moters vyras susirūpinęs dėl savo 16 metų dvynukių dukrų gyvenimo sąlygų ir priežiūros. Šeimoje nuolatiniai išgėrinėjimai. Nors šeimoje yra problemų su kita dvyne dėl išgėrinėjimų, negrįžimų namo, tėvas teigė labiau susirūpinęs ne šita dukra, nes, kaip teigė jis, ji tvirto charakterio, lanko futbolą ir gali už save pastovėti. Jis bijo, kad nenuslystų antroji, kuri yra jautraus švelnaus būdo, neturi jokių hobi ir yra lengvai sukalbama. Interviu metu ši mergaitė buvo namuose, bet pokalbyje nedalyvavo. Apie save ji sudarė mandagaus, paslaugaus vaiko vaizdą. Kas dedasi jos širdyje paaiškėjo tik tuomet, kai

¹ Bulotaitė L. Priklausomybių psichologiniai aspektai. – Vilnius: Lietuvos informacijos instituto spaustuvė, 1998. P. 39.

Pagalbos šeimai darbuotoja pasikvietė ją pasikalbėti atskirai nuo tėvų. Ji nesulaikė savo jausmų, kai buvo kalbama apie mamą ir seserį. Mergaitė pradėjo verkti, išsiveržė pyktis motinai, kuri piktnaudžiauja alkoholiu, rūpinimasis seseria, kuriai ji neturi įtakos, ir kuri blogai elgiasi, nes protestuoja dėl tėvų gyvenimo būdo. Mergaitė pasirodė vieniša ir, tikrai, labai pažeidžiama.

Pažiūrėkime, koks vaidmuo šeimoje tenka protestuojančiai mergaitei, kuri ne tik grįžta namo girta, bet net demonstratyviai prašo mamos pinigų degtinei, dažnai neina į mokyklą, susidraugavo su šalia gyvenančia devyniolikmete kaimyne, turinčia blogų įpročių (taip teigė mama ir sesuo). Wegschaider S. taip aprašo antrąjį vaidmenį – Atpirkimo ožį: Jis visiems užkliūna, nieko neatlieka laiku ir gerai. Šeimos nariai išlieja ant jo susikaupusį pyktį dėl visų savo bei šeimos bėdų ir negandų.¹ Šio vaidmens atlikėjas tiesiog nukreipia dėmesį nuo alkoholiko. Tačiau šitam vaidmeniui būdinga tai, kad nors išoriškai jis atrodo priešiškas ir piktas, viduje yra pažeidžiamas, vienišas ir išsigandęs. Kaip reikalinga pagalba tokiam vaikui autorė iliustruoja aprašydama:

- Ateitį nesuteikus pagalbos: problemų sukėlėjas mokykloje, vėliau darbo vietoje; kalėjimas; neplanuotas nėštumas.

- Ateitį suteikus pagalbą: prisiima atsakomybę, drąsus; sugeba priimti realybę.

Apžvelgę respondentų tarpasmeninius ryšius, galime teigti, kad bendravimo šeimoje poreikis yra patenkinamas, bet socialinių ryšių tinklas itin skurdus. Manome, kad skurdus socialinių ryšių tinklas gali sąlygoti nepatenkintą saugumo poreikį, o tai, savo ruožtu, priklausomybes ar delinkventinį elgesį. Iš respondentų interviu pastebėta, kad ryšiai su tėvais yra šalti ar visai nutrūkę. Kadangi išplėstinė šeima yra artimiausia pagalbos grandis rizikos situacijoje atsidūrusiai šeimai, manome, kad viena svarbi socialinio darbo veiklos sričių – šių ryšių atgaivinimas ir stiprinimas. Tam būtų tikslinga organizuoti šviečiamojo pobūdžio užsiėmimus tiek pačioms rizikos šeimoms, tiek artimiausiems jų šeimos nariams – tėvams, bei broliams ar seserims. Tokie užsiėmimai galėtų padėti mokytis bendrauti su įvairiais žmonėmis, suteiktų žinių kaip plėsti socialinių ryšių tinklą. Manome, kad tai prisidėtų prie rizikos šeimų socialinės atskirties mažinimo. Respondentų pasakojimuose apie vaikus išryškėjo dviejų rūšių poreikiai:

1) Poreikiai susiję su mažamečiais vaikais:

- Mažamečių dienos globos įstaigų poreikis.
- Mažamečių vaikų priežiūros įgūdžių formavimo poreikis (kaip neišreikštas poreikis).

2) Poreikiai susiję su paaugliško amžiaus vaikais:

¹ Bulotaitė L. Priklausomybių psichologiniai aspektai. – Vilnius: Lietuvos informacijos instituto spaustuvė, 1998. P. 39.

- Pagalbos auklėjant paauglius vaikus poreikis – intervencinio darbo poreikis.
- Prevencinio darbo siekiant užkirsti kelią priklausomybėms ar delinkventiniam elgesiui būtinumas.

Kalbant apie vaiko, augančio rizikos šeimoje, poreikius, apibendrinami tyrimo rezultatus, galime pastebėti, kad vaiko lūkesčius atitinkančių gyvenimo ir ugdymo pamokų poreikis yra ryškus. Rūpinantis šių vaikų socializacija, svarbu pozityvūs pavyzdžiai. Situacijų modeliavimas, jų aptarimas, mokymasis spręsti įv. problemas – tai prevencinis socialinis darbas bei svarbus socializacijos veiksnys.

Tyrimas atskleidė, kad dirbant su paaugliško amžiaus vaikais, negalima vien tik vadovautis pirminiu išpūdžiu apie vaiką, jei jo šeimos situacija yra sudėtinga. Socialiniam darbuotojui yra svarbu turėti tinkamą kvalifikaciją, būti susipažinusiam su svarbiausiomis vaidmenų teorijomis ir mokėti jas taikyti praktiškai. Šiame skyriuje aprašomi du vaidmenys (šeimos herojus ir atpirkimo ožys), kurie dažni nuo alkoholio ar kitų žalingų medžiagų priklausomose šeimose.

Kokia gali būti pažeidžiama šeima įvykus nelaimei atsiskleidžia iš trečiojo interviu, todėl krizinėje situacijoje būtina suteikti šeimai skubią intervencinę pagalbą. Šį poreikį socialiniam darbuotojui gali tekti padėti išreikšti, nes šeima gali būti pasimetusi, o darbuotojui šioje situacijoje gali būti akivaizdu, kad pagalba turi būti skubi. Išskirdami apsirūpinimu būstu poreikį, norėtume pridurti, kad tai reiktų suvokti plačiau negu aprūpinimą socialiniu būstu. Tai galėtų būti pagalba darant būsto pardavimus ar keitimus.

2.2.3. Respondentų lūkesčiai, atsiminimai, laimės interpretavimas, atskleidžiant įvairius rizikos šeimų poreikius ir jų atsiradimo priežastis

Norint ištirti ne tik respondentų poreikius, bet ir atsakyti į klausimą, kodėl tie poreikiai yra būtent tokie, šiame interviu buvo numatytas ir panašių klausimų temos. Taip pat tuo norėta atskleisti rizikos šeimų poreikius plačiau.

Ieškant galimybės palyginti respondentų viltis praeityje ir dabar, buvo užduoti klausimai:

- Kokį šeimyninį gyvenimą įsivaizdavote ankstyvojoje jaunystėje?
- Kaip galvojate gyvensite po 10 metų?

Dalis respondentų teigė anksčiau negalvoję apie šeimyninį gyvenimą:

-(1m) Aš pirmai negalvojau. Kai draugės tekėjo, klausė, kada tu susiruoši, sakiau, kad ne, aš nenoriu

-(6m) (...). Sava šeima man ne galvoj buvo. Aš sugedau 19 metų. Susiradau, va, ir šeimą sukūriau.

Pirmas, va 96-tą metų. O tai pas mane tas ir galvoj nebuvo.

-(7v) Aš iš vis negalvojau apie šeimą.

-(7m) Negalvoju, susipažinom su buvusiu vyru, pradėjom gyventi.

Kiti būsima šeimyninį gyvenimą įsivaizdavo labai realistiškai, tvarkingai:

-(1v) Nu kaip, geras darbas, vaikai, būstas, vaikai du, nei daugiau, nei mažiau, berniukas ir mergaitė, jei daug – sunkumų daugiau.

-(2m) Norėjau turėti du vaikus, labai norėjau mergaitės, bet sveikata neleido. Labai norėjau dirbti režisierė...

-(3m) Galvoju, kad vyrą turėsiu, vaiką jam pagimdysiu, jis dirbs, aš megsiu jam. Norėjosi to šeimos gyvenimo.

-(4m) Aš kaip? Pirmiausia įsivaizdavau, kad aš dirbsiu gerai apmokamą darbą.

-(8m) Žinoma, kitaip. Galvoju, ištekęsiu 25 metų, o ištekęs dvidešimties, maniau turėsiu du vaikus. Tikrai negalvoju, kad bus taip blogai.

Žinome, kad šių respondentų lūkesčiai neišsipildė.

Iš dviejų respondentų atsakymų atsiskleidė atviras protestas tokiam gyvenimo būdui, kuris buvo jų tėvų šeimose:

-(2v) Žinojau tik viena, kad darysiu viską, kad šeima būtų pilna. Mano tėvas pasikorė dėl alkoholizmo. Kitų dalykų, kiek vaikų ar pan. negalvoju

-(5m) Aš visada žinojau tik viena – kai aš turėsiu šeimą, aš tikrai gyvensiu kitaip. Aš buvau tuo įsitikinusi. Nebuvo ir nebus gertuvių, nieko. Pas mus buvo tiek daug girtuokliavimų ir smurto, kad žinojau, jog tikrai taip negyvensiu.

Užsispyrimas gyventi kitaip yra svarbus veiksnys kuriant savo gyvenimo scenarijų. Abi minėtos šeimos iki šiol sėkmingai laikosi savo pozicijos. 2 – osios šeimos vyriškis tiesiog globoja savo sutuoktinę:

-(3v) Pradėjau studijuoti dėl žmonos. Mano gydytojas sako „jeigu visi būtų tokie ligoniai, man nebūtų ką veikti“ Nes aš naudojuosi formule - 50% padeda gydytojas ir vaistai, o 50% žmogus padeda pats sau. (...) Jei aš pakliūčiau į bet kokią ligoninę, tai namuose būtų jovalas. Kol mama buvo gyva, dar galėjau pailsėti, išvažiuoti į gamtą. O žmona atostogauja ligoninėje.

5 – osios šeimos moteris akylai prižiūri, kad jos „pusėje“ alkoholio nebūtų vartojama:

-(5m) O mano bute nei karto nebuvo muštynių visus penkis metus. Tėvo pusėj girtuokliaujama, o mano pusėj ne.

Vienas respondentas, uždavus šį klausimą, iš karto išreiškė nepasitenkinimą dabartine gyvenimo situacija:

-(4v) Jei aš neturėčiau vaikų, išvažiuočiau į užsienį. Kur aš vaikus dėsiu? Vaikų niekur nepadėsi. O anksčiau aš labai gerai gyvenau.

Tai rodo nesugebėjimą iškylančių problemų spręsti čia ir dabar, o norą ieškoti lengvesnio kelio. Būtent šis respondentas užaugo labai gerai apsirūpinusioje šeimoje, nepatyrė gyvenimo sunkumų. Pirmame skyriuje buvo kalbama apie tai, keliant prielaidą, kad gera materialinė padėtis taip pat gali lemti daug įvairių problemų, pvz. savarankiškumo stoką, nesugebėjimą pačiam kovoti su atsirandančiais sunkumais. Žvelgiant iš kitos pusės, Kuzmickas B. (2001) teigia, kad laimė labiau priklauso nuo subjektyvių savybių. Kaip tik dėl to, esant

panašioms sąlygoms, vieni žmonės jaučiasi geriau, kiti – blogiau, nes skirtingai į tuos pačius dalykus reaguoja, skirtingai juos supranta ir vertina.¹ Skirtingas vertinimas sąlygotas geresnių augimo sąlygų, turtingesnės padėties visuomenėje turėjimu. Gal todėl jam dabartinė padėtis labiau kontrastuoja su buvusia padėtimi?

Nagrinėjant respondentų atsakymus nerasta sąsajos tarp neišsipildžiusių praeities lūkesčių ir dabarties lūkesčių. Kalbant apie dabarties lūkesčius, atsakymai, kaip galvoja gyvens po 10 metų, pasiskirtė į 2 grupes: optimistinius ir pesimistinius. Pesimistiniai:

-(1v) Tokioj valstybėj sunku prognozuot. Baisu prognozuot, nes šiandien viskas taip nestabilu ir taip greitai viskas gali persiverst. Šiaip tai aišku norisi, norisi turėt atskirą būstą, gerą algą gaut, gerą darbą turėt. Bet galimybių nėra, sunku jas praplėst. O jeigu esi pririštas dar be to prie šeimos. O jei jų ieškot už borto, užsienyje taip sakant, irgi yra trūkumų. Aišku, jei būtų laisvos rankos gal pultum ten. Tuo labiau, kad yra tokių žmonių iš pažįstamų pusės, važinėja, dirba.

-(2m) Taip pat. Ligoninė namai, ligoninė namai. (...) Mama nori parduoti šį namą, kad mums būtų lengviau nekūrenti pečiaus žiemą. Iš kur paimsi pinigų remontui?

-(2v) Mano planai dabar nesiekia ilgiau kaip pusę metų. Norėčiau, kad vaikas atsikratytų tų draugų. Ko jau ko, o narkotikų... Jis pats prisipažino, kad 2 kartus rūkė. Aš gyvenime neragavęs.

-(3m) Aš galvoju, kad gyvensim blogiau, dar blogiau, ir tų 93 litų net nebus. (...) Dabar, kai vyras miršta aš negaliu taip toli galvoti. Jam tik 30 metų.

-(4v) Aš net nežinau, kaip aš rytoj gyvensiu, o Jūs klausiat po 10 metų.

-(6m) Aš gal nedagyvensiu. Kažkaip mano sveikata šlubuoja. Nedavalgiusi, pirmoj eilėj. Antroj eilėj – vaikai, trečioj eilėj – nervai. O čia viskas eina į krūvą. Vyras numirė. (...) Tėvas mirė prieš pusantro mėnesio. Kretingoj gyveno. Su motina buvo išsiskyrę. Bėdos po vieną nebūna, visos eina kūčioj.

-(7v) Aš tai tiek negyvensiu, negalvoju nieko.

-(8m) Nežinau, tikrai negaliu pasakyti. Man dabar sunku labai. Gal ir pati kažkur kalta. Nežinau.

Optimistiniai:

-(4m) Gyvenimas bus tikrai geresnis, nes turbūt gyvensime ne čia.

-(5m) Jei atvirai, tai galvojam statyti namą, toje tėvų žemėje. Parduoti butą, kurį gausim, parduoti dar vyro močiutės butą ir pasistatyti namą. Tada ir išsilaikyti būtų lengviau. Močiutė dar gyvena tame bute, bet po jos mirties butas užrašytas mano vyrui.

-(7m) Aš tai gyvensiu. Manau geriau. Remontas bus padarytas... Bus geriau.

Kaip jau minėta, šiame tyrime respondentų ateities lūkesčiai nepriklauso nuo praeities lūkesčių, tačiau pastebėta, kad pesimistiškiau į ateitį žiūri tie respondentai, kurie šiuo metu yra sunkesnėje padėtyje. Galime teigti, kad ateities lūkesčiai priklauso nuo patiriamos atskirties laipsnio. Kitaip sakant, jei nemato galimybių pakeisti savo situaciją, tai ir neturi didelių vilčių ateičiai.

¹ Kuzmickas B. Laimė, asmenybė, vertybės. – Vilnius: Lietuvos Teisės Universitetas, 2001. P. 83.

Norint sužinoti, kokie būtų respondentų norai, jei jie nejaustų savo situacijos beviltiškumo, buvo užduotas alegorinis klausimas, ko prašytų, jeigu netikėtai ištrauktų auksinę žuvelę. Tik vienas vyriškis teigė, kad norėtų pinigų:

-(4v) Pasaka visa tai. Pas mane nėra fantazijos. Nėra žuvyčių. Nesąmonė, visiems reikia pinigų.

Būtent šio vyriškio vaikystė buvo pilnai materialiai aprūpinta, jo teigimu „ir ikros, ir lašišos mums netrūkdavo“. Matomai, įpratęs gyventi geriau, jis itin jaučia geresnio gyvenimo poreikį.

Kiti pabrėžė nematerialius dalykus.

Pvz.: Dažnai kartojasi poreikis būti sveikam. Matomai, sveikata yra aktuali problema rizikos šeimoms. Manome, kad rizikos situacija sąlygoja didesnes sveikatos problemas (pvz. krizinė situacija, alkoholizmas ar narkotikų vartojimas), o patiriama socialinė atskirtis – sunkesnę sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumą. Tą ryškiai iliustruos 4 skyriuje pateiktas 3 - os šeimos atvejis. Kad prašytų sveikatos, pabrėžė net septyni respondentai (žr. interviu: 2m, 2v, 3m, 4m, 7v, 7m, 8m pasisakymus). Kai kurie respondentai ir nurodo, kodėl prašytų būtent sveikatos.

-(2v) Sveikatos, o visa kita savo rankomis galima pasiekti.

-(4m) Mano norai, tai būtų tokie: kad aš sveika būčiau, kad mano vaikai būtų sveiki ir, kad badu nemirčiau. O pinigai tai užgyvenami. Ne piniguose laimė. Svarbiausia sveikata.

Minėtuose pavyzdžiuose respondentai sveikatos poreikį pateikia, kaip didžiausią vertybę, nuo kurios priklauso visos kitos vertybės, tame tarpe ir materialinė gerovė. Šių citatų autoriai yra skaudžiai susidūrę su šia problema, nes 2 - osios šeimos abu nariai serga sunkia depresijos forma, 4 - osios šeimos moters vyras ir brolis mirė nuo alkoholizmo (žr. 2 ir 4 interviu) ir t.t.

Meilės poreikis tiesiogiai išreikštas dviejuose atsakymuose:

-(7v) Aš? Meilės. Kiek nori meilės vis tiek negana.

-(2m) (...) Meilės šeimoj. (...)

Idomu tai, kad būtent šios poros interviu metu ne kartą pabrėžė, kad myli vienas kitą, kad jų santykiai labai geri (žr 2 ir 7 interviu). 2 - osios šeimos moteris teigė, kad jos santykiai su motina šalti, kad augant jai trūko motinos meilės ir dėmesio, tėvas buvo palikęs šeimą. Ir 7-osios šeimos vyriškiui itin trūko meilės savo šeimoje, kurioje jis augo, be to nesėkmingai susiklostė gyvenimas pirmoje santuokoje, kur jo žmona susirado kitą, o jį išvarė. Gal būt tik dabar susiklostė šilti santykiai ir padėjo išreikšti artumo poreikį?

Interviu metu išryškėjo, kad vaikai yra svarbūs rizikos šeimoms. Joms svarbu jų turėti, bet dėl socialinių įgūdžių stokos jos susiduria su įvairiomis auklėjimosi problemomis. Moteris, kuriai apribotos motinystės teisės ir net trys vaikai gyvena globos namuose įvardina savo didžiausią troškimą:

-(6m) Vaikų. Pirmoj eilėj.

Rūpinimasis savo vaikais ir sunki materialinė padėtis išryškėja ir kitų respondentų troškimuose, kas liudija, kad šios šeimos tikrai yra rizikos situacijoje.

- (4m) Kad mano vaikai būtų sveiki ir, kad badu nemirčiau.
- (8m) Kad vaikams lengviau būtų, kad gyventi būtų kur. Ir kad visi sveiki būtų. (*Apsiverkė*)
- (3m) (...) Ir vaikams valgyt daug.

Geresnio gyvenimo poreikis jaučiamas daugelio respondentų pasisakymų:

- (3m) Kad man remontą padarytų, kad man gerą darbą rastų.
- (2m) Kad netrūktų finansų juos (suprask paveikslus) įrėminti.
- (7m) Remontą, tualetą, kad padarytų. (Ilgai galvoja)
- (4m) Aš tai dar norėčiau grąžinti sovietinius laikus. Sovietiniais laikais visiems užteko. Ir darbininkams ir kitiems – visiems užteko, ir visi gyveno kaip karaliai.

Kiti respondentai, nors ir pabrėžia nematerialius dalykus, tačiau prašymuose auksinei žuvelei daugiau ar mažiau paliečia pinigų temą:

- (2m) Lėšų trūksta. Pinigų prašyčiau, bet ne per daug.
- (3m) Pinigų man tikrai nereikia. Ką su pinigais daryt?
- (4m) O pinigai tai užgyvenami, (...).
- (5m) Gal pinigų? Tikrai nežinau.

Galima pastebėti, kad atsakymai labai panašūs. Be to, reikia nepamiršti, kad tiesiai klausta apie pinigus nebuvo. Klausimas buvo, ko prašytų auksinės žuvėlės. Vadinas, respondentai apie pinigus galėjo ir nekalbėti. Todėl galime daryti išvadą, kad tema pinigai vis tik yra aktuali, pinigų poreikis akivaizdus, nes visos šeimos sunkiai verčiasi. Gečienė I (2000) pateikia R. Ingleharto nustatytą teigiamą koreliaciją tarp ekonominės gerovės ir pasitenkinimu gyvenimu.¹ Įdomu tai, kad daugelis respondentų teigia, kad nenorėtų gauti daug pinigų ir net bando paaiškinti kodėl:

- (2m) Pinigai gadina žmones. Žmogus, kai turi daug pinigų, nežino, kur juos dėti ir tai jau yra problemų.
- (3m) Va, kaimynai, 80 tūkstančių pragėrė ir pas mane valgyt ateidavo. Nusipirko tik DVD ir televizorių.
- (4m). Ne piniguose laimė.
- (5m) Aš net, kai turiu daugiau pinigų išlaidoms negu man reikia, man tikrai labai sunku apsispręsti. Kai turi mažiau pinigų, tu žinai - tau reikia šito, šito ir šito. Eini ir perki.

Iš ką tik pateiktų atsakymų pavyzdžių matyti, kad tirtų šeimų pinigų poreikis nėra didelis. Manytume, kad respondentai realiai vertindami situaciją supranta, kad didelių pinigų srautų suvaldyti pajėgūs nebūtų.

Įdomus filosofinis vieno vyriškio atsakymas:

- (1v) Neprašysi juk nei milijonų, nei milijardų, kas tu toks esi. Šiaip aš myliu šią žemę, paprašyčiau, kad gyvenimas būtų sviestu pateptas. Tarkim taip paprastai, tai užtektų, švelniai tariant, tris kartus geresnio gyvenimo lygio. Bet ne man vienam, o visiems. Juk jei man vienam bus geriau, tai atsiras, kas pavydės ir mane nurungs.

¹ Gečienė I. Gyvenimo kokybė Lietuvoje 1990 ir 1999 metais. – Kultūrologija. Straipsnių rinkinys, 6 tomas KMI, Vilnius: Gervelė, 2000. P. 281.

Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad noras labai altruistiškas. Tačiau žodžiai „juk, jei man vienam bus geriau, tai atsiras, kas pavydės ir mane nurungs“ suteikia visai kitokią prasmę ir kelia savęs vertinimo problemą.

Gečienė I. (2000) teigia, kad apibendrinamosios subjektyvios vertybinės orientacijos dažniausiai nagrinėjamos remiantis bendru laimės pojūčiu ir / ar pasitenkinimu savo gyvenimu apskritai.¹ Todėl dar vienas klausimas iš anksto numatytų temų sąrašė buvo toks: Kas yra laimė? Toks klausimas buvo formuluojamas su tikslu, kad pats tiriamasis įvardintų tą būseną, kurią jis vadina laime. O mums tai galimybė pažvelgti į laimės suvokimą per respondentų poreikių prizmę.

2 - osios šeimos moteris su žodžiu „laimė“ sieja siekiamybę, to, ko šiuo metu labai trūksta. Per laimės būsenos apibūdinimą ji išreiškia pagalbos, auklėjant paauglį, kuris jau linksta į priklausomybes, poreikį:

-(2m) Man laimė – tai ramybė, kad vaikas eitų geru keliu, kad jokiais būdais nenorėtų, kad už jį būtų kažkas daroma, kad pats imtųsi iniciatyvos, kad kažką darytų namuose, o ne kaip matėte, prisigėrė ir nuėjo miegoti.(...)

7 - oji šeima tyrimo metu daug kalbėjo apie gerus tarpusavio santykius, tai ir atsakydami į šį klausimą, atvirai džiaugėsi vienas kitu:

-(7v) Toks klausimas netikėtas. Nu, kas laimė nežinau. Vienas kitą kai myli. Gamton eini už parankės pasiėmęs. Aš tai skaitau, kad laimė.

-(7m) Aš tai esu laiminga su juo būdama, nes jaučiu jo atramą. Visur mes abudu, jei susibaram, kitą minutę susitaikom.

Toliau sekantys atsakymai šiek tiek abstraktesni, tačiau potekstėje jaučiamas geresnio (aprūpinimo prasme) gyvenimo poreikis:

-(4m) Kad visi sveiki būtų, niekas nemirtų. O tam reikia gerai maitintis.

-(2v) Čia tas pats, kas yra laikas. Kai manęs neklausia, aš žinau, kai paklausia... Bestudijuojant psichiatriją, tokių klausimų neužduoda, tai tokios sąvokos... Vieniems pinigai suteikia vergovę, o menininkams pinigai suteikia laisvę. Ta laisvė gal ir yra laimė.

Šiame 2 - osios šeimos vyriškio atsakyme galime išvelgti saviraiškos poreikį: „menininkams pinigai suteikia laisvę, ta laisvė gal ir yra laimė”

2 - osios šeimos moteris, dailininkė aiškiai išreiškia saviraiškos poreikį:

-(2m) Kad mano darbai būtų reikalingi. (...)Aš laiminga buvau, kai turėjau savo teatrą.

Maslow A. poreikių piramidėje šis poreikis yra net penkto lygio. Abu sutuoktiniai yra baigę aukštuosius mokslus, abu menininkai, abu pripažinti neįgaliaisiais, abu susirgo sunkia depresijos forma būdami pilnamečiai, patyrę daug psichologinių traumų. Šios šeimos materialinė padėtis sunki, fiziologiniai poreikiai nėra patenkinti. Saugumo poreikis taip pat.

¹ Gečienė I. Gyvenimo kokybė Lietuvoje 1990 ir 1999 metais. – Kultūrologija. Straipsnių rinkinys, 6 tomas KMI, Vilnius: Gervėlė, 2000. P. 279.

Šeima nemoka tvarkytis nei buityje (padeda Pagalbos namuose darbuotoja), nei auklėjant 14 – os metų sūnų (nelanko mokyklos, pradėjo išgėrinėti, įkliuvo vartodamas narkotikus, susidraugavo su nusikalstama rajono grupuote). O aukštesnieji poreikiai yra aiškiai išreikšti, tiek trečio lygio – meilės poreikis, tiek ketvirto lygio pagarbos, pripažinimo poreikis, ir, kaip ką tik parodėme, penkto lygio – saviraiškos poreikis. Tai lyg ir prieštarautų Maslow A. poreikių teorijai, kuri teigia, kad aukštesnieji poreikiai kyla tik patenkinus žemesnius, tačiau menininkų pasaulyje tokios išimtys sutinkamos.

Jeigu panagrinėtume 5 – ios šeimos atvejį, čia, atvirkščiai nerastume nukrypimų nuo Maslow A. poreikių teorijos:

-(5m) Visi tada žiūri, kad esame jauna šeima. Draugai, su kuriais senai matėmės, klausia, ar jis tikras vaiko tėvas, o aš tada išdidžiai sakau „taip“.

Nors aukščiau cituotą atsakymą galėtume priskirti ketvirto lygio - pagarbos, pripažinimo poreikiui, tačiau šiuo metu šeimos materialinė padėtis yra susinormalizavusi: vyras dirba, moteris lanko kursus, vaikas lanko nemokamą vaikų darželį, nevartoja alkoholio, šeima iškeldinama į kitą būstą, saugumo poreikis šiuo metu patenkintas, tiek socialinių garantijų prasme, tiek tvirtu socialinių ryšių tinklu, meilės, artimų ryšių poreikis šiuo metu patenkintas taip pat. Todėl pripažinimo poreikis yra tikrai savalaikis ir natūralus, juk šeima kilimo stadijoje, intensyviai integracijos procese.

Apžvelgę respondentų laimės apibūdinimus, norėtume paminėti Gečienės I. (2000) tyrimo duomenis, kurie patvirtina Andrewso ir McKennelio (1980) tyrimo duomenis, kad klausimai apie pasitenkinimą gyvenimu ir laimės pojūtį duoda skirtingus rezultatus. Skirtumai atsiskleidžia ir tarp lemiančių šiuos gyvenimo kokybės vertinimus veiksnių. Pasitenkinimo gyvenimu pagrindas – materialinė padėtis, laimės pojūčio – labiau dvasinė.¹ Nors respondentai šių prasmų taip griežtai neatskyrė, tačiau atlikus tyrimą galime teigti, kad rizikos šeimos labiau nepatenkintos savo materialine padėtimi, negu tarpusavio santykiais, todėl galime daryti prielaidą, kad pasitenkinimas gyvenimu irgi būtų mažesnis nei laimės pojūtis.

Norint aiškiau suvokti tiriamųjų pasaulį ir ieškant sąsajų su dabartimi, buvo paprašyta papasakoti ryškiausią atsiminimą. Vieni respondentai pasakojo juos sukrėtusius vaikystės įvykius, kurie paliko ryškų pėdsaką jų gyvenime:

-(2m) Kai man buvo trys metai, aš važiauvau namo iš kaimo, važiauvau pas tėvelį. Kišenėje laikiau cukraus gabaliuką. Man jo labai norėjosi, aš paimu, palaižau ir vėl įdedu į kišenę, tėveliui vežiau. Parvažiuoju namo, mama sako – tėvelis išėjo. Šitą atsimenu, buvo didelė trauma.

-(6m) Va, šitoj mokykloj mokiausi, mes jau su tėvu negyvenom. Atbėgu iš mokyklos ir matau, kaip mano tėtį muša, o mano motina su jobariais sėdi ir sako: „Duok duok“ Tėvas buvo labai kruvinas, aš rėkiau. Paskui mane

¹ Gečienė I. Gyvenimo kokybė Lietuvoje 1990 ir 1999 metais. – Kultūrologija. Straipsnių rinkinys, 6 tomas KMI, Vilnius: Gervėlė, 2000. P. 292.

nuvežė į Vileiką, Gegužės 1 – osios gatvėj. Už tai, kad aš mačiau. Policija. Nu ir viskas, po šito, viskas pas mus. Nu, pas tėvą aš ateidinėjau, tėvas mane iš karto priėmė. Motina neįleisdavo manęs. Aš buvau tik antroj klasėj.

Reikia manyti, kad tokios traumos patirtos vaikystėje atsiliepė užaugus. Abi respondentės pasakojo neturinčios artimo ryšio su motina. Jos buvo labai stipriai nuviltos vaikystėje, gal būt dėl to dabar kyla problemų tenkinant motinystės poreikius. Kuorienė O. (2002) analizuodama kūdikystės ir vaikystės patyrimų įtaką tolimesniam gyvenimui, teigia, kad gyvenimo patirtis iš pasąmonės vienaip ar kitaip veikia mūsų gyvenimą ir mūsų elgesį. Ji išskiria didžiausią įtaką darančius veiksniai:

- neišspręsti kūdikystės ir vaikystės konfliktai,
- stiprūs, jausmus žeidžiantys, žalojantys išgyvenimai.¹

Kuorienė O. (2002) savo knygoje remiasi austrų etnologu Lorensu K., kuris ankstyviausiuosius žmogaus išpūdžius pavadino imprintingu – antspaudu, kadangi jie išlieka visam gyvenimui, virsdami besąlyginiais refleksais.

5 – osios šeimos moters ryškiausias atsiminimas atvirkščiai, labai gražus ir tiesiog identiškas jos laimės suvokimui:

-(5m) Labai gerai pamenu, mano tėvai dar beveik negėrė, tik per šventes išgerdavo. Mes su šeima Kalėdų naktį ėjom prie eglės. Aš sėdėjau tėvui ant kaklo, mama brolių už rankytės vedė. Mažesnio brolio ir sesers dar nebuvo. Tai aš labai labai puikiai pamenu šitą momentą. Nežinau, kodėl būtent jis įstrigo atmintyje.

Vėliau, nors ir graži šeima buvo nepasiekiamas idealas, šis prisiminimas vaizdinio pavidalu įsitvirtino pasąmonėje ir tapo laimės suvokimu bei siektinu idealu. Tvirta, pilna, nenaudojanti alkoholio šeima tapo tikslu, t.y. pagrindiniu poreikiu.

Viena respondentė iš viso atsisakė kalbėti apie vaikystės prisiminimus:

-(8m) Ai, nežinau aš. Žinote, aš nenoriu. Man ir taip sunku gyvenime.

Ji tai pasakė su viskuo nusivylusio žmogaus intonacija, žmogaus pavargusio nuo gyvenimo ir nieko gero nebesitikinčio iš ateities.

4 – osios šeimos moteris papasakojo įvykį, kuriame akcentuojamas kūno grožis:

-(4m) Buvo įvykis, kai aš pasimečiau. Man tada buvo 7 metai. Buvom išėję su broliu ir aš pasiklydau. Atsimenu sėdėjau prie upės netoli tos vietos, kur Adamkus sėdi, ir laukiau kol mane suras. Bijojau, kad manęs nepavogtų, nes aš labai graži buvau.

Interviu metu moteris sunerimsta, kai neatspėjami jos metai. Vadinasi, grožis ir liko vienu svarbiausių dalykų. Skuba teisintis, kad išgėrė, nes šiandien švenčia mirusio tėvo gimtadienį, kad sunki jos buitis. Jos prisiminimas leidžia daryti prielaidą, kad toks vaidmuo jai buvo priskirtas jau nuo vaikystės, todėl poreikis, kad ją laikytų gražia yra toks stiprus. Kuzmickas B. (2001) rašo, kad ne viena save laikanti ir kitų laikoma gražia mergina ar vaikas

¹ Kuorienė O. Narkomanija, alkoholizmas ir kitos nepriklausomybės - bėgimas nuo gyvenimo. – Vilnius: Mokslo aidai, 2002. P. 46.

iš gyvenimo daug tikisi, o lūkesčiams nepasiteisinant, patiria nepasitenkinimą ir nusivylimą. Graži išvaizda buvusi malonių išgyvenimų šaltinis, metams bėgant virsta savo priešybe.¹

3 – osios šeimos moters prisiminimas gražus, ji džiaugiasi, kad buvo mylima ir lepinama:

-(3m) Mama nupirko pirmus juodus džinsus, suknelę. Dar atsimenu stovyklą, ten būdavau kiekvieną vasarą ir mama atveždavo šokoladuką. Mane mylėjo, gal net per daug buvau išlepinta.

Tačiau žinant, kad šeimoje augo 5 vaikai, ir tai, kad respondentei į atmintį įstrigo būtent džinsai, suknelė ir šokoladukas, kad stovykloje būdavo kiekvieną vasarą, ir kad motina pardavė 4 kambarių butą, nes negalėjo išsilaikyti, galime manyti, kad vaikystė nebuvo jau tokia lengva. Išryškėja skirtumas tarp realybės ir kuriamo įvaizdžio. Schneider D. (1981) teigimu, įvaizdžio kūrimas yra vieno asmens (veikėjo) pastangos paveikti kito asmens (objekto) suvokimą apie jį². Pabandėme išsiaiškinti, koks nepatenkintas poreikis išryškėja šioje situacijoje. Suslavičius A. (2006) teigia, kad viešomis situacijomis sustiprėja nesaugumo ir pažeidžiamumo jausmai, todėl skiriama daugiau dėmesio savo išorei ir elgesiui apskritai³. Žinant šios moters situaciją (žr. 3 interviu), nepatenkintu jos saugumo poreikiu neabejojame.

7 – osios šeimos vyriškis papasakojo ryškiausią atsiminimą su patenkinto žmogaus išraiška. Tačiau pats atsiminimas bylojo ką kita:

-(7v) Pas mane buvo diedukas. Atsibudi ryte, yra pusryčiai, gali valgyt, gali nevalgyt, bet iki pietų nieko negausi. Pietūs, pavalgai, gali valgyti, gali nevalgyti, po to vakarienė. Daugiau nieko nebūdavo. Babulka išpylė iš katiliuko vandenį, diedukas jai iš karto subinėn, kam išpylė. Gražu.

Kilo klausimas, kodėl tai respondentui yra gražu. Tačiau interviu metu išryškėjo jo tėvo despotiškumas, be to tėvas nuolat gerdavo. Matyt todėl, senelių gyvenimo būdas kontrastavo su tėvų gyvenimo būdu, ir atrodė gana gražiai. Norisi daryti išvadą, kad respondento vaikystė buvo skurdi, daugelis poreikių nepatenkinama, todėl formavosi iškreiptas pasaulio vaizdas. Tą patvirtina ir mokslininkės Woititz J.G. (1999) ilgametės studijos. Stebėdama vaikus, kurie augo priklausomose nuo alkoholio šeimose, taip pat ir suaugusius iš tokių šeimų, ji pastebėjo, kad „suaugę alkoholikų vaikai“ tiesiog nesupranta, kas yra normalu. Woititz G.J. teigimu, tai, kad jie užaugo alkoholikų šeimose, reiškė, jog vaikystėje juos supo tokia aplinka, kai jie negalėjo susigaudyti, kas gerai, o kas blogai.⁴

Valickas G. (1997) išskiria tokias nepalankias identifikacijos funkcionavimo sąlygas:

- kai šeimoje nėra identifikacijos objekto (pvz.: tėvo arba motinos),

¹ Kuzmickas B. Laimė, asmenybė, vertybės. – Vilnius: Lietuvos Teisės Universitetas, 2001. P. 44.

² Suslavičius A. Socialinė psichologija. – Vilnius: Vilniaus universitetas, 2006. P. 29.

³Ten pat. P. 30.

⁴Woititz J.G. Suaugę alkoholikų vaikai. – Kaunas: Dargenis, 1999. P.42-47.

- kai artimiausioje aplinkoje (pvz.: šeimoje ar bendraamžių grupėje) dominuoja netinkami (asocialūs) identifikacijos objektai,

- kai aplinkiniai akcentuoja neigiamus asmenybės poelgius bei savybes, išskiria ir priešpriešina ją prosocialiai aplinkai, taip priversdami kai kuriuos vaikus ir paauglius identifikuotis su asocialiais vaidmenimis.¹

Beveik visų respondentų vaikystės praeityje galime išvelgti jei ne visus tris išvardintus kriterijus, tai du ar vieną tikrai.

Galime teigti, kad interviu numatytos klausimų temos padėjo atskleisti respondentų poreikius. Be ankstesniuose skyriuose atskleistų poreikių (fiziologinių, saugumo, meilės, bendravimo, pagalbos auginant vaikus ir kt) išryškėjo aukštesnieji poreikiai - pagarbos ir saviraiškos. Socialiniai darbuotojai, dirbantys su rizikos šeima, turėtų bandyti remtis stipriosiomis konkrečios šeimos pusėmis, stengtis suteikti šeimai „šansą“ atsitiesti.

Respondentų prisiminimai liudija jau vaikystėje jų šeimas palietusias problemas. Todėl reikia paminėti, kad šiuolaikinė šeimos teorija remiasi dviem teorinėmis prielaidomis:

1) Tėvų šeima suformuoja tokį socialinio žinojimo būdą, kuris daro įtaką individo ir jo šeimos vystymosi trajektorijoms.

2) Tėvų šeimos įtaka išlieka biografijoje, nepaisant vėlesnių individo ryšių su tėvų šeima.²

2.2.4. Rizikos šeimų savęs vertinimas, teigiamo įvaizdžio formavimas ir socialinės paramos prieinamumas šioms šeimoms

Norėdami geriau suvokti respondentų poreikius, bandysime pažvelgti, kaip jie jaučiasi jų pačių vertinimu. Socialinių tyrimų instituto išleistoje monografijoje Lietuvos socialinė struktūra pažymima, kad svarbiausia ne ką nors priskirti kokiai nors klasei ar sluoksniui, o kiekvieno žmogaus saviidentifikacija, t.y. tapatinimasis su tam tikra socialine pozicija.³ Šio tikslo prieš imant interviu nebuvo, tokia mintis kilo jau po interviu, kai pokalbių metu išryškėjo panaši tema. Pvz.: praeitam skyriuje buvo kalbėta apie išryškėjusį skirtumą tarp realybės ir kuriamo įvaizdžio. Yra įvairių teorijų apie savojo aš formavimąsi. H. Cooley'o požiūriu asmuo atsiranda tiesiogiai sąveikaudamas su kitais asmenimis, nes savęs įsisąmoninimas ar savęs žinojimas yra idėjų, kurias turi apie jį kiti asmenys atspindys jo sąmonėje. Todėl asmuo negali turėti savęs suvokimo prasmės be santykio su *tu*, *jis* arba *jie*, nes asmuo tik kito individo

¹ Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. – Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997. P. 169.

² Maslauskaitė A. Meilė ir santuoka pokyčių Lietuvoje. – Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2004. P. 43.

³ Matulionis A. V., Kasperavičienė V., Kocai E. Ir kt. Lietuvos socialinė struktūra. – Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2005. P. 20.

mąstyme gali įsivaizduoti tam tikras mintis apie save, savo elgesį, savo tikslus, savo poelgius, charakterį ir t.t.¹ Pagrindinis G. Meado analizės objektas yra save patį suvokiantis *aš* bei šiame santykiyje su savimi atspindinti socialinio elgesio logika.² Eriksonas E. (2003) identitetą/tapatumą apibūdina paauglystėje ir ankstyvojoje jaunystėje vykstančia savasties raida.³ Tuo metu vykstančią žmogaus identiteto paiešką Eriksonas įvardija siekiais atsakyti į klausimus „kas aš esu“ ir „kuo būsiu“. Jis teigė, kad jaunas žmogus yra vientisas, jeigu suvokia stiprėjantį ryšį tarp to, koks jis atėjo iš vaikystės, tarp to, kaip jis suvokia pats save, ir to, ką, jo nuomone, jame mato ir iš jo tikisi kiti žmonės.⁴ Kad atskirtį galima patirti per pačius artimiausius žmones, jeigu stigmatizuoja pati tėvų šeima, liudija šie respondentės žodžiai:

-(5m) Vyro tėvai gyvena gerai, jie turi nuosavą namą, bet tuo momentu jie labai nenorėjo vaiko, labai prieštaravo.

Nagrinėjant respondentų tarpasmeninius santykius išaiškėjo, kad jų socialinis tinklas yra skurdus. Suslavičius A. (2000) teigė, kad jau vien buvimas grupės nariu patenkina žmogaus priklausomumo, savosios vertės pajutimo poreikius.⁵ Iš respondentų posakių matyti, kad savęs vertinimai tikrai nėra aukšti:

-(1v) Turi vidurinio sluoksnio ribą, kurios peržengti negali.

-(4m) O dabar kas mes? Vargetos. Anglijoje tokių kaip mes ištisi rajonai. Žemiausia rasė.

Šias respondentų mintis paaiškina ir viena iš pagrindinių skurdo aiškinimo koncepcijų, kuri dar vadinama „skurdo kultūra“ ar „priklausomybės kultūra“. Ji teigia, kad vargšai patys atsakingi už savo nepriteklus. Neturėdami įgūdžių, stokodami motyvacijos ar būdami morališkai silpni, vargšai nepajėgia patirti sėkmės visuomenėje. Kai kurie, užuot patys sau padėję, tampa priklausomi nuo pagalbos iš išorės, pvz., socialinės paramos.⁶ Pagal Sullivaną H. S., žmogus nuolat dinamiškai susijęs su aplinka. Žmonės yra skirtingi todėl, kad patirtį įgyja skirtingoje aplinkoje. Kultūra, kurioje žmogus užauga, didžiąja dalimi lemia jo galimybes (ar tų galimybių nebuvimą).⁷ Taigi, tokiems žmonėms ir reikia socialinės paramos, dažnai ir patys jos ieško.

Tačiau tyrimas parodė, kad respondentai, ieškodami socialinės paramos, patiria net ignoravimą, atmetimą:

-(2m) Kas nesirgęs depresija, tas nežino, kas tai yra. Bandžiau ir pas psichoterapeutus vaikščioti. Sakau „mano gyvenimas sunkus“, o jis: „sunkus, tai paverkit“.

Taip yra dėl to, kad, kaip teigė mokslininkai Coleman J. (1986), Crockey E. (1968), Goffman E. (1963), Price J. (1995), visuomenės nariai nenoriai bendrauja su stigmatizuotomis

¹ Leonavičius V., Norkus Z., Tereškinas A. Sociologijos teorijos. – Kaunas: Vytauto Didžiojo Universitetas, 2005. P. 121.

² Ten pat. P. 128 – 129.

³ Lemme B.H. Suaugusiojo raida. – Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2003. P. 115.

⁴ Ten pat. P. 116

⁵ Ten pat. P. 73.

⁶ Giddens A. Sociologija. – Kaunas: Morkūnas ir Ko, 2005. P. 322.

⁷ Furst M. Psichologija. – Vilnius; Lumen, 1998. P. 281.

grupėmis (šiuo atveju su rizikos šeimų kategorijai priskirtomis šeimomis), atstumia jas. Žmonės linkę negatyviai, stereotipiškai apibūdinti stigmatizuotuosius, atmesti ar blogai su jais elgtis¹. „Priklijuojant“ etiketę, adresuojama tam tikra ekspektacija, t.y. iš jų laukiama tam tikro elgesio. Sudarius tam palankias sąlygas, sulaukiamas ir tikėtinas elgesys, visuomenės nuomonė pasitvirtina, o individas jau ir pats ima elgtis taip, kaip iš jo buvo laukta. Tai, savo ruožtu, formuoja neigiamą nuostatą ir žmogus praranda viltį krizinėje situacijoje paramą gauti. Tai patvirtina toliau sekanti tos pačios moters frazė:

-(2m) (...) Visi tik paveikslų nori, o padėti... Jie tik sėdi darbo vietoje ir vaidina.

Šiai moteriai nuo depresijos kyla net suicidinės mintys, bet ji išmoko su tuo pati susitvarkyti:

-(2m) Vieną kartą jau buvau reanimacijoje. Jis išėjo cigarečių, o aš likau verkianti, šoko būsenoje ir prisigėriau vaistų, 20 tablečių. Tai buvo prieš keturis metus. Dabar, kai aš pradėdau galvoti, kad galiu pakelti prieš save ranką, pati nueinu ir atsigulu į stacionarą. Vyrai ta pati diagnozė, bet jis gelbėjasi kompiuteriais, gali skaityti knygas, jam lengviau.

Durkheimio E. nuomone, mes esame apsaugoti nuo savižudybės tik tiek, kiek esame socializuoti.² Šios moters bendravimo ryšiai silpni, ji bando įveikti šią negandą pati ieškodama pagalbos. Ir ne bet kokios, o realios, nes psichologinės pagalbos, jei ja tikėsime, ji negavo (žr. citatą aukščiau).

Respondentai patiria socialinę atskirtį ne tik dėl visuomenės jiems iš anksto priklijuotos etiketės, dėl siauro socialinio tinklo, bet ir menkai išvystytos socialinės paramos organizavimo. Rook A. (1984) teigė, kad nevykusi socialinė parama gali lemti neigiamą socialinę patirtį ir skatinti vengti tolimesnės pagalbos.³

-(3m) Mane pakvietė į nuvadą. Aš nuėjau su vaiku, iš ryto biškį pachmielą padariusi buvau, o jis pradėjo mane tampyti, kaip prostitutę kokią. (...) Mane jis gali va taip tampyt, nes kamerų čia nėra.

-(6m) Atvažiavo tokia stora ponija, atvežė busiką, autobusiuką tokį, ir visus sutalpino. (...) (Verkia) Vieną, o čia tris. Ką ji vaikų neturi, kad pas ją motinystės jausmo nėra? (...) Bet nematau tikslo – jie man jų neatiduos.

Verčia susimąstyti moters pasakojimas, kaip ligoninė nepriėmė jos insultą patyrusio vyro:

-(3m) O vyras po to insulto dar namie visą savaitę išgulėjo. Iškviečiam greitąją, nuveža į ligoninę, o ten nepriima, liepia su taxi namo vežtis. Ir kiek kartų taip. Aš sakau, kad jam blogai, o jie sako „Jūs psichiatrą jam iškvieskit“. Klidėjo jis jau. Jam buvo paralyžuota kairė pusė. O kai atvažiavo paskutinė moteriškė, pasakė – insultas. (...) Nualpo jis virtuvėj bendroj, o po to pamažiukais buvo tas blogėjimas. Jis jau nebegalėjo suprast, ką aš kalbu, gal todėl jie tą psichiatrą norėjo. Aš jau maitinau su šaukštuku, jau naktį apsimyžo, jau nejautė, bandė eiti, bet kliuvo ir griuvo.

¹ Suslavičius A. Socialinė psichologija. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006. P. 109.

² Kuzmickas B. Laimė, asmenybė, vertybės. – Vilnius: Lietuvos Teisės Universitetas, 2001. P. 118.

³ Suslavičius A. Paremiamoji psichologija. – Kaunas: Šviesa, 2000. P. 77.

Šiuo atveju kalbame apie formalią paramos sistemą, apie valstybės institucijas, kurių tikslas padėti žmonėms arba, kitaip sakant, tenkinti visų visuomenės narių teisėtus poreikius. Ir Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 1 straipsnis byloja, kad „Visi žmonės gimsta laisvi ir lygūs savo orumu ir teisėmis.“ O šios deklaracijos 2 straipsnis papildo, kad „Kiekvienas žmogus gali naudotis visomis teisėmis ir laisvėmis, paskelbtomis šioje deklaracijoje, be jokių skirtumų, tokių kaip rasė, odos spalva, lytis, kalba, religija, politiniai ar kitokie įsitikinimai, nacionalinė ar socialinė kilmė, turtinė, jo gimimo ar kokia nors kitokia padėtis.“¹ Pagrįstai kyla abejonės, ar specialistai atlikdami savo darbą nepamiršta minėtų nuostatų?

Nusivylimą socialinę pagalbą teikiančioms institucijoms patyrusi respondentė, teigė:

-(8m) Dabar man lengviau. Kur jūs visi buvot, kai man tikrai reikėjo pagalbos. Kodėl tada niekas neatvažiavo pas mane ir nepaklausė, kaip aš gyvenu.

Pažiūrėkime kur ir kaip respondentai ieško pagalbos. Juk ne visi gali būti tokie stiprūs, kaip šis vyriškis:

-(1v) Mano tai toks charakteris, aš nelinkęs nieko iš nieko prašyt. Nebent, kai spaudžia labai. Bet net ir skolintis nemėgstu, nes reikia atidavinėti. Tenka, žinoma, bet aš mėgstu iš visokių sunkumų išsikeberioti pats. Užsispyręs esu. Jei neturiu darbo, tai ieškau nors ir laikino pajamų šaltinio.

Realiai pagalbai išsikovoti žmogus turi būti pakankamai stiprus:

-(4m) Šitą butą davė Zuokas. Po pusantrų metų. Šitam vaikui jau buvo 4 mėnesiai. Išsimušiau. Tuo metu gyvenom pas sugyventinį sode, bet šalta buvo jau, ruduo. Paėmiau vaiką, nuėjau į priimamąjį pas Zuoką. Neįleido manęs, norėjo su manim muštis, tada aš sakau: „imkit prašom ir auginkit vaiką patys, aš išeinu, kur aš jį žiemą dėsiu, paskui pasakysit, kaip jis auga“. Sako man, eikit į antrą aukštą rakto pasiimt.

Jei žmogus nėra stiprus, jis nei pats kovoja dėl savo gerovės, nei pagalbos ieško. Renkasi paprasčiausią kelią:

-(6m) Tfu tfu tfu, dar neturėjau tokios didelės bėdos. Kai mirė vyras, kai vaikus paėmė, aš nusigėriau, iškart sakau. Ką turėjau, viską pragėriau.

Ši respondentė iš nieko nesitiki jokios paramos. Sarasono I. Ir Pirso J. (1968) nuomone, suvokiama parama atspindi apibendrintą jausmą, kad esi emociškai priimtas. Tokio jausmo šaknys – prieraišumo potyriai ankstyvojoje vaikystėje. Jei tie potyriai teigiami, plėtojasi palankaus ir paremiančio pasaulio bei savęs paties, kaip vertybių ir pagarbos, suvokimas.² Šios respondentės vaikystė prabėgo tarp girtaujančių žmonių, ji anksti pradėjo uždarbiauti, nes namuose nebūdavo, ką valgyti, maža būdama jau mokėjo nuraminti įsisiautėjusį tėvą, nuo 2 klasės patyrė motinos atstūmimą (žr. 6 interviu), vadinasi kitiems stengdamasi būti ramsčiu, pati negavo palaikymo, todėl nesusiformavo paremiančio pasaulio suvokimas.

¹ Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. // Valstybės žinios. 2006. Nr.68-2497.

² Suslavičius A. Paremiamoji psichologija. – Kaunas: Šviesa, 2000. P. 74.

Ugdyti jaunąją kartą yra prioritetas mūsų valstybės uždavinys. Tačiau nesugebantys spręsti vaikų problemų tėvai jaučiasi palikti likimo valiai. Jų teigimu, niekas, tik jie patys gali sau padėti. Net ir bandantys ieškoti formalios pagalbos, jos negauna:

-(2m) Pati nežinau nei kaip su juo tvarkytis, buvau mokyklon nuėjus, pasišnekėjau su auklėtoja, dabar auklėtoja į skambučius neatsako. Aš tik noriu paklausti, ar jis lanko mokyklą, o nueiti nėra tiek sveikatos.

7 – oji šeima, susidūrusi su 16 – metų išgėrinėjimu, pati savo jėgomis bando spręsti problemą, ir taip kaip ją supranta:

-(7m) Vakar girta buvo. Aš paklausiau, kur ji prisigėrė, pasakė kur. Sakau, būk maloni – eik miegoti. Nupirkau mineralinį, sakau eik miegoti.

8 – osios šeimos moteris pasakoja nebepajėgianti priversti vaikų lankyti mokyklos, kurie, kaip ji sako: „Ką aš žinau, gal ir vartoja narkotikus, bet nemačiau“. Bet pagalbos neieško, nelaukia ir nesitiki, tik beviltiškai dejuoja:

-(8m) Nežinau nei kuo padėti, nei ką daryti.

Tarnybos, dirbančioms su vaikais, su šeima, reikėtų skirti daugiau dėmesio tik užfiksavus tokius faktus, neleisti problemoms gilėti. Problemoms išsisknijus, intervencinis darbas gali ir nebūti vaisingas, todėl būtinas prevencinis darbas su šeima, jei joje yra pastebima rizika. (Šiuo konkrečiu atveju tėvų alkoholizmas)

Šiuo metu egzistuoja tokia situacija, kad rizikos šeimos kreipiasi nebent materialinės socialinės paramos.

-(4m) Iš soc. rūpybos gavom IKI kortelę, bet kažkodėl pinigų nebeperveda. Seniūnijoje dabar duoda makaronų ir ryžių. Štai ir viskas.

-(6m) Vos išprašiau maisto talonus. (...) Va mokyklinių prekių man vaikui reikia. Tai už 50- ies litų kuponą ji nupirko striukę jam, sąsiuvinį bloką, pieštuką ilgą, liniuotą ir skriestuvą. Kam man ta striukė už 50 litų. Aš į labdarą nueinu ir nemokamai gaunu. O mokyklinių priemonių labdaroj negausi. Sąsiuvinį reikia, pratybų.

-(8m) Kažkuriose seniūnijose yra tokie maisto talonai. Aš nė karto tokių negavau, pas mus turbūt nėra. (...) Nieko aš dabar nebegaunu, pavargau ir vaikščioti ten.

Kadangi valstybės vykdomos socialinės politikos prioritetinga sritis socialinių paslaugų plėtra, manytume socialiniame darbe su rizikos šeimomis turėtų pradėti rasti įvairesnių paramos formų. Be to, reikia pažymėti, kad visos trys aukščiau cituotos šeimos buvo pasiektos per Socialinės paramos centro Bendruomenės socialinių paslaugų skyrių. Nei viena kita šeima nepasakojo, kad būtų ieškojus tokios paramos. Kiek šeimų žino apie šią paramą sunku spręsti, tačiau bendraujant su 7 –ąja šeima pastebėta, kaip ji nustebo, kad tokia parama egzistuoja. Kad trūksta informacijos iliustruoja ir toks pavyzdys:

-(5m) Žmonėms keista, kai pasakai, kad šito nežinai. Tikrai, tuo momentu, aš nieko nežinojau, kas galėtų pagelbėti. Vėliau man pasakė, kad yra tokios įstaigos. Bet tada aš nieko nežinojau. Aš gyvenau taip, kaip išgalui.

Taip kalba jauna moteris, kuriai jau eilę metų buvo nustatyta globa, ir kurios šeima jau seniai buvo Vaiko teisių tarnybos prižiūrima. Tai rodo valstybinių institucijų informacijos

teikimo stoką arba tarpinstitucinio bendradarbiavimo nebuvimą, kurio dėka ši šeima galėjo būti perduota rūpintis Socialinio paramos centro darbuotojams, nes būtent jie yra formalūs paramos teikėjai. Nei viena iš aštuonių šeimų neužsiminė apie dienos centrų teikiamas vaikų užimtumo paslaugas. Tai rodo ne tik informacijos trūkumą, bet ir socialinio darbuotojo veiklos sritį, padedant klientui suvokti ir išreikšti savo poreikius. Juk, kaip minėta anksčiau, su vaikų auklėjimo problemomis šeimos susiduria, tad tikėtina, kad gavusios pakankamai informacijos bei suvokusios vaikų užimtumo svarbą, dalį problemų mielai perleistų specialistams.

Kur ieško pagalbos žmogus, kuris net nėra girdėjęs, kad galėtų paramą gauti valstybinėje institucijoje? Ogi:

-(5m) Buvo toks momentas, kad ėjau per kaimynus ir prašiau, kiek kas gali padėti vaikui pieneliui nupirkti. Vienu momentu buvo baisiai sunku. Maistą pirkdavau ir broliams, ir sesei – visiems penkiems.

Artimieji yra ta neformalios pagalbos sistema, kuri yra labiausia prieinama:

-(4m) Kiekviena juk bobutė padeda anūkams. Maisto nuperka, atveža. Ne milijonais juk padeda. Jeigu turėtume milijonierę bobutę, tai gal čia nesėdėtume.

-(7m) Aš iš savo kaimo kai išvažiuoju, tai tėvas kiek turi grietinės, kiaušinių krauna, tik vežkis.

-(5m) Po to anyta padėjo labai.

-(1v) Mama dar dirba, kai sunku su pinigais ir padeda mums.

-(2m) Mama gauna globą už vaiką, tai mums atiduoda tuos pinigus.

-(3m) Atvažiuoja vyro motina, duos man 50 litų per savaitę, o mums tai reikia valgyti.

Net sugyventinio buvusi žmona gali remti:

-(4m) Ji ir mano Lilią prie jūros vežasi, vasarą į užsienį žada pasiimti. Ir mažiukams šmutkių atsiunčia.

Ir draugai:

-(5m) Jeigu aš atidarau šaldytuvą ir matau, kad galiu kepti tik blynus, tada skambinu savo draugei ir sakau „paskolink pora litų“.

Nors ir retai, tačiau pasitaiko ir bendruomeninės paramos formų:

-(3m) Mokyklos direktorius pakvietė ir sako: „Yra reikalas“ Nežinau kaip jie sužinojo, kad pas mane sudegė namas su vaikais, bet davė 2 tūkstančius su kažkiek.

Kalbant apie neformalią paramos sistemą, reikia pažymėti, kad socialinio darbuotojo sėkmingos intervencijos vienas iš metodų yra stiprinti šeimos socialinių ryšių tinklą, skatinti neformalios pagalbos formas (žr. teorinę dalį).

Susimąstyti verčianti jaunosios moters situacija, kuri iš tėvų paveldėjo išiskolinimus už butą. Jai teko dideli išbandymai, kai reikėjo išmaitinti savo seseris ir brolius ir dengti tėvų skolą. O tėvas tuo metu gyveno šalimais ir gėrė toliau:

-(5m) Buvo didelis išiskolinimas už butą, aš negalėjau sumokėti, vyras tuo metu jau buvo armijoje. Tėvai, kol čia gyveno, 10 ar kiek metų, apamai už butą nemokėjo. Elektra 10 000, kitos paslaugos 6 000. Jau išmokėjau. Sumokėdavau po 500 litų į mėnesį ir iš ašarų, kurios likdavo, gyvendavau.

Gera, kad šis alkoholiku vaikas turėjo labai dideles ambicijas gyventi kitaip. Gal dėl to ir išsikapstė iš sunkios padėties. Tačiau ši situacija yra akivaizdžiai neteisinga jauno žmogaus

atžvilgiu ir svarstyti platesniu mastu. Tai rodo socialinės paramos sistemos tobulinimo būtinumą.

Dirbant socialinį darbą su rizikos šeimomis, svarbus nuoseklus pokyčių siekimas. Valickas G. (1997) nagrinėja motyvų poslinkį į tikslą, kai žmogus patiria netiesioginius poveikius. Naujų motyvacinių santykių formavimas vyksta tiksliai tada, kai nauji tikslai (objektai, veiksmai ir pan.) yra siejami su tais, kurie jau turi asmenybei motyvacinę reikšmę ir sukelia jai teigiamas emocinius išgyvenimus. Kai šis dėsniumas yra ignoruojamas, bet koks asmenybės supažindinimas su socialinėmis vertybėmis ir elgesio normomis yra nepakankamai veiksmingas.¹

Apibendrinami galime teigti, kad tyrimas išryškino rizikos šeimoms būdingą žemą savęs vertinimą bei patiriamą visuomenės stigmatizavimą. Stigmatizuoti gali ne tik neformalių ryšių sistema, bet ir formalios pagalbos tinklo darbuotojų elgesys (žr. šiame skyriuje, pateikiamus pavyzdžius). Todėl išskirtume teisės jaustis lygiateisiu visuomenės nariu poreikį, nors respondentų tiesiogiai neįvardintą, tačiau juntamą iš patirtų situacijų vertinimo.

Tyrimas atskleidė formalią nepagalbią rizikos šeimas supančią aplinką, valstybinėse institucijose dirbančių specialistų tolerancijos rizikos grupės asmenims stoką. Todėl pastebėjome, kad suvokiama parama rizikos šeimos remtis negali, respondantai yra praradę tikėjimą, kad sunkioje padėtyje gaus paramą.

Taip pat išryškėjo informavimo svarba. Kaip parodė tyrimas, rizikos šeimos patiria atskirtį, o atskirtis sąlygoja menką informacijos prieinamumą.

Svarbu skatinti neformalios paramos formas, tam skiriant dėmesio rizikos šeimų socialinių ryšių stiprinimui, nes neformali pagalbos sistema yra lengviausiai pasiekiamą ir pirminę pagalbos grandis. Skatinti prevencinio darbo formas ir didinti šio darbo aprėptį, įtraukiant ir tas šeimas, kuriose problemos dar nėra išsisknijusios, siekiant, kad šios šeimos nepatektų į socialinę atskirtį.

¹ Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. – Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997. P. 85.

IŠVADOS

1. Rizikos šeimos patiria skurdą. Tyrimas parodė, kad tose šeimose, kuriose skurdas itin gilus - poreikiai mažesni, bet poreikis materialinei paramai labiau išreikštas. Tiesiogiai ar netiesiogiai respondentai pasako, kad trūksta pinigų, tačiau čia pat pažymi, kad daug pinigų nenorėtų turėti.

2. Išanalizavus interviu ir stebėjimo duomenis atskleista, kad pagalba sprendžiant buities problemas – neišreikštas rizikos šeimų poreikis.

3. Poreikis dirbti yra išreikštas tik tose rizikos šeimose, kurios neturi net minimalių pajamų. Jei gauna nors kiek pinigų įvairiais būdais (uždarbiaudami, gaudami įvairias valstybės išmokas), dirbti nenori, motyvuodami nedideliu darbo užmokesčiu. Darbo, kaip saugumo garanto, beveik visi respondentai nevertina ir apie ateitį negalvoja, bet poreikis įdarbinimo pagalbai – akivaizdus.

4. Daugeliui rizikos šeimų būdinga priklausomybė nuo alkoholio ar kitų psichotropinių medžiagų, o didžiausias veiksnys įtakojantis alkoholizmo vystymąsi – genetinė šeima ir socialinė aplinka. Tyrimas atskleidė, kad daugelis respondentų vaikystėje susidūrė su alkoholio vartojimo problema tėvų šeimose. Šį patyrimą perkėlę į savo šeimas, kartoja tėvų gyvenimo scenarijų. Tačiau išryškėjo ir tai, kad stiprūs išgyvenimai dėl alkoholizmo vaikystėje nulemia ir priešinimąsi tėvų gyvenimo būdui. Galima išskirti nesuvoktą, todėl ir neišreikštą poreikį pagalbai, tvarkantis su alkoholio problema rizikos šeimose, kurios norėtų pokyčių, bet nežino, kaip to siekti.

5. Bendravimo poreikis šeimoje yra patenkinamas, o su tolimesniąja aplinka rizikos šeimos turi siaurą socialinių ryšių tinklą.

5.1. Rizikos šeimoms būdinga kohabitacija, tarpusavio santykiai geri, porose gyvena daugeliu atžvilgiu panašūs žmonės.

5.2. Bendravimo poreikis su tolimesniąja aplinka yra ryškus. Tyrimas atskleidė, kad ryšiai su tėvais yra šalti ar visai nutrūkę. Nėra artimų ryšių su išplėstine šeima. Draugų turėjimas priklauso nuo patiriamos socialinės atskirties gilumo: kuo gilesnė socialinė atskirtis – tuo mažiau pasitikėjimu grįstų ryšių galima nustatyti.

6. Rizikos šeimose kyla problemų auklėjant vaikus.

6.1. Tyrimas atskleidė, kad nors jaunesnio amžiaus vaikai šeimose yra mylimi ir vertinami, trūksta elementarių žinių ir įgūdžių auklėjant vaikus, supratimo, kokios yra tėvų pareigos, todėl vaiko lūkesčius atitinkančių gyvenimo pamokų ir ugdymo paslaugų poreikis akivaizdus.

6.2. Rizikos šeimose augantys paaugliško amžiaus vaikai reikalauja išskirtinio dėmesio. Neturėdami teigiamo pavyzdžio, stokodami rūpinimosi jais, protestuodami, renkasi tėvų gyvenimo kelią (vaikas prisiima pamiršto vaiko ar atpirkimo ožio vaidmenį). Be to, rizikos šeimose pastebėtas reiškinys, kad ir vaikas gali tapti ramsčiu grimztančiai šeimai (vaikas prisiima šeimos herojaus vaidmenį). Tyrimas atskleidė, kad tėvai, nebūdami autoritetu savo vaikams, nesugeba pozityviai jų auklėti bei skatinti teigiamų pokyčių jų elgesyje, rizikos šeimos nepajėgios pačios spręsti paauglių auklėjimo problemų, joms trūksta elementarių vaikų auklėjimo žinių.

7. Tapimą rizikos šeima įtakoja vaikystės įvykiai, tėvų šeima. Patekimą į socialinę riziką užaugus, gali lemti ir įvairūs nepatenkinti poreikiai vaikystėje, taip pat „šiltnamio“ sąlygų sukūrimas.

8. Tyrimas atskleidė, kad kuo gilesnę socialinę atskirtį respondentai patiria, tuo mažiau tikisi iš ateities.

9. Atlikus tyrimą išryškėjo rizikos šeimoms būdinga žema savivertė, kuriai susiformuoti turi įtakos ir valstybinių institucijų darbuotojų stigmatizuojantis elgesys. Be to, išryškėjo skirtumai tarp respondentų gyvenimo realybės ir kuriamo įvaizdžio. Tyrimo duomenys rodo, kad kai kuriose rizikos šeimose yra išreikšti ir aukštesnieji poreikiai: pagarbos ir saviraiškos.

10. Rizikos šeimoms paramos prieinamumas diskutuotinas, paramos sistema tobulintina. Tyrimas atskleidė rizikos šeimų informavimo stoką, bei krizinėje situacijoje atsidūrusioms šeimoms skubios intervencinės pagalbos būtinumą.

11. Rizikos situacija sąlygoja didesnes sveikatos problemas, o patiriama socialinė atskirtis sunkesnę sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumą.

12. Tyrimas atskleidė, kad respondentai nesitiki sunkioje situacijoje gauti paramą.

REKOMENDACIJOS

1. Specialistai, dirbantys su skurstančiomis rizikos šeimomis, galėtų pagalbą teikti padėdami įsidarbinti, bei ieškodami įvairių įdarbinimo formų. Tam galėtų padėti tarpžinybinis bendradarbiavimas ir viešųjų darbų programos, organizuojamos būtent rizikos šeimoms jų gyvenamose seniūnijose.

2. Ypatingą dėmesį reikia skirti alkoholio prevencijai, teigiamų šeimos modelių kūrimui vaikystėje, rūpintis rizikos šeimos vaikų dienos užimtumo įstaigų lankymu, kad alkoholi vartojanti vaiko šeima kuo mažiau įtakotų neigiamų tradicijų perėmimą. Reikėtų stengtis padėti ir pačiai šeimai tvarkytis su priklausomybėmis. Tai galėtų būti ir nukreipimas gydytis, dalyvauti anoniminėse alkoholikų grupelėse, savitarpio pagalbos grupelėse, įvairiuose projektuose ir t.t.

3. Stiprinti ar atgaivinti rizikos šeimų ryšius su tėvais, broliais, seserimis ar kt. artimais žmonėmis - viena svarbi socialinio darbo veiklos sričių, nes tyrimas parodė, kad išplėstinė šeima yra artimiausia pagalbos grandis rizikos situacijoje atsidūrusiai šeimai. Tam būtų tikslinga organizuoti šviečiamojo pobūdžio užsiėmimus tiek pačioms rizikos šeimoms, tiek artimiausiems jų šeimos nariams – tėvams, bei broliams ar seserims. Tokie užsiėmimai galėtų padėti mokytis bendrauti su įvairiais žmonėmis, suteiktų žinių kaip plėsti socialinių ryšių tinklą. Manome, kad tai prisidėtų prie rizikos šeimų socialinės atskirties mažinimo.

4. Tyrimas atskleidė, kad dirbant su rizikos šeimų paaugliško amžiaus vaikais, negalima vadovautis pirminiu įspūdžiu apie vaiką, jei jo šeimos situacija yra sudėtinga. Socialiniam darbuotojui yra svarbu turėti tinkamą kvalifikaciją, būti susipažinusiam su svarbiausiomis vaidmenų teorijomis ir mokėti jas taikyti praktiškai. Pvz.: mokėti pastebėti ir atskirti tokius vaikų prisiimamus vaidmenis, kaip: atpirkimo ožys, užmirštas vaikas, šeimos herojus.

5. Svarbu dirbti prevencinį darbą su paaugliško amžiaus rizikos šeimų vaikais. Rūpinantis šių vaikų socializacija, svarbu pozityvūs pavyzdžiai. Situacijų modeliavimas, jų aptarimas, mokymasis spręsti įvairias problemas ir kt. veikla – socialinės atskirties prevencija.

6. Būtina vystyti delinkventiniams paaugliams skirtą pagalbos tinklą.

7. Socialiniai darbuotojai, dirbantys su šeima, išgilinę į rizikos šeimos narių vaikystės patyrimą ir geriau suvokę nepatenkintų poreikių priežastis, gali rasti daugiau galimybių padėti konkrečiai šeimai.

8. Skatinti įvairias socialinės paramos formas rizikos šeimoms:

- Didinti informavimo prieinamumą socialinę atskirtį patiriančioms šeimoms.
- Skatinti neformalios pagalbos formas, nes tyrimas parodė, jog, nors ir bendravimas su išplėstine šeima yra problematiškas, vis tik išplėstinė šeima rizikos šeimą remia daugiausia.
- Krizinėje situacijoje privalu suteikti šeimai skubią intervencinę pagalbą, kad įvairūs sukčiautojai negalėtų pasinaudoti sunkia šeimos situacija, pasekmes palikdami valstybei.

9. Reikėtų stengtis palikti viltį susigražinti vaiką šeimai, kuriai apribotos motinystės – tėvystės teisės, nes vaikas yra stiprus akstinas keisti situaciją. Nors tai ir yra numatyta Lietuvos įstatymuose, tyrimas atskleidė, kad praktiškai taikoma ne visada.

10. Peržiūrėti įstatymus, inicijuoti įstatymų pataisas, kad nepilnamečiai vaikai nepaveldėtų tėvų įsiskolinimų už komunalines paslaugas, neneštų atsakomybės už kitus tėvų padarytus nusikaltimus.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija //Valstybės žinios. 2006, Nr.68-2497.
2. Jungtinių tautų vaiko teisių konvencija.// Valstybės žinios. 1995, Nr. 60 – 1501.
3. Socialinių paslaugų įstatymas // Valstybės žinios. 2006, Nr. 17 – 589.
4. LR išmokų vaikams įstatymas // Valstybės žinios. 1994, Nr. 89 – 621.
5. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl vaikų ir jaunimo socializacijos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2004, Nr. 30-995.
6. Bagdonavičius J. Socialinės sferos sociologija: teorinis metodologinis aspektas. – Vilnius: VPU Socialinių mokslų katedra.
7. Bajoriūnas Z. Šeimos edukologija. – Vilnius: Jošara, 1997.
8. Bajoriūnas Z. Šeimos ugdymo mokslas ir praktika. – Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2004.
9. Barkauskienė R. Stresinių šeimos gyvenimo įvykių sąsajos su mokymosi negalių turinčių vaikų psichologiniu pažeidžiamumu // Socialinis darbas. 2005, Nr. 4(1).
10. Baszormenyi – Nagi., Ulrich D. Contextual Kamily Therapy// Handbook of Kamily Therapy, // Handbook of Kamily Therapy, N.Y., 1981.
11. Bendravimo psichologija (vadovėlis). – Kaunas: Technologija, 2003.
12. Broom L., Bonjean C., Broom D. Sociologija: esminiai tekstai ir pavyzdžiai. – Kaunas: Litera Universitatis Vytauti Magni, 1992.
13. Bulotaitė L. Priklausomybių psichologiniai aspektai. – Vilnius: Lietuvos informacijos instituto spaustuvė, 1998.
14. Davidoff L. L. Introdution to psychology. - USA. 1987.
15. Depresija pagydoma liga. – Vilnius: Presvika, 1997.
16. Dromantienė L, Šalaševičiūtė R. Vaiko teisių apsauga Lietuvoje: socialinių darbuotojų vaidmuo. // 2006, Nr. 5(1).
17. Furst M. Psichologija. – Vilnius: Lumen, 1998.
18. Gečienė I. Gyvenimo kokybė Lietuvoje 1990 ir 1999 metais. – Kultūrologija. Straipsnių rinkinys, 6 tomas KMI, Vilnius: Gervelė, 2000.
19. Giddens A. Sociologija. – Kaunas: Morkūnas ir Ko, 2005.
20. Grigas R. Žmogus socialinių psichologinių santykių sistemoje. – Kaunas: Raidė, 1989.
21. Juozeliūnienė I. Janas Trostas ir šeimos sociologija. – Vilnius: Garnelis, 2003.
22. Kairienė B. Agresyvus tėvų elgesys su savo vaikais: pedagoginės korekcijos prielaidos. // Socialinis darbas. 2006, Nr. 5(1).
23. Kajokienė A. Nepilnamečių piktnaudžiavimas psichoaktyviomis medžiagomis //

- Nepilnamečių kriminalinė justicija, 2003.
24. Kvieskienė G. Pozityvioji socializacija. – Vilnius: Vilniaus Pedagoginis Universitetas, 2005.
 25. Kuorienė O. Narkomanija, alkoholizmas ir kitos nepriklausomybės - bėgimas nuo gyvenimo. – Vilnius: Mokslo aidai, 2002.
 26. Kuzmickas B. Laimė, asmenybė, vertybės. – Vilnius: Lietuvos Teisės Universitetas, 2001.
 27. Lapė J., Navikas G. Psichologijos įvadas. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003.
 28. Leliūgienė I. Socialinė pedagogika. - Kaunas: Technologijos, 2003.
 29. Leliūgienė I. Žmogus ir socialinė aplinka. – Kaunas: Technologija, 1997.
 30. Leliūgienė M., Klemkaitė J. Dailės terapija socialiniame darbe su vaikais. – Vilnius: AB Spauda, 2004.
 31. Lemme B.H. Suaugusiojo raida. - Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2003.
 32. Leonas P. Sociologijos paskaitos. – Vilnius: Pozicija, 1995.
 33. Leonavičius J. Sociologijos žodynas. – Vilnius: Akademija, 1993.
 34. Leonavičius V., Norkus Z., Tereškinas A. Sociologijos teorijos. – Kaunas: Vytauto Didžiojo Universitetas, 2005.
 35. Luobikienė I. Studentų požiūris į elgetaujančius žmones. Vosyliūtė A. (sud.) Socialinės grupės – nepritekliaus žymės. – Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2004.
 36. Maslauskaitė A. Meilė ir santuoka pokyčių Lietuvoje. – Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2004.
 37. Maslow A.H. Motyvacija ir asmenybė. – Vilnius: Apostrofa, 2006.
 38. Matulionis A.V. Sociologija. – Vilnius: Homo Liber, 2002.
 39. Matulionis A. V., Kasperavičienė V., Kocai E. Ir kt. Lietuvos socialinė struktūra. – Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2005.
 40. Mikalkevičius A., Banaitis V., Kurtinaitis A. Alkoholizmas ir nikotinizmas. – Vilnius: Pradai, 1998.
 41. Mikulionienė S. Socialinė atskirtis : sąvokos samprata ir vartoseną Lietuvoje. // Vilnius 2005, Socialinis darbas. Nr. 4(2).
 42. Miškinis K. Šeima žmogaus gyvenime. – Kaunas: Aušra, 2003.
 43. Navaitis G. Vaiko teisių šeimoje pažeidimai: situacijos analizė. // Socialinis darbas. 2003, Nr. 1(3).
 44. Navaitis G. Psichologinis šeimos konsultavimas. – Vilnius: Tyto alba, 2002.
 45. Nock S.L. A Comparison of marriages and cohabitating relationships. // Journal of Family Issues. 1995.
 46. Palavinskienė B. Smurto šeimoje prevencija: užsienio šalių patirtis // Jurisprudencija.

2001, Nr. 20(12).

47. Pivorienė J. Sociologijos pagrindai socialiniame darbe. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2004.
48. Pruskus V. Sociologija. – Vilnius: Vilniaus teisės ir verslo kolegija, 2004.
49. Pumputis A. Poreikių ir žmogaus teisių sistemos klausimu. // Jurisprudencija. 2000, Nr. 15(7).
50. Purvaneckienė G., Purvaneckas A. Moteris Lietuvos visuomenėje. – Vilnius: Danielius, 2001.
51. Ramanauskaitė E. Šiuolaikinės kultūros fenomenų tyrinėjimai. – Kaunas: Vytauto Didžiojo Universitetas, 2002.
52. Savicka A. Darbas. / Matulionis A. (ats. Red.) Europa ir mes. Lietuvos gyventojų vertybės. - Vilnius: Gervėlė, 2000.
53. Seliokienė I. Šeimos pedagogika. – Marijampolė: Marijampolės kolegijos leidybos centras, 2004.
54. Socialinės grupės – nepritekliaus žymės. (sud.) Vosyliūtė A. – Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2004.
55. Sociologija (sud.) Leonavičius V. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2003.
56. Stankūnienė V., Eidukienė V., Ruževskis B. Ir kt. Paramos šeimai politika: samprata ir patyrimas. – Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 2001.
57. Stankūnienė V., Jonkarytė A., Mikulionienė S., Mitrikas A. A., Maslauskaitė A. Šeimos revoliucija? Iššūkiai šeimos politikai. – Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2003.
58. Suslavičius A. Socialinė psichologija. – Kaunas: Šviesa, 1995.
59. Suslavičius A. Socialinė psichologija: vadovėlis – Vilnius: VU, 1998.
60. Suslavičius A. Paremiamoji psichologija. – Kaunas: Šviesa, 2000.
61. Suslavičius A. Socialinė psichologija. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006.
62. Sutton C. Socialinis darbas, bendruomenės veikla ir psichologija. – Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija, 1999.
63. Tidikis R. Socialinių mokslų tyrimų metodologija. – Vilnius: Lietuvos Teisės Universitetas, 2003.
64. Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. – Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997.
65. Valickas G. Asmenybės vertinimas pokalbio metodu. - Vilnius: Lietuvos mokytojų kvalifikacijos institutas, 1994.
66. Woititz J.G. Suaugę alkoholikų vaikai. – Kaunas: Dargenis, 1999.
67. Žalimienė L. Skurdo kultūros ypatumai (socialinio darbo aspektai) Vosyliūtė A (sud.)

- Socialinės grupės – nepritekliaus žymės. – Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2004.
68. Žukauskienė R., Kalinauskienė O. Tėvų auklėjimo stiliai ir elgesio problemos: delinkventinių paauglių ir kontrolinės grupės skirtumai // Socialinis darbas. 2003, Nr. 1(3).
 69. Žukauskienė R. Raidos psichologija. – Vilnius: Aušra, 1998.
 70. Apibendrinimas dėl socialinių darbuotojų atsakingų už vaiko teisių apsaugą seniūnijose. // [http:// vaikams.lrs.lt](http://vaikams.lrs.lt) prisijungimo data: 2006-09-15.
 71. LR 2004-2006 Nacionalinis kovos su skurdu ir socialine atskirtimi veiksmų planas. // <http://www.socmin.lt/index.php?-2041531909>, prisijungimo data: 2005-11-05
 72. LR Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl darbo su socialinės rizikos šeimomis metodinių rekomendacijų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2004, Nr. A1-207.
 73. LR Nepilnamečių minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymo projektas. 2005, Nr. XP-933. Internetinė teisės aktų paieška.
 74. Psichikos sveikatos paslaugos bendruomenėje. http://politika.osf.lt/visuomenes_sveikata/dokumentai/Psi-sveikatos-paslaugos-bendruomeneje.pdf , prisijungimo data: 2006-10-25.
 75. Socialinių paslaugų Vilniaus mieste tyrimo rezultatai // <https://www.spcentras.lt>, prisijungimo data: 2006-10-18.
 76. Tyrimo ataskaita „Vaiko teisių padėtis Lietuvos stacionariose globos ir ugdymo įstaigose // <http://www.hrmi.lt/admin/Editor/assets/vaiko%20teisiu%20padetis%20210x210%20062>, prisijungimo data: 2006-10-18.
 77. <http://www.kaunas.lt/savivalda/administracija/skyriai/vtat>, prisijungimo data: 2006-02-10.
 78. www.socmin.lt, prisijungimo data: 2006-06-19.
 79. 2004 metų Socialinis pranešimas. // <http://www.socmin.lt>, prisijungimo data: 2006-06-22.
 80. Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos 2003 metų veiklos ataskaita. // <http://www.lrs.lt>, prisijungimo data: 2006-09-10.
 81. Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos 2005 metų veiklos ataskaita. // <http://www.lrs.lt>, prisijungimo data: 2006-09-15.
 82. Vaikų skurdas: kas atsakingas. 2005 m. sausio 28 d. Tarptautinė konferencija // <http://www.gelb.vaik.lt/download.php>, prisijungimo data: 2005-10-20.

SANTRAUKA

RIZIKOS ŠEIMŲ POREIKIŲ TENKINIMAS

Pagrindinės sąvokos naudojamos darbe: socialinė rizika, socialinė atskirtis, šeima, socialinės rizikos šeima, poreikis.

Šeimas, susiduriančias su įvairiomis problemomis, vadiname rizikos grupės šeimomis. Šis terminas plačiai naudojamas tiek oficialiuose teisės aktuose, tiek vaikų teisių apsaugą užtikrinančiose ar socialinę paramą šeimoms teikiančiose institucijose. 2006 metų Socialinių paslaugų įstatyme pateikiamas rizikos šeimos apibūdinimas, kuriuo ir naudojames šiame darbe. Čia galime išskirti tokias rizikas: priklausomybė, atsakomybės ar socialinių įgūdžių stoka, bei psichologinė, fizinė ir seksualinė prievarta prieš vaikus.

Rizikos šeimų poreikių tyrimas dabar yra ypač aktualus, kai valstybės prioritetinga sritis yra darbas su socialinės rizikos šeimomis, užtikrinant jose augančių vaikų teises. Tikėtasi, kad kokybinis rizikos šeimų poreikių tyrimas prisidės prie gilesnio socialinėje atskirtyje atsידūrusių šeimų pažinimo, nes į įvairius reiškinius bus bandoma pažvelgti jų pačių akimis. Rizikos šeimų poreikių gilesnis suvokimas padės socialiniams darbuotojams prevenciniam ir intervenciniam darbe su šiomis šeimomis.

Šio darbo tikslas - kokybinio tyrimo pagrindu atskleisti rizikos šeimų poreikius, jų netenkinimo priežastis ir teikiamą paramą, socialinėje atskirtyje esančioms šeimoms.

Tyrimo metu naudotas etnografinis kokybinio tyrimo tipas. Duomenų rinkimui naudoti du metodai: interviu (grupinis arba individualus) ir stebėjimas. Tyrime dalyvavo aštuonios šeimos, kalbėtasi su 12 respondentų. Keletas klausimų temų buvo numatytos iš anksto, pvz. buvo prašoma respondentų apibūdinti, kas yra laimė, papasakoti ryškiausią vaikystės prisiminimą ir t.t. Tyrimo rezultatams pateikti naudotas interpretacinis metodas.

Tiriamosios šeimos pasirinktos netikimybinės atrankos būdu, t.y. apklaustos tos šeimos, kuriomis rūpinasi valstybinės institucijos: Vaikų teisių apsaugos tarnyba, Pagalbos šeimai tarnyba, Bendruomenės socialinių paslaugų skyrius, Pagalbos namuose tarnyba.

Tyrimas suteikė žinių apie rizikos šeimų patiriamą skurdą, savęs vertinimą, joms būdingą teigiamo įvaizdžio formavimą, požiūrį į juos supančią buitį, į darbą, alkoholio vartojimą ir priklausomybes. Jų akimis pažvelgta į jų tarpusavio santykius, į vaikų auklėjimo problemas, tyrinėta, kaip tapimą rizikos šeima lemia vaikystės įvykiai, tėvų šeima. Tyrimas atskleidė, kad informacija apie teikiamą socialinę paramą nėra pakankama, o pati parama sunkiai pasiekiamą, nesavalaikė ir neveiksminga.

Tyrimo išvadų pagrindu suformuluotos rekomendacijos specialistams, dirbantiems su rizikos šeimomis.

SUMMARY

MEETING THE NEEDS OF FAMILIES AT RISK

Key words: social risk, social exclusion, family, family at social risk, need.

Families which tend to face various problems are commonly called the families at risk. This term is widely used both in official acts of law, both by public institutions ensuring the protection of rights of children and giving social support for families. Social Services act of 2006 provides the definition of family at risk which we are using in this Work. We could exclude such risks: addiction, lack of responsibility or social skills as well as psychological, physical and sexual abuse against children.

The analysis of the needs of families at risk is extremely relevant nowadays, when support of families at risk ensuring rights of children they are growing is priority field of the Country. It was expected that qualitative research of the needs of families at risk would induce the deeper recognition of families at social exclusion because we would try to look to various expressions from their point of view. Deeper perception of the needs of families at risk would help social workers in preventive and interventional work with these families.

The aim of this Work is on the ground of qualitative research to disclose the needs of families at risk, the causes of dismissal of those needs and the support provided for families at social exclusion.

During the analysis we use the ethnographic qualitative research method. For the collection of documents two methods – interview (group and individual) and observation – were used. Eight families participated in the analysis and twelve respondents were interviewed. Some topics of questions were pre-formulated, i.e. respondents were asked to define happiness, retell the brightest flashback from childhood, etc. For delivering of results of analysis we used an interpretational method.

Examined families were chosen by nonprobability sample method, i.e. we questioned those families, which are under care from public institutions: Office of protection of rights of a child, Family assistance office, Community bureau of social services, Assistance at home office.

Analysis provided some information about poverty, suffered by families at risk, their self appreciation, inherent positive image-building, point of view to the mode of life, surrounding them, work, use of and addiction to alcohol. We gave a look from their point of view to their relationship, problems of children education. We also analysed how the becoming a family at risk is effected by childhood and families of parents. Analysis revealed that the information about provided social support is insufficient and support itself is hardly achieved, inopportune and ineffective. On the basis of conclusions of analysis we formulated recommendations for specialists working with families at risk.

PRIEDAS

Demografiniai tyrimo dalyvavusių respondentų duomenys

Tyrimo dalyvavo 8 šeimos, viso 12 respondentų.

Kalbėtasi:

- su 4 moterimis,
- su 4 poromis (vyru ir moterimi)

Respondentų pasiskirstymas pagal amžiaus grupes:

22-30 metų	30-40 metų	40-47 metų
3	7	2

Respondentų pasiskirstymas pagal dalyvavimą darbo rinkoje arba ruošimąsi įsijungti į dirbančiųjų gretas:

dirba	mokosi	Nedirba ir nesimoko
2	2	8

Respondentų pasiskirstymas pagal išsilavinimą:

Nebaigtas vidurinis	Vidurinis	Spec. vidurinis	Aukštasis
3	5	3	1

Šeimų pasiskirstymas pagal gyvenamą vietą:

Pas tėvus	Turi atskirą būstą	Socialiniame būste
2 šeimos	5 šeimos	1 šeima

Šeimų pasiskirstymas pagal auginamų vaikų skaičių šeimoje:

Augina 1 vaiką	Augina 2 vaikus	Augina 3 vaikus
3 šeimos	2 šeimos	3 šeimos